Raftul
Denisei
Ismail Kadare
Dimineți la
Café Rostand
memo

Ismail Kadaré

Dimineţi La Café Rostand

Traducere din albaneză şi note de MARIUS DOBRESCU

EDITURA HUMANITAS
2021
Colecţie coordonată de DENISA COMĂNESCU

ISMAIL KADARE
MËNGJESET NË KAFE ROSTAND
MOTIVE TË PARISIT

Copyright © Onufri, 2014
Copyright © Librairie Arthème Fayard 2017 pour le monde entier, sauf la langue albanaise.
All rights reserved.

© HUMANITAS FICTION, 2021, pentru prezenta versiune românească (ediţia digitală)

ISBN: 978-606-779-773-2 (epub)

EDITURA HUMANITAS FICTION

Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

Acest e-book este protejat de legea drepturilor de autor. Reproducerea sa integrală sau parţială, multiplicarea sa prin orice mijloace şi sub orice formă, punerea sa la dispoziţie publică pe internet sau în reţele de calculatoare, stocarea sa temporară sau permanentă pe diverse dispozitive sau în sisteme care permit recuperarea informaţiei, gratuit sau în scop comercial, precum şi alte fapte similare, fără permisiunea scrisă a editurii reprezintă o încălcare a legislaţiei privind protecţia dreptului de autor şi se pedepsesc conform legilor în vigoare.

DIMINEŢI LA CAFÉ ROSTAND

Toţi păreau să creadă că nu e greu să scrii ceva despre Paris. Aspectul asupra căruia nu se puteau pune de acord era dacă le e mai uşor să facă asta celor care au fost măcar o dată acolo sau, din contră, celor care n-au călcat în viaţa lor la Paris.

Dorinţa de a-l vedea poate fi luată, pe nedrept, ca un moft de doi bani, mai ales când este însoţită de un „ah". Ah, să merg o dată la Paris, apoi fie ce-o fi. Însoţită de cuvântul „vis", ea face ca mulţi oameni să creadă că Parisul nu doar că nu are nimic de câştigat din această melancolie mondială, ci că, din contră, va cunoaşte o devalorizare şi o cădere în derizoriu provocată de utilizarea ei prea frecventă.

La Paris, în fine... Printre zecile de milioane de scrisori, mesaje şi e-mailuri este greu de crezut că vreunul, după ce sunt amintite aeroportul, taxiul, mulţimea de lumini, nostalgia, hotelul etc. etc, va pomeni, chiar şi în două vorbe, clipa, poate banală, când închizi uşa camerei şi intri să faci un duş.

Şi cu atât mai puţin i-ar trece cuiva prin minte să-i povestească, să zicem, iubitei, despre clipocitul apei care-l leagă brusc pe nou-venit de regatul parizian invizibil: cel al canalelor subterane.

Mai convingător decât paşaportul sau decât viza obţinută cu greu, clipocitul acela era dovada cea mai directă că omul a ajuns în mult visatul oraş. Că e de acum o parte din el, din oceanul acela întunecat din care nu-l va putea salva nimeni, pierdut, amestecat în haosul în care sunt toţi de-a valma: bărbaţii, nou-născuţii, femeile frumoase, foştii preşedinţi, ucigaşii, editorii sau adoratorii lui Sartre.

Întrebarea dacă ai avut sau nu vreo legătură cu Parisul, oricât de simplă putea să pară la prima vedere, devenea cu atât mai complicată ulterior. Şi aici nu era vorba numai

de timp, căci relaţia ar fi putut fi de câteva ore sau de jumătate de veac, şi totuşi miezul problemei ar fi rămas acelaşi. După cum nu depindea nici de celelalte împrejurări: motivele pentru care ai ajuns aici, momentul sosirii, primirea cu flori sau întoarcerea cu cătuşe la mâini, cum se întâmpla uneori cu cei care solicitau azil. Relaţia nu ţinea cont de toate acestea.

Parisul, precum multe altele, face parte dintre locurile care, înainte de a-ţi intra în viaţă, se află în conştiinţa ta.

În prima mea carte se află o poezie despre el. Aşa cum am mai scris şi altundeva, îmi amintesc adesea ochii larg deschişi ai editorului şi întrebarea lui: de ce am scris despre Paris. Aveam şaisprezece ani, eram la liceu, şi nu ştiam aproape nimic despre lumea reală. Drept care am ridicat din umeri şi am răspuns: nu ştiu.

După asta, el mi-a pus a doua întrebare: m-a întrebat dacă aş putea scrie o poezie despre Moscova, iar atunci când eu am dat din nou din cap şi i-am spus: nu ştiu, omul mi-a dat de înţeles discret că aceasta este condiţia pentru a-mi publica „Parisul”. Zis şi făcut.

Uneori mi se părea că un fir oarecum ciudat va lega aceste două oraşe în destinul meu. Între timp am înţeles că eu, la fel ca toţi tinerii scriitori albanezi, făceam parte din categoria celor care-şi luaseră adio de la Paris. Rămăseserăm fără el, aşa cum pierduserăm Londra, Roma sau New-Yorkul.

Adevărul e că, în afară de Moscova, mai aveam Praga, Budapesta, ba chiar şi Shanghaiul. Dar nici asta n-avea să ţină prea mult. Foarte repede urma să le pierdem, pe rând, pe toate, cu excepţia celui din urmă. Şi de acesta aveam să ne despărţim într-o bună zi, pentru a rămâne complet singuri.

Singurătate care a devenit tot mai deplină. Căci după prima singurătate a venit cea de-a doua, iar în urma ei, o altă singurătate. Înconjurată şi ea de singurătate. Şi atât.

În urmă cu zece ani, când, în golul acela de speranţă, tocmai atunci când mă aşteptam mai puţin, am ajuns din nou la Paris, totul mi s-a părut incredibil. Toată povestea avea un aer, hai să spunem enigmatic, ca să nu folosesc cuvântul „de vis”.

Ai publicat o carte la Paris? Poate... Am crezut că e un zvon. Ştiau cu toţii că mi se mai publicase o carte „afară”. Dar asta se întâmplase de mult. Şi, în plus, la Moscova, nu la Paris.

Privirea curioasă a primului meu editor, cel care, parcă prezicându-mi viitorul, condiţionase Parisul de Moscova, m-a urmărit multă vreme. Nu puteam avea Parisul fără Moscova. Apoi, aceasta din urmă ieşise învingătoare în confruntarea cu primul, până ce i-a venit şi ei, Moscovei, rândul să se despartă de mine, despărţire care s-a dovedit definitivă.

Relaţia mea cu Parisul avea să fie de lungă durată, de patruzeci de ani. În ea existau două Parisuri, cel din vremea comunismului şi celălalt, atemporal, fiecare de câte două decenii.

Îmi era greu să spun care îmi aparţinea şi care nu. De regulă, ambele îmi păreau că-s ale mele, alteori că nu-mi aparţine nici unul.

De obicei, felul cum ajungeam acolo definea totul. Soseam mereu cu avionul, deci coboram din cer, niciodată pe cale terestră. La prima vedere părea că, graţie cerului, despre care n-ai fi putut spune că e nici comunist şi nici necomunist, trecerea mea dintr-o lume într-alta ar fi putut fi mai armonioasă. În realitate, era tocmai pe dos. Pe aeroporturi, indiferent de atmosfera agitată din ele, totul era grav: controalele, privirea poliţiştilor, suspiciunea.

Dar mai era o modalitate de a ajunge aici, despre care nu se vorbea: prin subteran.

Am încercat s-o descriu într-un text pe care i l-am încredinţat prietenului meu C. Durand. În el, mai degrabă decât despre o călătorie la Paris, era vorba despre o ieşire din subteran, pe un anumit termen, acela scris în paşaport, şi de o întoarcere înapoi, la expirarea termenului, în subteranul albanez.

Sosirea, în oricare fel, era şocantă. O jivină sălbatică, un nebun ori un mort n-avea să fie mai speriat la vederea luminilor de pe aeroportul Orly decât scriitorul realismului socialist care călca pentru prima dată într-un univers despre care nu ştia dacă-i aparţine sau nu.

Totul semăna cu un coşmar la acel început al deceniului al optulea. Sentimentul neputinţei se amesteca cu impresia unei greşeli care, pesemne, se făcuse undeva... Am descris în câteva rânduri acest coşmar. Şi de fiecare dată speram să nu se mai repete, până ce am ajuns la concluzia că repetarea lui era inevitabilă, deoarece făcea parte din chiar esenţa lui.

Era vorba despre o invitaţie. Mai exact, despre invitaţia pe care se credea că o primisem pentru a merge la Paris. De un an întreg, în Albania nu se vorbea decât despre asta. Nimeni n-o văzuse, nici măcar eu, şi totuşi lumea era convinsă că ea există. Ba chiar, cu cât stătea mai mult ascunsă, cu atât mai credibilă devenea. Era evident că jumătate dintre instituţiile statului credeau că jumătatea cealaltă ştie.

Înainte de a ajunge în Paris, ambasadorul albanez, care venise la aeroport să mă întâmpine, tot despre asta m-a întrebat.

Cum? m-am mirat eu.

Invitaţia, a zis el... Aş fi vrut s-o văd... Cum e redactată.

Mi-au trebuit câteva clipe ca să-i spun că nu o aveam. Dar surprinderea lui a depăşit orice limită atunci când i-am spus că nici eu n-o citisem, pentru că nu o văzusem niciodată.

M-a privit cu coada ochiului, aşa cum priveşti un nebun.

Aşteptam să mă întrebe: de cine-ţi baţi tu joc? Ai sosit la Paris, unde e greu să ajungi chiar cu o sută de invitaţii, cu două sute de ştampile, iar acum încerci să mă convingi că nu ţi-ai văzut invitaţia?

Aşteptam şi alte vorbe grele, dar, în mod ciudat, ambasadorul tăcea. Numai o dată a mormăit „dacă aş fi ştiut...". Apoi, în cuvinte puţine, mi-a mărturisit că simţise şi el ceva neobişnuit atunci când vorbise, dimineaţă, cu editorul francez. Invitaţie pentru domnul K.? Era sigur domnul ambasador?

Îl ascultam uluit. Era oare rândul meu să întreb dacă mi se editase sau nu o carte la Paris?

Într-un anume mod, aproape râzând, chiar l-am întrebat, şi el, tot astfel, mi-a spus că, după cum stă treaba, nu era nimic de mirare în nedumerirea mea.

Oricum am fi sucit-o, discuţia se învârtea tot în jurul invitaţiei, iar el m-a întrebat la un moment dat cum de fusese posibil să vin la Paris fără a vedea cu ochii mei invitaţia şi cum de nu mă zbătusem să aflu măcar ce se întâmplă...

Am vrut să-i spun că n-ar fi avut nici un rost. Era o minune faptul că mă lăsaseră să ajung acolo şi asta îmi era de ajuns. Orice curiozitate în plus ar fi putut strica totul... Dar el insista să afle cum de fusese posibilă această călătorie... Sau cel puţin ce ştiam eu despre asta...

Cum se aprobase? Nici despre asta nu ştiam nimic. Ştiam doar că fusesem chemat la Ministerul de Externe, unde mi se explicase că duşmanii voiau să speculeze

existenţa acestei invitaţii, drept care, pentru a li se închide gura, se decisese că puteam să plec.

Îl aşteptam să mă întrebe cine erau aceşti duşmani şi pentru ce sunt băgaţi în seamă? Noi ştiam un lucru: caravana n-are decât să latre, câinii merg înainte... Adică invers, câinii latră, caravana merge.

Dincolo de geamurile maşinii, luminile Parisului străluceau când mai aproape, când mai departe.

Ascultă, a stricat liniştea ambasadorul. Ai venit cum ai venit, dar ar fi bine să nu dai nimănui amănunte.

Avea o voce obosită, ezitantă. Frazele lui incomplete le completam în gând. Acestea erau chestiuni delicate, care nu ştii niciodată ce întorsătură vor lua. În cazul în care nu primisem invitaţie, s-ar fi putut ca pentru această încurcătură să fie căutaţi, într-o bună zi, cei vinovaţi. Care ar fi putut da vina unii pe alţii, iar el, ca ambasador, ar fi putut fi luat şi el la întrebări. Lasă-i pe ăia, oameni de artă, poeţi cu capul în nori, muze, fantezii, dar tu, ca ambasador, tu cum de-ai dat crezare unor asemenea porcării?

În vreme ce el vorbea, aveam impresia că toată povestea aceea îmi devine din ce în ce mai limpede. Impresia de ireal nu-mi venise din neant. Toată călătoria la Paris se petrecuse sub semnul ei. Iraţional, în afara oricărei logici, absolut suprarealist. Aş fi putut continua şi cu alte calificative, dar asta nu mă împiedica să mă conving că e singura interpretare corectă. E adevărat că nici o sută de invitaţii nu m-ar fi putut aduce aici, pentru că nici o invitaţie din lume n-ar fi putut ajunge acolo unde te aflai de ani şi ani, adică sub pământ. Sau să te scoată din subteran pentru a te trimite *dincolo*. Şi era firesc ca toată povestea aceasta să pară greu de crezut, căci nicicând nu se întâmplase ca un mort să *ajungă* acolo unde era aşteptat, pe bulevardul Saint Germain nr. 79.

O sută de invitaţii, cu două sute de ştampile să fi fost... Chiar aşa şi era. Toate cele o sută laolaltă n-ar fi putut face ce făcuse una dintre ele. Diferită de celelalte, fantomatică, invizibilă. Pe scurt, una dintre acelea pe care o primisem eu, o *neinvitaţie*.

Luminile Parisului străluceau din ce în ce mai viu. Acum eram aproape sigur că nu primisem nici o invitaţie, de nicăieri. După cum avea să se adeverească mai apoi, ceea ce a fost luat ca atare nu fusese decât o halucinaţie, precum sunt cele născute dintr-un delir prelungit.

Albania era vestită pentru acest soi de manifestări, deşi se întâmpla rareori ca întregul stat să delireze într-un asemenea hal.

Maşina a oprit în faţa intrării unui hotel.

Aici vei sta, mi-a spus ambasadorul. Hotelul se numea la fel ca strada: Dupleix.

Pe când ne despărţeam, m-a privit într-un fel ciudat, de parcă m-ar fi văzut pentru prima oară. În plus, uimirea din ochii lui părea că are şi o doză de spaimă. Era o teamă specială, ca aceea pe care şi-o împărtăşesc discret doi cunoscuţi. Iar un al treilea ochi, cel de veghe, părea să se întrebe: ce e cu călătorul acesta? Şi tot atunci să-şi pună şi despre ambasador aceeaşi întrebare.

În toate situaţiile de mai târziu aveau să se repete trăirile mele din seara aceea. Hotelurile se schimbau, ambasadorii erau şi ei alţii, iar invitaţiile erau de data aceasta precise, cu date, termene şi orare, deşi inutile, căci majorităţii le lipsea ceea ce ar fi trebuit să fie esenţial în acest caz: calitatea de a-l duce pe invitat acolo unde era aşteptat.

Plecând de la această constatare, mă bântuia amintirea primei invitaţii, a celei false, înşelătoare, aproape inexistente, ca să nu spun mincinoase, care totuşi reuşise

să facă ceea ce nu putuse face nici una dintre cele care au urmat.

Răspunsurile negative le dădea însuşi Ministerul de Externe. Motivele erau de regulă cele de sănătate, cu vreo excepţie cum a fost aceea vizavi de invitaţia pentru înmânarea titlului de Ofiţer al Legiunii de Onoare al Franţei, care a fost respinsă cu motivaţia că I.K. este în realitate ofiţer în rezervă al armatei albaneze, iar legea îi interzice această calitate într-o armată străină.

Străduindu-mă să nu zâmbesc, i-am spus şefului de birou că trebuie să fie vorba despre Legiunea de Onoare, care e o decoraţie, şi nu despre Legiunea străină, unitate cunoscută a armatei franceze. El mi-a răspuns că e cam acelaşi lucru, totuşi mi-a promis că va analiza fraza din răspuns în care aluzia la războiul din Vietnam, despre care Albania avea altă opinie decât Franţa, va fi exprimată ceva mai diplomatic.

Când eram invitat cu soţia, motivul respingerii era mai uşor de găsit: femeia era gravidă. „Scuză-mă că-ţi spun, dar, după socoteala mea, Helena ta ar fi trebuit să nască vreo treizeci de copii”, mi-a spus, într-o zi, aproape în glumă, editorul meu.

Am râs împreună, apoi am încercat să ne imaginăm cum ar fi fost posibil aşa ceva, chiar dacă ea, asemenea zeităţilor indiene, ar fi avut nu doar cinci sau şase mâini, ci şi altceva...

Când i-am spus că eu eram, totuşi, scriitorul albanez care călătorea cel mai frecvent în afara ţării, omul şi-a pus mâinile în cap. Şi repeta întruna: este grotesc, ba chiar mai mult de atât, îţi jur, nu găsesc cuvinte să exprim aşa ceva. Cel puţin în franceză.

Se sufoca în vreme ce încercam împreună să ne imaginăm cum trebuie să fi arătat invitaţiile imaginare pe care le primeau scriitorii albanezi. Modelul se apropia de

ceea ce s-ar putea numi invitaţie inversă, adică o contrainvitaţie, ceea ce-mi amintea de povestioara cu clientul Cafenelei Mari din Shkodra, care, pentru a-l grăbi pe chelner să-i aducă ceaiul comandat, i se adresase cu cuvintele: băiete, nu-mi mai aduce ceaiul ăla!

Nu ne mai trimiteţi invitaţii... Imaginaţia făcea ce făcea şi însăila contratextul cu pricina. „Domnule, prieten drag, am marea satisfacţie să nu te invit la recepţia editurii Fayard dată în onoarea viitoarei tale cărţi. Mulţumindu-ţi încă o dată pentru neînţelegere, primeşte, dragă domnule, profundul meu omagiu, împreună cu dorinţa sinceră de a nu ne întâlni nici acum şi nici cu un alt prilej. În nici un caz al dvs., Claude Durand.”

Ne străduiam să râdem, dar ne era imposibil. Totuşi, erau zile în care încercam să sperăm că toată comedia aceea va lua sfârşit şi că mulţimea de „nu”-uri şi de „ne”-uri va dispărea, pentru a lăsa locul unor particule afirmative.

Eram gata să cred că ar fi fost de a ajuns ca porumbelul călător să aducă, într-o bună zi, o invitaţie normală, pentru ca sensul cuvintelor să intre pe un trend pozitiv.

Nu-mi trecuse niciodată prin cap că surpriza neplăcută va fi cea mai şocantă din categoria ei. Nu era de tipul: nu vei călători în afara ţării înainte de a ne spune ce ai făcut în voiajul precedent. Sau, traducerea operei tale este interzisă de azi înainte. Ori altele de felul acesta. Era altceva. Ceva complet diferit. Era o invitaţie obişnuită. Cu un text clar. Cu cuvintele „dragă prietene”. Şi cu numele editorului în josul paginii.

Şi totuşi, îndată ce am citit-o, am rămas cu ea, ca şi când m-aş fi aşteptat la altceva. Fără să ştiu nici eu însumi la ce. Însemnarea de mână de pe margine „să meargă”, îmi părea neverosimilă. Am reluat-o, dar era chiar aşa, în

nici un caz „să nu meargă” sau „nu va merge”, „nu merge”, „nu se aprobă” ori „să nu se aprobe”.

M-am apostrofat singur „ce naiba ai”, dar asta nu m-a liniştit. Cel mai neaşteptat moment a fost atunci când, comunicând asta celor doi cunoscuţi pe care i-am întâlnit întâmplător la intrarea în Clubul Scriitorilor, pe chipurile lor am citit, în locul expresiei de uimire voioasă, cum se întâmpla de obicei, un soi de oboseală.

Aş fi putut crede că este reflectarea tristeţii mele cronice, influenţându-i şi pe ei, dar, văzând aceeaşi dezamăgire şi în privirea Helenei, mi-am spus că este probabil ceva mult mai profund.

A ţinut invitaţia o bucată de vreme în faţa ochilor şi, înainte ca eu să rostesc în sinea mea: nu! (să nu spui că „să meargă” ţi s-a părut că e „să nu meargă”), ea a spus chiar aşa ceva.

Ne-am străduit amândoi să râdem.

Din ce în ce mai clar înţelegeam că lipsa de logică îşi făcuse jocul. Vestea călătoriei „dincolo” îşi pierduse sensul corect, aşa încât nu m-aş fi mirat dacă oamenii, în loc să mă felicite, mi-ar fi spus: ce te-a găsit şi pe tine!

Rememorată mult timp după aceea, după căderea comunismului, această ultimă constatare mi s-a părut o exagerare, până ce prietenul meu, care se ocupa cu ciudăţeniile condamnărilor politice, mi-a povestit că întâlnise cel puţin două cazuri în care viitorul condamnat, chiar înainte de sentinţă, fusese invitat la cină de fiul vreunui şef din partid sau i se îngăduise să facă o scurtă călătorie „afară”!

În scrisorile mele de la Paris se află aceeaşi lipsă de logică şi aceeaşi nervozitate inexplicabilă. Era nevoie mereu de câteva zile până să-mi recuperez echilibrul sufletesc. Lucru care se repetase în cazul câtorva călătorii,

când luminile aeroportului Orly se contopeau de fiecare dată cu strigătul ielelor, cu urletele şi vaietele antice.

Dintre toate nopţile, prima era cea mai neliniştită. Îmi venea din când în când să mă ridic şi să mă apropii de fereastră pentru a vedea dacă cineva sau ceva, Turnul Eiffel, de pildă, pleacă pe furiş din Paris, în vreme ce preşedintele sau miniştrii, împreună cu gărzile lor, dorm...

După Dupleix, al doilea hotel în care am stat a fost Derby Hôtel, nu departe de primul, dar ceva mai vesel.

Erau cam aceleaşi nopţi, la fel ca şi portarii de noapte, după cum şi cafenelele semănau între ele. Cea mai agreabilă era La Terrace, care mă atrăsese încă din prima dimineaţă, dar abia în a patra zi, după cafea, când mâinile mele căutau prin buzunare o bucată de hârtie şi un pix, abia atunci am simţit că e cafeneaua de care aveam nevoie.

Mă urmărea ideea că majoritatea evenimentelor pe care le trăiam la Paris, ba chiar şi a celor despre care ştiam că mi se întâmplă în premieră, le mai trăisem o dată.

Era, pare-se, acelaşi mecanism al visului care-mi inducea această confuzie. O confuzie ce mă acaparase total. Amestecând amintirile celor două Parisuri, ale celui comunist şi ale celuilalt, opus lui, fără a mă lăsa să înţeleg care dintre ele predomină.

În La Terrace, într-o după amiază de octombrie, avusese loc delimitarea celor două Parisuri. Hotărâsem să nu mă mai întorc în Albania înainte de căderea regimului politic. Privindu-l pe ziaristul Daniel Schneidermann, de la *Le Monde*, îndepărtându-se împreună cu textul meu de rămas-bun, nu mi-a trecut prin cap că despărţirea, din orice punct de vedere, va fi temporară.

Două Parisuri... Comunist şi postcomunist. Uşor de spus. În realitate era mult mai complicat. Nu era vorba doar despre alte imagini: Piaţa Trocadéro, de exemplu, prima

pe care o străbătusem în prima zi a primei mele veniri. Apoi alte câteva peisaje, unele mai vesele, altele nu. Champs Elysées, de pildă, ca o regină ofensată, marile bulevarde, podurile de pe Sena, parcă mutate de la locul lor. Acelaşi lucru se întâmpla cu oamenii: unii, mai miraţi, alţii, deloc. Ba chiar, legat de cele două Parisuri, erau cazuri când mi se părea că schimbările de după căderea comunismului erau evidente atât *dincoace*, cât şi *dincolo*.

De fapt exista şi un al treilea Paris, cel mai misterios dintre toate, cel al scrisorilor mele. Ori de câte ori venea vorba despre ele aveam impresia că Helena, deşi n-o spunea deschis, se simţea neliniştită. Parisul acesta nu numai că nu semăna cu celelalte două, dar, într-un anumit fel, în ochii ei nu era cel potrivit. Explicaţiile mele cum că nu trebuie s-o nelinişteascâ neatenţia mea totală pentru descrierea oamenilor nu au convins-o. Cu atât mai mult cu cât, după cum mi se părea, se simţea oarecum vinovată pentru acele scrisori, şi asta pentru simplul motiv că-i erau adresate ei. Îi era imposibil să accepte cuvântul „demon”, de exemplu, folosit în sens pozitiv, sau descrierea plecării prin ceaţă, urlând, a bunului meu prieten C.D., împreună cu adjunctul lui.

Iar dacă descrierile mele îi păreau greşite, cu atât mai mult o nelinişteau însemnările pe care le făcusem despre diferite întâmplări, pe care le răsfoia pentru cartea de memorii la care scria. Ba chiar întreaga literatură părea să fie la fel.

Notele despre stabilirea noastră pe bulevardul St. Michel nr. 63 erau exemplul cel mai concret pentru un al patrulea Paris.

Vechiul meu prieten, Jean-Marie B., pe când beam împreună o cafea vizavi de Jardin du Luxembourg, m-a întrebat pe neaşteptate: de ce nu vii să locuieşti în acest cartier?

În vreme ce discutam despre această posibilitate, el şi-a amintit că Institutul Franţei[1] avea în proprietate un bloc de locuinţe câţiva paşi mai încolo şi, pentru că devenisem între timp membru, aş fi putut să-mi încerc norocul.

O bucată de vreme, discutând despre cum se făceau intervenţiile în comunism pentru a căpăta un apartament, mi-am amintit cum, în 1972, Parisul, de fapt editarea unei traduceri la Paris şi curiozitatea ziariştilor francezi de a mă cunoaşte m-au ajutat să mă mut din apartamentul îngust, de două camere, în celălalt, mai mare de două ori decât primul.

În vreme ce glumeam despre ce intervenţii trebuie făcute acum, că eram la Paris, Jean-Marie B. mi-a spus că o carte cu dedicaţie era cel mai nimerit mod în cazul scriitorilor.

Amintindu-i că nu ştiam nimic despre stilul intervenţiilor de aici, l-am întrebat dacă n-ar fi fost bine să ofer ceva mai mult, iar el mi-a spus că un suvenir ar fi putut fi acceptabil, mai ales ceva simbolic.

La un timp după aceea, am descris cele întâmplate într-o însemnare.

Iată textul:

„Ştiam că este greu, totuşi am decis să nu renunţ. Am scos pistolul, l-am băgat în geantă şi am plecat. Îmi tot spuneam că doar aşa se poate rezolva această problemă. La poartă, din fericire, nu era control. Chipul celui care mă aştepta şi-a pierdut veselia îndată ce a aflat de ce venisem. Discuţia înainta greoi. Priveam din când în când spre geanta în care aveam arma. Din clipa în care am

[1] L'Institut de France reuneşte cinci academii (Académie française, Académie des inscriptions et belles-lettres, Académie des sciences, Académie des beaux-arts şi Académie des sciences morales et politiques). Administrează fundaţii, muzee şi castele din patrimoniu.

scos-o, totul a luat o altă turnură. Şocul celuilalt nu putea fi ilustrat în cuvinte. O, nu, domnule K., vă rog, nu!”

Textul se încheia aici. Oricine l-ar fi citit l-ar fi luat drept mărturisirea unui interlop, care se umfla în pene cum, chiar în inima Academiei Franceze, căpătase cu ajutorul armei ceea ce nu reuşise cu argumente logice.

În realitate, lucrurile se petrecuseră, dacă nu chiar sută la sută, mai mult sau mai puţin aşa.

Eram hotărât să nu renunţ. În ziua întrevederii, după ce am ales cartea pe care aveam să i-o ofer cu dedicaţie, încet, oarecum tremurând, am scos pistolul de pe un raft al bibliotecii. În timp ce-l strecuram în geantă, nu puteam să scap de imaginea unui ochi exterior care-mi urmărea orice mişcare. (Ăsta a depăşit orice măsură, totuşi vina este a Academiei, care primeşte în rândurile ei orice nebun de balcanic.)

Am coborât din metrou la Odéon, iar restul drumului l-am făcut pe jos. Mergeam încet, gânditor, încercând să-mi închipui ceea ce avea să se întâmple.

Din fericire, la intrare n-am fost controlat în geantă.

Omul care mă aştepta clipea fericit răsfoindu-mi cartea. Între timp, am avut impresia că ghicise de ce-i cerusem să ne întâlnim. Şi totuşi m-a ascultat cu atenţie, fără a ascunde că mă va dezamăgi. După cuvintele „să nu mă înţelegeţi greşit, domnule K.”, pe care le-a repetat de două ori, ar fi trebuit să fiu un balcanic necioplit să nu înţeleg că solicitarea mea avea să fie respinsă. Şi a continuat spunându-mi că, dacă ar fi avut mână liberă, mi-ar fi aprobat cererea chiar în clipa acea, pentru că, asemenea tuturor colegilor din Academie, mă aprecia mult, cu atât mai mult după dedicaţia aceea emoţionantă... dar că problema este dificilă, căci apartamentele din blocul acela erau foarte solicitate...

A sosit momentul, mi-am spus. Mă străduiam să nu mă gândesc la nimic, ci să fac ceea ce trebuia, ca un balcanic, nu conta dacă veritabil sau închipuit.

Am băgat mâna în geantă şi am atins ţeava rece a pistolului.

În vreme ce-l scoteam, mi-am amintit în mod ciudat cuvintele negustorului din târgul de antichităţi de la Tirana, încercând să mă convingă să-l cumpăr. Nu există loc pe lume unde să nu fie apreciate asemenea daruri. Acolo, la Paris, oricât de bine m-aş descurca, va veni şi ziua în care voi avea nevoie de aşa ceva. Trebuia să ştiu că nu există un alt cadou care să aibă o mai mare legătură cu demnitatea omului decât o armă. Cu ea n-o să-ţi fie nici jenă şi nici ruşine, cum se poate întâmpla, de pildă, cu un parfum sau o cravată. Dimpotrivă, în afara faptului că este un obiect nobil, e un dar bărbătesc şi cinstit, pentru domni.

Omului aflat de cealaltă parte a mesei nu-i venea să-şi creadă ochilor.

O, nu, a strigat... Nici chiar aşa, domnule K. Vă rog, vă jur.

Continua să spună că e ceva nemaivăzut, ceva inimaginabil, ceva ce nu s-a mai petrecut niciodată în această Academie.

În realitate, şocul lui la vederea armei a fost mai puternic decât m-aş fi aşteptat.

A continuat să vorbească în acelaşi stil, dar din vorbele lui am înţeles două lucruri diferite. O, nu, nu, domnule K. Depăşiţi orice măsură. În această Academie nu există asemenea ameninţări. Lăsaţi, vă rog, arma aceea.

Al doilea sens al vorbelor lui era atât de asemănător, încât cu greu putea fi sesizat. O, nu, domnule K. Era foarte mişcat. Se vedea simţul onoarei... tradiţia albaneză a onoarei... totuşi, vă rog, nu mă puneţi într-o asemenea

situaţie. Băgaţi arma în geantă... N-am fost... n-am văzut niciodată... ceva asemănător.

Continua să vorbească dezlânat şi se vedea că, pe de-o parte, e îngrozit, dar în acelaşi timp ochii îi străluceau de parcă de-abia ar fi aşteptat să fie ucis cu o asemenea armă.

Adevărul e că, pus pe biroul lui, între mine şi el, pistolul îmi părea chiar şi mai frumos ca înainte. Printre ornamentele de argint, o parte dintre pietrele preţioase străluceau, în vreme ce celelalte păreau adormite. Vânzătorul de antichităţi de la Tirana îmi explicase că era de ajuns să-l mişti puţin pentru ca smaraldele adormite să se trezească, în vreme ce primele vor păli, acesta fiind unul dintre misterele minunatei arme. Şi tot el îmi mai spusese că un turist olandez îi mărturisise că, dacă i-ar fi trecut cuiva prin cap să se sinucidă cu pistolul acela, ar fi fost păcat să n-o facă...

Ne fixam unul pe altul de parcă am fi vrut să ne surprindem reciproc această dorinţă ascunsă.

Deci acesta este pentru mine, a spus el în cele din urmă cu o voce obosită.

Nu am reuşit să-i explic că sper să nu mi-o ia în nume de rău, căci părea la fel de şocat, ba chiar nu am avut timp nici să discutăm despre ce prevede legea franceză despre armele vechi şi folosirea lor...

Întâlnirea s-a prelungit în jur de o oră şi, deşi ar fi dorit, nu a acceptat cadoul. L-a privit cu duioşie în vreme ce-l strecuram înapoi în geantă, ba chiar m-a rugat să nu mă supăr, dar, oricum, poate altă dată... după ce se va rezolva... poate se va ivi ocazia...

Eram convins că ocazia se va ivi, doar dacă nu cumva altul, în locul pistolului, ar fi venit cu un aruncător de grenade...

Am crezut că Helena se va obişnui, în cele din urmă, cu „Parisul însemnărilor”, dar asta nu s-a întâmplat. M-am obişnuit eu, în cele din urmă, cu întrebările ei. La facultatea din Tirana sau mai apoi aţi folosit cuvântul „demon” în sens pozitiv? Dar dacă m-ai duce la Moscova, aşa cum mi-ai promis, voi găsi vreun loc din cele descrise de tine? Ai băut cafea la Rostand fără să ştii că se numeşte „Rostand”? Când ai cunoscut-o pe Colette D.?

Pe Colette D. o cunoscusem într-una din primele mele călătorii la Paris, acasă la Pierre Sipriot, directorul Hachette Littérature. După cum am observat mai apoi, la serate cum a fost aceea, adeseori persoana care întârzie e de obicei cea mai atrăgătoare.

Avea ceva imposibil de descris, ce părea uneori cauza, alteori consecinţa frumuseţii ei. Era ceva între o fetişcană şi o femeie sofisticată, cu părul castaniu deschis, al cărui fluturat părea că va stabili echilibrul între cele două aparenţe. Mai târziu, într-una dintre serile petrecute la ea, pe strada Monsieur le Prince nr. 48, mi-a vorbit despre un logodnic secret, ceea ce m-a lăsat cu gura căscată. Crezusem că în Franţa, la fel ca oriunde, însuşi cuvântul logodnă era pe cale de dispariţie, ca să nu mai vorbim de o logodnă secretă. Mi-am întors privirea imediat spre domnul Sipriot, dar ea, fără a-mi da timp s-o întreb despre el, a râs zgomotos şi, scuturându-şi pletele, a zis: „nu, nu e el”.

Cea care râdea astfel era partea ei ce-mi amintea de-o fetişcană, iar eu, în căutarea unui stil asemănător, n-am avut altceva să-i mărturisesc decât bănuiala mea că, la prima noastră întâlnire, domnul Sipriot mă luase, cu siguranţă, drept nebun.

Ea a continuat să nege, dar de data aceasta dând din cap, mai precis vânturându-şi pletele, dar fără a mai zâmbi.

Aş fi vrut să adaug că nu-mi părea rău pentru asta, la urma urmei noi, care veneam din Est, aduceam într-un fel sau altul nebunia Estului, cum era povestea cu invitaţia mea falsă, dar lucrul acesta era greu de explicat, cu atât mai mult cu franceza mea precară.

Nu e aşa, a spus ea gânditoare. Noi vă înţelegem... chiar mai bine decât vă închipuiţi voi...

Ochii ei mi-au părut că-şi schimbă instantaneu culoarea.

Noi vă apărăm, a urmat, coborându-şi într-un anume fel pleoapele... Pricepi ce vreau să spun? Noi avem grijă de voi... Dar fără a atrage atenţia.

La început am avut impresia că nu o înţeleg. La fel şi ea. Fixându-mă cu privirea, a repetat totul, cu cuvinte simple, coborându-şi din nou pleoapele, de data aceasta cu vinovăţie.

Acum cea care domina era jumătatea ei de doamnă şi mie mi s-a părut că aş fi obligat s-o conving că o înţelegeam sută la sută şi că îi eram pe deplin recunoscător pentru tot, dar, în loc să-i mulţumesc, i-am adresat o întrebare:

Tu faci parte din asta?

Fără să-i mai aştept răspunsul, am înţeles că făcusem una dintre gafele cele mai greu de îndreptat. Ea m-a privit gânditoare câteva clipe.

Chiar dacă ar fi aşa, tot nu ţi-aş spune.

Vă rog să mă iertaţi, *madame*. Acum am înţeles că luminiţa ciudată din ochii ei, înainte de a avea de-a face cu misterul femeii, cu sex-appealul sau cu toate închipuirile cunoscute, avea legătură cu altceva.

Era, pare-se, zona distinctă a devotamentului, sublim şi oarecum singuratic, în ochii ei, neatinsă de vulgaritatea omenească.

Ma Dame. Doamna Mea. Locatara străzii Monsieur le Prince numărul 48, după cum arăta cartea ei de vizită. Aş

fi vrut să-i cad în genunchi, dacă aş fi putut-o face natural... (Ba chiar aş fi fost dispus să urmez un curs despre cum să-i cazi unei doamne în genunchi fără a răsturna paharele de pe masă sau fără a-i sfâşia rochia fină în cazul în care înnebuneşti şi o apuci de veşmânt etc... etc.)

Să-i cad, aşadar, în genunchi şi să-i cer iertare pentru expresiile triviale care, deşi uitate încă din anii studenţiei la Tirana şi Moscova, îşi croiau drum şi-mi reveneau în memorie într-un ghem lingvistic albano-rusesc.

Ori de câte ori mă apropiam de ferestre pentru a vedea cum e vremea afară, privirea mi se oprea pe trecerea de pietoni care unea trotuarele bulevardului St. Michel. Şi, pentru că de trei-patru ori pe zi se întâmpla să traversez bulevardul pe acolo, aveam deja convingerea că tot arondismentul al cincilea traversa chiar prin acel loc.

Nu era singurul caz când două cartiere ale Parisului împărţeau acelaşi bulevard, şi totuşi, pentru oricine ar fi locuit pe St. Michel, curiozitatea că pe un trotuar al său se afla arondismentul al cincilea, iar pe celălalt al şaselea l-ar fi frapat o vreme.

Situarea faţă în faţă, atât de vizibilă, ca să nu spun atât de provocatoare, a două dintre cele mai cunoscute cartiere pariziene te ducea fără să vrei la ideea vrajbei dintre ele. La o primă vedere, arondismentul al şaselea avea o oarecare superioritate. Ar fi fost suficientă Jardin du Luxembourg, cea mai faimoasă din oraş, ca să-i asigure supremaţia. Senatul Franţei, făcând parte din ea şi, ceva mai încolo, teatrul Odéon, fără a mai aminti bulevardul St. Germain, împreună cu Café Flore şi Deux Magots, majoritatea editurilor şi Academia, toate acestea atârnau greu în balanţa comparaţiei.

Arondismentul al cincilea, deşi mai sobru, nu era mai sărăcăcios. Avea catedrala Notre Dame, întregul Cartier

Latin cu farmecul său unic, Sorbona studenţească, Panteonul, fără a mai pune la socoteală străduţa Mouffetard, foarte în vogă, pe care trebuia să o admiri, dovedindu-ţi cultura.

Erau cazuri când cele două condiţii – locuitul în arondismentul cinci şi băutul cafelei (de fapt, scrisul, zona superioară a existenţei mele) în arondismentul şase –, deşi erau întrunite ocazional, puteau să-şi capete într-o bună zi sensul cel mai profund.

Un asemenea sentiment încercam şi atunci când traversam pe trotuarul de vizavi. Mereu împotriva oricărei logici, aveam convingerea că arondismentul al cincilea încerca să treacă la al şaselea şi niciodată invers.

Aşteptând culoarea verde a semaforului, îmi plăcea să-mi închipui cum Julien Gracq, care preda la Liceul Henri IV, coborând de pe strada Soufflot către editura lui, José Corti, traversa bulevardul prin acelaşi loc ca şi mine. Mai încolo, înainte să ajungă la editură, trecea cu siguranţă pentru cafeaua de prânz pe la Rostand.

Faptul că cel mai mare scriitor francez în viaţă, poate cel mai mare din Europa, mergea la aceeaşi cafenea mă bucura şi mi se părea natural, poate chiar inevitabil. Puteam fi considerat un încrezut, un snob etc., mie nu-mi păsa. Eram autori ai aceleiaşi edituri, drept care nimeni n-ar fi putut spune că nu-i aşa, doar... dacă...

Dacă Julien Gracq nu şi-ar fi băut cafeaua la Rostand.

Această îndoială am simţit-o într-o zi sub forma unei declaraţii sau previziuni. Întrebările de ce, din ce motive, e posibil sau nu au năvălit brusc una după alta.

Dacă Julien Gracq nu... Café Rostand îşi va pierde oare, dacă nu întreaga magie, măcar o parte din ea?

Răspunsul aveam să-l primesc peste un timp.

A fost într-o zi obişnuită de la mijlocul săptămânii. Păşind pe strada Médicis, la câţiva paşi de Rostand, în

vitrina editurii José Corti am zărit un chip cunoscut. Aproape că am exclamat: ce caută Éric aici?

Imediat mi-am amintit că Éric Faye, un tânăr scriitor francez şi un vechi prieten de-al meu, era la locul potrivit: în vitrina editurii lui. Cel confuz eram eu. Ba chiar... chiar.

Nu-mi rămânea decât să mă învinuiesc aspru. Ba chiar, ba chiar... făcuserăm împreună o carte-interviu, publicată la José Corti.

Nimeni n-ar fi crezut că, la doar câteva săptămâni după ce începusem să-mi beau cafeaua de dimineaţă la Rostand, am descoperit că una dintre editurile mele franceze era aproape lipită de local. Părea ceva incredibil.

M-am liniştit amintindu-mi că volumul fusese publicat cu câţiva ani înainte, în timpul primilor mei ani la Paris, şi, în afară de asta, de editare se ocupase singur Éric Faye, fără să mă implice şi pe mine.

În vitrină se aflau câteva dintre cărţile autorului emblematic al lui José Corti, Julien Gracq. Din spatele vitrinei, ochii cuiva, poate chiar ai editorului, mă priveau cu un soi de curiozitate.

Ne-am salutat de la distanţă, înainte ca eu să-mi continui drumul.

Aveam să fac cunoştinţă cu el multă vreme după aceea. Era una dintre relaţiile care se fac după zeci de asemenea saluturi de la distanţă, fără a te cunoaşte cu celălalt.

Nu ştiu ce m-a făcut într-o zi, zărindu-l la locul său obişnuit, să trec pragul şi să intru. I-am spus cine sunt, iar el mi-a răspuns: ştiu. Nu era ceva curios câtă vreme, la urma urmei, eram unul dintre autorii lui.

După ce m-a invitat să iau loc, s-a prezentat, Bertrand Fillaudeau, editor la José Corti. Mi s-a părut prietenos, drept care, ca să-i fac plăcere, i-am spus că-l cunosc pe Julien Gracq, cu care şi corespondez. M-a întrerupt spunându-mi din nou „ştiu”. M-am străduit oarecum să-i

justific lipsa surprinderii în ceea ce mă privea, dar când am adăugat că, în afară de corespondenţă, îl vizitasem pe Julien Gracq la Saint-Florentin le Vieul, iar Fillaudeau mi-a replicat pentru a treia oară „ştiu”, mi-am pierdut orice speranţă că aş putea găsi ceva de care celălalt să nu ştie.

Mi-am reţinut pornirea de a cădea în banalităţi ieftine, Henry Miller şi Anaïs Nin, care se învârtiseră o vreme pe aici, până când mi-am amintit să-i spun că, dacă nu greşeam, Emil Cioran locuise pe undeva pe aproape.

Da, mi-a răspuns, foarte aproape, strada Odéon, nr. 21.

Câteva momente, vrând-nevrând, am vorbit despre personalităţile legate de acest colţ al Parisului, chiar de Café Rostand, vizitată cel mai frecvent de André Gide, ai cărui părinţi aveau un apartament deasupra localului.

Aş fi vrut s-o ştiu şi eu, pentru a-i putea spune, măcar o dată, „da, ştiu”, dar n-a fost cazul. Între timp, obsesia ca nu cumva Julien Gracq...

Şi Julien Gracq? am întrebat cu o voce care mi s-a părut stinsă.

Julien Gracq? a făcut el. Nu ştiu de ce aşteptam să-mi spună că Julien Gracq, spre marea mea uimire, invers decât mi-aş fi putut închipui, nu călcase niciodată la Rostand.

Dar de ce? l-am întrebat înainte de a-şi termina fraza.

De ce? Cum de ce?

Am vrut să spun, cum de e posibil...

Ce?

Ne-a luat ceva timp să ieşim din ghemul de vorbe în care ne aflam. Adică, să pricep că el îmi spusese exact invers decât îmi imaginasem eu, cu alte cuvinte să-mi confirme că Julien Gracq îşi bea cafeaua de prânz chiar la Rostand, şi nu în altă parte.

Uşurat, am continuat discuţia despre alte personalităţi, despre care, cum se părea, el ştia mai mult ca oricine. Pe

Balzac, de exemplu, nu-l lega cine ştie ce de cartierul acesta, cu excepţia cafelei măcinate, pe care o cumpăra de la un negustor evreu, pe strada vecină Monsieur le Prince, la nr. 50. Părea ceva neînsemnat, dar, dacă te-ai fi gândit mai profund, ajungeai la concluzia că fără cafeaua aceea neînsemnată i-ar fi fost greu să scrie chiar şi jumătate din *Comedia umană*, nicidecum opera în întregime. Fără a aminti de clădirea de vizavi, unde, cum observasem probabil, placa memorială consemna că între 1654 şi 1662 acolo trăise Blaise Pascal, iar ceva mai încolo...

Brusc am simţit dorinţa să-i pun şi eu o întrebare, una dintre acelea la care eram sigur că nu mi-ar fi putut da cunoscutul său răspuns: „da, ştiu”.

V-am ascultat cu atenţie, domnule, despre imobilele cu numărul 50, chiar şi 52 de pe strada Monsieur le Prince, dar aş vrea să vă întreb dacă ştiţi ceva despre numărul 48, unde locuieşte Colette D., femeia cu cei mai neobişnuiţi ochi din Paris?

Ideea de a scrie ceva despre Café Rostand îmi venise atât de firesc, încât nu ţin minte nici momentul şi nici împrejurările. Era un sentiment între regret şi recunoştinţă, asemănător cu acela pe care-l ai vizavi de soţia ta de o viaţă, care, fiindu-ţi alături la orice, nu s-a bucurat, sau ţie ţi se pare că nu s-a bucurat de atenţia cuvenită.

În această cafenea am scris sute de pagini şi am făcut tot atâtea fişe despre subiecte şi motive diverse, fără a o pomeni niciodată.

Rostandum Bellum.

Erau cinci sau şase pagini de text despre o întâmplare imaginară, intitulată la început „Problema Rostand”, apoi „Adevărul despre chestiunea Rostand”, până ce, după „Enigma de la Rostand”, sfârşisem cu „Războiul de la R.”.

După ce l-a citit, când a venit timpul să-l includă în memoriile ei, Helena a fost convinsă că, acolo, textul va rămâne complet izolat.

Chiar şi eu, deşi mi-ar fi plăcut să cred că subiectul ar fi putut avea o oarecare doză de adevăr, am avut aceeaşi convingere.

Ori de câte ori treceam prin faţa R., aşteptam ca Helena, pe jumătate în glumă, să mă întrebe unde văzusem eu scaunele acelea pe jumătate rupte, atacurile şi contraatacurile, în fine, mulţimea de refugiaţi, care, înfrânţi şi trişti, umpluseră cartierul?

În realitate, cafeneaua se închisese o perioadă pentru renovare, dar era greu să justifici praful şi zgomotele lucrărilor ca fiind efectele unui război, şi cu atât mai mult în latineşte.

Helena, pe partea ei, nu numai că nu mi-a pus această întrebare, dar într-o zi, într-un mod neaşteptat, mi-a spus că se răzgândise şi că va insera textul în cartea ei.

Iar asta înseamnă că ai început să crezi, chiar puţin de tot, în *Rostandum Bellum*? (Tu crezi pe bune că nu am avut invitaţie la Paris?)

Un răspuns surprinzător avea să-mi dea, mai târziu, Bertrand Fillaudeau. El a fost cel care mi-a spus că oricât de haotică (în realitate a spus „oricât de rodnică”) ar fi fantezia mea, ea nu avea nimic de-a face cu exagerarea aceea. Cu alte cuvinte, sensul întâmplării fusese corect. Deci, la Café Rostand avusese loc într-adevăr o confruntare, care, chiar dacă era greu să-i spui „bellum” (Illyricum sau Rostandum, n-avea importanţă), răspândea o brumă de nelinişte.

Textul începea cu cuvintele: „Ceea ce mai apoi s-a numit *Războiul de la Café Rostand* a avut loc la graniţa dintre două secole, al douăzecilea şi al douăzeci şi unulea”.

Mai jos erau pomenite cele două părţi beligerante: noii proprietari ai cafenelei, deci *şefii* ei, pe de o parte, şi *inteloţii*, prescurtarea cuvântului „intelectual”, conform modei franceze, care suna cam la fel cu hopliţii antichităţii.

La fel ca multe alte lucruri, motivul real al conflictului, ascuns cu grijă, a fost dezvăluit câţiva ani mai târziu. *Inteloţii* (deci, ziariştii, scriitorii, studenţii care preferau să lucreze în cafenea) făcuseră renumele acesteia, ca mediu elitist, dar acum, întârziind pe la mese, produceau pierderi financiare. Numai că adevărul acesta nu putea fi spus deschis. Scopul războiului era ca *inteloţii* să fie dislocaţi din cafenea, dar fără metode brutale. Cu alte cuvinte, să plece singuri, şi mai ales fără tărăboi. Tocmai aici începea problema: omenirea cunoscuse tot felul de războaie, dar nici unul tăcut.

În imposibilitatea de a inaugura aşa ceva, s-a acreditat ideea renunţării la luptă. Numai că renunţarea aceasta se anunţa atât de improbabilă, încât s-a renunţat şi la ea.

Deci, neapărat război, dar unul tăcut. Cu atacuri, contraatacuri, victorii şi înfrângeri.

„Cronicile venite de pe front anunţau că *inteloţii* au atacat zona din vecinătatea vitrinei dinspre Jardin du Luxembourg, fără să ştie că acolo îi aştepta o capcană.”

Dar nimeni nu a explicat în ce consta această capcană.

Iar textul continua:

„Războiul a continuat toată iarna aceea...

După un atac disperat pentru a străpunge centrul, *inteloţii* s-au orientat spre zona de nord, cea mai puţin apărată.”

Ce ar fi putut să însemne, în acest caz, cuvântul „atac” sau, cu atât mai mult expresiile „a străpunge centrul” şi mai ales „zonă mai puţin apărată”?

Încercasem să le pătrund înţelesul, dar îmi fusese imposibil. Poate că era vorba despre clienţii cu câini (tocmai atunci fusese permis accesul cu câini în local), pentru a strica liniştea *inteloţilor*. Sau frecventarea temporară de către nebunii balamucului din vecinătate.

Această parte a textului se încheia pe un ton tragic.

„La mijlocul primăverii *inteloţii* au fost înfrânţi. La fel ca în orice război pierdut, a apărut problema refugiaţilor.

Cei înfrânţi s-au dispersat în toate direcţiile, în căutarea altor cafenele. Cea mai mare parte s-au bulucit spre vest, în localurile de pe bulevardul St. Michel, de pe strada Soufflot sau la Gay Lussac. Iar ceilalţi încotro au văzut cu ochii.”

Îmi amintesc un client bătrân care a eşuat la McDonald’s. Într-o zi, îmi dăruise la Rostand un ciclu de desene cu titlul comun „Cinci posturi ale lui Oedip-rege”. L-am zărit din stradă stând aplecat deasupra câtorva foi de hârtie. M-am apropiat curios şi, în locul desenelor cu Oedip şi Filoctet, am zărit o listă de preţuri mâzgălită în toate culorile curcubeului.

Mi-a venit să plâng, dar, din fericire, nu m-a recunoscut.

S-a întâmplat ca strada care i-a dezamăgit cel mai tare pe refugiaţi să fie Monsieur le Prince. Denumirile japoneze ale localurilor se perindau una după alta într-un ritm obositor: *Kiotori grill. Jamamoto-Sukusuma sushi. Samasuku-Korosava grill*. Ai fi putut crede că se semnase un surprinzător pact Paris-Tokyo în urma apariţiei unui nou parfum, a unui cutremur, ca să nu spun a unui Franco-Japanum Bellum.

După refugiaţi venea la rând descrierea turiştilor, mai corect a „noului val de după război”, cum i s-ar fi putut spune.

Printre ei erau aceia care se interesau de vechile dovezi despre celebrităţile care frecventaseră această cafenea. E vorba despre Hemingway, domnule? El frecventa un alt local, Closerie des Lilas, la zece minute pe jos de aici. „Ah, sorry, nu prea mă pricep la astea.”

Ca epilog era redată întoarcerea refugiaţilor. Războiul se sfârşise. Se schimbaseră din nou patronii, cei care declanşaseră războiul plecaseră. Odată cu noii şefi, pacea revenise.

„Unul după altul, sub privirile uluite ale chelnerilor, *inteloţii* se întorceau în cafeneaua care le apăruse de atâtea ori în vis, ţinându-şi cu greu în frâu emoţiile, îşi căutau vechile locuri, linia fatală care separa partea centrală de cea vestică, masa cu numărul şapte, aceea unde fuseseră înfrânţi *decisiv*, locul unde băuseră ultima cafea.”

Însemnările se sfârşeau din nou cu turiştii. O discuţie imaginară cu unul dintre ei, discuţie extrem de ciudată, de altfel, încheia saga lui *Rostandum Bellum*.

„Sunteţi austriac, vienez? Yes. Atunci trebuie să ştiţi de Alma Mahler, faimoasa frumuseţe vieneză, soţia lui Gustav Mahler... Gustav Mahler? A, desigur. Mahler, yes...

Engleza «de baltă» accentuează naivitatea din privirea lui. Şi pentru că nici engleza mea nu-i mai brează, discuţia se leagă.

Probably doamna Mahler eşti la acest kafe? întreabă el.

Este posibilitatea, îi răspund.

Aha, probably destul vreme înainte.

Desigur. Înainte război.

Aha, yes. Desigur înainte război.

Probably înainte război primul.

Aha. Mahler murit (scrie cifra 1911). Ea văduva frumos singur turist.

Yes, sir.

Simt că-mi este foarte greu să continui discuţia şi mai ales să-i explic de ce am întrebat despre Alma Mahler. Pare evident că şi el vrea să mă întrebe acelaşi lucru, dar, având aceeaşi suferinţă ca şi mine, nu mai insistă. Zâmbim forţat unul la altul, foarte fericiţi că ne-am înţeles... Dacă tăceai, filozof...

Dar asta nu m-a împiedicat să mi-o imaginez pe frumoasa văduvă Mahler, în vârstă de treizeci de ani, pe puntea unui vas de croazieră, la puţin timp după moartea soţului ei, navigând pe Canalul Corfu, în compania unuia dintre admiratori. De o parte este insula Corfu, de cealaltă Albania. Şi uite că pe navă, la prima oprire, conform propriilor ei memorii, urcă un ministru albanez! (Ministru albanez în 1912! Erau trei sau patru săptămâni de când, pentru prima oară în istoria ei modernă, Albania, din 28 noiembrie 1912, avea un guvern şi câţiva miniştri.) Şi iată că unul dintre ei apare la bordul unui vapor de lux şi, cu cele trei-patru cuvinte rostite, captează atenţia faimoasei văduve. Conform unui proverb din ţara lui. Un proverb neobişnuit, tulbure: „Nu ucigaşul e de vină, ci cel ucis!” Frumoasa doamnă reţine proverbul care devine, după propria-i mărturie, deviza vieţii ei. (A fost considerată şi înainte şi după aceea o devoratoare de bărbaţi, dar iată că ministrul celui mai nou guvern din lume îi va oferi formula cea mai potrivită.)

Mai mult decât frumuseţea vieneză mă provoacă ministrul. De unde te-ai ivit, omule, ce te-a adus pe vasul acela, ai fost un ministru real sau o fantomă, şi de unde ai scos faimosul proverb?... Albania are abia două-trei săptămâni de când a devenit stat. Cum de ţi-ai găsit

vreme să ieşi pe mare, să admiri femei frumoase, să rosteşti proverbe mi... mis... misterioase, cumplite?”

Pe la intersecţia cu strada Soufflot nu treceam prea des, de obicei pentru a ajunge la Orange, unde-mi plăteam telefonul sau, mai rar, la medicul din cartier.

Într-o zi, stând cu ochii pe semafor în aşteptarea culorii verzi, am simţit prezenţa unei femei în dreapta mea.

După ce am făcut primii paşi spre celălalt trotuar, ea, scuzându-mă, m-a întrebat dacă sunt domnul K.

Când i-am confirmat că da, eu eram, mi-a spus că este Odile Jacob, editoare.

Ah, Odile Jacob, editoarea?

După cum se vede, cunoştea acest gen de mirare din primul moment al prezentării, însoţită de privirea involuntară a celuilalt, care o scruta din creştetul capului până la pantofii cu tocuri înalte, ca şi când femeia aceasta tânără, extrem de elegantă, ar fi putut fi oricine altcineva în afară de cunoscuta editoare parizianã.

Pronunţasem cuvântul „editoare”, care în realitate ar fi putut fi „chiar şefa editurii?” sau, mai exact, „chiar patroana editurii?”, căci toată lumea ştia că proprietara editurii Odile Jacob era chiar Odile Jacob.

Aceste cuvinte, însoţite de zâmbetele de complezenţă, au fost suficiente pentru ca semaforul să-şi schimbe culoarea, iar noi să rămânem pe mijlocul trecerii de pietoni. Lucru care ne-a devenit evident atunci când un taxi a trecut ca fulgerul pe lângă noi, iar taximetristul ne-a apostrofat violent: treci mai repede, cur...

La aceste cuvinte, orice femeie ar fi exclamat „uah”, şi cu atât mai mult o editoare cunoscută precum Odile Jacob, care, în afară de acest „uah”, mi-a explicat cu o voce gânditoare că era a doua oară în săptămâna aceea când, în acelaşi loc, un şofer de taxi o gratula cu această „insultă”.

Am râs mânzeşte amândoi, dar, încă pe trecerea de pietoni fiind, ea, cu o indiferenţă şi cu o lipsă de sfială pe care o capătă instantaneu doar femeile elegante apostrofate cu „o insultă de felul acesta”, m-a întrebat dacă n-ar fi posibil să-mi publice ceva...

Ca pentru a-şi puncta cât mai expresiv întrebarea, mi-a arătat cu mâna clădirea în care se afla editura Odile Jacob, la treizeci-patruzeci de paşi mai încolo.

N-am reuşit nici măcar să ridic din umeri pentru a-mi exprima surprinderea, când ea, cu un zâmbet sincer, mi-a spus că ştie că lucrez cu Fayard, ba chiar că eram pomenit pe ici, pe colo pentru ataşamentul meu provincial, şi totuşi nu era rău să ştiu că, în orice caz... vreuna dintre cărţile mele, ceva ce ar putea avea legătură cu... N-ar fi fost rău... Cu atât mai mult cu cât suntem vecini... şi mi-a arătat din nou sediul editurii, la care eu i-am replicat că, într-adevăr, de la balconul apartamentului meu se văd ferestrele ei.

Nu aveau să treacă mai mult de câteva săptămâni şi, cu manuscrisul *Dosarului H.* în servietă, am traversat strada chiar prin locul în care şoferul necunoscut de taxi, cu insulta lui celebră, a adăugat un nou editor în viaţa mea.

Era cartea cea mai potrivită. *Dosarul H*. Documente secrete din Arhivele de Stat, editate în premieră de vechiul lor director.

În realitate, Odile Jacob nu era a doua, ci a treia editură care, întâmplător, se afla în acest cartier. Imediat după José Corti, în împrejurări complet surprinzătoare, însă întotdeauna cu acceptul „Fayard”, am publicat absolut fortuit la o altă editură din „cartier”.

Editura Flammarion, dacă nu chiar lipită, se afla foarte aproape de Café Rostand, vecinătate care se transformase pentru mine, între timp, într-o obligaţie aproape fatidică. Ba chiar, când Flammarion mi-a prezentat oferta sa de colaborare, am fost convins că, în primele două-trei fraze

de început, aveau să se afle şi cuvintele „în afara faptului că suntem vecini”...

Deci, exceptând acest adevăr, personajul despre care îmi cereau să scriu un text avea origini albaneze.

Era vorba despre o nouă vedetă a coregrafiei franceze şi europene, în plină afirmare, Angjelin Preljocaj. Editorul credea că, împreună cu interviul acestuia cu Roman Polanski, realizat deja, ar fi mers firesc şi un eseu scris de mine, într-un volum comun. În vreme ce discuţia se desfăşura pe tema armoniei dintre cele două arte, editorul susţinea că este minunat ca un regizor american să dialogheze cu un coregraf francez la fel de celebru, iar acest dialog să fie însoţit de un text al unui scriitor... albanez. Pe scurt, aici aveam trei arte: cinema-balet-literatură şi trei naţionalităţi: americană, franceză şi albaneză, ca să nu spunem cinci, dacă ne gândim la originile poloneze ale cineastului, sau la cele albaneze ale lui Preljocaj, care, chiar dacă Franţa, şi nu Albania, îl făcuse celebru, se încăpăţâna să-şi amintească originile pe orice afiş.

Oricum, dumneavoastră puteţi să discutaţi personal cu el înainte de a vă decide, mi-a spus editorul, căruia, cu siguranţă, i se păruse că-mi va fi greu să mă decid să scriu despre ceva aproape necunoscut, cum era baletul.

Dar Angjelin Preljocaj s-a dovedit a fi mai simpatic decât crezusem. Deşi nu vorbea albaneza, părea că ne-am fi cunoscut dintotdeauna. În realitate, Vermoshi, zona aceea îndepărtată din nordul Albaniei de unde se trăgea familia lui, era atât de izolată şi de inaccesibilă, încât cred că ai fi ajuns mai repede în Suedia decât acolo. Şi, în plus, Angjelin vizitase atât de rar Albania, încât, pe vremea acelor vizite nu putea fi considerat nici măcar „mic”. Era nevoie de o formă de diminutiv, să spunem „mititel”, care putea fi schimbată, la rândul ei, într-un dublu diminutiv,

„mititel-mititel”, şi asta pentru simplul motiv că Angjelin părăsise Albania încă nenăscut, aflându-se deci în pântecul maică-sii, pântec despre care nu e clar dacă poate fi numit Albania sau, pur şi simplu, „pântecul unei mame albaneze...”. Şi, de parcă asta n-ar fi fost destul, femeia aceasta, împreună cu soţul ei şi cu *preAngjelinul* din pântec, trecuse ilegal graniţa Albaniei, apărată cu sârmă ghimpată şi câini feroce, într-o cumplită noapte de iarnă.

Angjelin Preljocaj mi-a povestit toate acestea într-o franceză elegantă, care se potrivea ca nuca-n perete cu grozăviile de mai sus.

După o vreme, ne-am apropiat şi mai mult, ceea ce ar putea părea o ofensă indirectă adusă limbii albaneze, a cărei absenţă, în acest caz, nu era atât de evidentă.

Ca pentru a căuta un motiv mai convingător pentru această apropiere, Angjelin mi-a mărturisit că, deşi meşteşugul scrisului pare atât de îndepărtat de cel al coregrafului, de fapt...

De fapt... am repetat şi eu în sinea mea... De fapt seamănă, sau nu?

Imediat mi-au trecut prin cap cele două posibilităţi, fără a şti nici eu care este mai credibilă. Să le apropii părea ceva scandalos, să le consideri îndepărtate, şi mai rău.

Simţeam că şi el avea aceleaşi îndoieli. Ba chiar, mergând mai departe cu raţionamentul, se întreba care din cele două variante părea mai şic.

La urma urmei, n-ar fi fost culmea să crezi că discuţia noastră ar fi putut fi redată prin câteva semne caraghioase numite litere? Eram învăţaţi cu ele, nu ne-ar fi trecut nicicum prin cap să urlăm: priviţi aceste cărţi şi aceste litere, uitaţi-vă cum s-a degradat sărmana gândire omenească... Nu, deloc. Atunci, de ce să nu acceptăm că şi dansul, adică baletul, poate fi materializat... cumva. Uite, muzica o face în pentagrame, dansul de ce nu? Nu

există alfabet, nici pentagrame, totuşi baletul trebuie să apară ca nişte desene în mintea coregrafului. La urma urmei, dansul e atât de concret în viaţa cotidiană, încât esenţa lui poate fi redată cu un cuvânt comun: mişcare. Deci, nu e altceva decât mişcare. Nici mai mult, nici mai puţin. Doar că o altfel de mişcare... Un soi de mers de altă factură. Oarecum ca în vis, ca într-un coşmar...

Vorbeam amândoi atât de haotic, încât, dacă ne-ar fi auzit cineva, ar fi crezut că ne-am întors la limba albaneză.

Pe scurt, o altfel de mişcare, mi-am zis. La fel ca mersul mamei tale când trecea graniţa albaneză prin beznă, cu tine, la patru luni şi jumătate, în pântec.

Aveam impresia că găsisem esenţa cărţii mele despre el.

Discuţia noastră, eliberată deja, se desfăşura în voie.

Tu ai literele din alfabet, eu, balerinii mei, băieţi şi fete. Alfabetul limbii albaneze are treizeci şi şase de litere, dacă nu mă înşel?

Minunată comparaţie. Doar dacă...

Comparaţia era foarte nimerită. Doar că...

Ce doar că? De ce mă enerva omul acesta cu *doar că*-urile lui?

Ce doar că? l-am întrebat.

Păi uite, mi-a răspuns. Apare brusc o problemă. Într-o zi lipsesc una sau două balerine. Să spunem că sunt gravide. Ceea ce ţie nu ţi se întâmplă cu literele.

Asta-mi mai lipsea, aproape că am strigat. Să-mi lipsească două-trei litere.

Am râs, dar în spatele râsului meu rămânea un semn de întrebare. În loc să urmăresc firul discuţiei, gândul îmi zbura la literele care puteau să-mi dispară brusc. Era o prostie, dar asta nu mă putea împiedica să mă întreb care dintre ele ar fi putut rămâne... gravidă!

Într-un rând mi s-a părut că *a* şi *f* erau cele mai potrivite. Cea de-a doua pentru că *femeie* începe cu *f*, cealaltă pentru că majoritatea numelor de fată se termină cu *a*.

Am încercat să-mi iau gândul de la ele, ceea ce mi s-a părut că s-a întâmplat după ce m-am despărţit de Preljocaj. Nu mi-a trecut prin cap că voi avea o surpriză a doua zi la Rostand.

Tocmai îmi reciteam însemnările conform unui ritual rămas mereu acelaşi, când un sentiment necunoscut, de un grotesc cum nu mi se mai întâmplase vreodată, mi-a pătruns în suflet. Îmi răsfoiam notiţele ca şi când aş fi căutat acolo nişte formule pierdute, până ce am înţeles că ceea ce căutam nu era o frază sau un amănunt banal, ci două-trei litere care probabil dispăruseră... Care lipseau pentru că... Pentru că rămăseseră... însărcinate...

Mi-am spus: destul! Şi imediat după asta am pronunţat numele lui Angjelin. Mai precis m-am adresat lui: ehei, măi Angjelin, om cu nume de înger, mi-ai resuscitat mania, de mult abandonată, de a analiza fiece metaforă. Aşa, în zborul tău înşelător, ca un adevărat văr al îngerilor.

Câteva zile mai apoi, când am fost la spectacolul lui cu *Romeo şi Julieta*, iar pe scenă au apărut gardurile de sârmă ghimpată de la graniţa albaneză, şi santinelele cu căşti germano-ruseşti, şi câinii, mi-am amintit-o din nou pe mama lui, iar gândul că esenţa cărţii despre el o aveam deja în minte m-a liniştit.

În jurul teatrului Odéon, patru-cinci străduţe cu nume de dramaturgi uitaţi din secolul al XVII-lea par mereu în aşteptare. În jurul orei opt seara, sala se umple treptat cu spectatori, deşi pe afişe nu se află nici numele, şi nici dramele vechilor maeştri. Mai apoi, uşile se închid, după care se lasă liniştea, iar apoi, trei ore mai târziu, se aude din nou murmurul, de data aceasta la ieşire, şi se pronunţă

ici şi colo numele autorului, care nu are nimic de-a face cu numele străduţelor.

După miezul nopţii, când liniştea devine generală, trecătorii ocazionali ce au drum pe aici au impresia că aud suspinul înfundat al dramaturgilor de mult uitaţi.

Teatrul Odéon pare că-i priveşte de sus, tăcut şi nemilos.

În timp ce marele oraş, mai îndurător decât teatrul, vechea lor casă, care i-a exclus de ani şi ani, se încăpăţânează să nu scoată plăcuţele cu numele lor din capătul tristelor străduţe. Pe ele sunt scrise data naşterii fiecăruia şi, desigur, cea a morţii. Toate din secolul al XVII-lea. Secolul lui Shakespeare.

Într-o seară, târziu, plimbându-mă la braţ cu Helena prin cartier, ne-am oprit, ca de obicei, în faţa afişelor. Uite numele tău, mi-a zis ea, arătându-mi cu mâna unul dintre ele.

Am privit curios, căci, cu vreo rară excepţie, nu am avut nici o relaţie cu teatrul. Mai curios decât numele, era poziţia lui pe afiş, alături de alţi dramaturgi, cum se întâmplă de obicei cu autorii comuni ai unei drame. Pe afiş era titlul piesei, *Macbeth*, iar sub el cei trei autori: Shakespeare, Müller, Kadare.

Nu-mi venea să-mi cred ochilor. Şi nici Helenei. Am citit rar textul afişului, ca şi când aş fi vrut să mă asigur că nu-i vreo iluzie: „*Macbeth*, (inquiétudes) d’après William Shakespeare, Heiner Müller et Ismail Kadare”.

Dedesubt erau şi numele regizorilor: Caroline Giuela şi Alexandre Plank. Alături: data spectacolului şi orele. Era un festival de teatru care se desfăşurase între 5 şi 16 mai, terminându-se deci cu o zi în urmă.

Cum de e posibil? am rostit de câteva ori amândoi. Cum se poate ca, la doi paşi distanţă de teatru, să aflăm abia acum? La Paris sunt posibile asemenea surprize, dar,

oricum, eu eram autorul şi ar fi trebuit s-o ştiu. Ca să nu mai vorbim că trebuia şi să-mi dau acordul ...

Helena a observat că era imposibil ca fetelor de la secţia externă a Fayard să le fi scăpat aşa ceva, deşi ele se putuseră prevala de lipsa mea de atenţie.

Mi s-a părut că are dreptate. Mi-am amintit ceva despre un asemenea accept, despre un „da” spus cu uşurinţă, ca atunci când nu te afectează cu nimic. Cât despre combinarea motivelor a diverşi autori, lucrul acesta se întâmplă tot mai des în teatrul modern.

Problema era că îi întâlnisem pe toţi marii scriitori germani, dar nu şi pe Heiner Müller. Deşi amintea *Fiica lui Agamemnon* şi *Macbeth*, afişul nu dădea detalii despre ce operă a lui Müller fusese folosită de regizori în *Macbeth*-ul lor.

Totuşi, alături de întrebarea cum se putuse întâmpla aşa ceva şi depăşind faza cu afişele, mi s-a părut că întâmplarea avea farmecul ei. După cum a amintit Helena în memoriile ei, dacă cu ani în urmă cineva mi-ar fi spus că, într-o seară, pe un afiş de teatru, voi vedea numele meu alături de *Macbeth* şi de Shakespeare, mi s-ar fi părut mai mult decât o minune.

Îndreptându-ne spre casă, întrebările cum s-a întâmplat, de ce etc. au început să-mi pară tot mai nesemnificative, până ce au dispărut de la sine. Acesta a fost poate şi motivul real al faptului că nu am ajuns să aflu niciodată ce s-a întâmplat la teatrul Odéon. Din ce în ce mai mult, nu fără un zâmbet jucăuş, îmi place să consider asta drept o întâmplare din cartier...

Văzându-l pe Costa Gavras, care-mi face cu mâna de dincolo de geamul cafenelei, îmi reamintesc brusc vechiul cuvânt „avlli”[2]. Uitat de mult şi aproape absent în

[2] Gard împrejmuitor, curte.

dicţionarele de azi, pare de origine turcă sau greacă, mai exact e unul dintre acelea care au circulat prin toată Peninsula Balcanică, uitându-şi rădăcinile.

Gavras, care abia a luat loc la masă, este de acord cu mine.

Locuieşte foarte aproape, pe strada Saint Jacques, deci poate fi considerat „în avlli”, dar nu ăsta este motivul pentru care cădem de acord mereu şi pentru orice. Ne cunoaştem dinainte de căderea comunismului, când Grecia era membră NATO, iar Albania inamicul ei numărul unu. Dar asta nu ne-a împiedicat să fim prieteni. Mai apoi, când şi Albania a devenit membru NATO, ba încă unul mai zelos decât Grecia, cum sunt adesea ultimii sosiţi, noi am rămas ceea ce eram.

Într-un rând, mi-a spus că ar fi vrut să facă un film cu romanul meu despre Doruntina, o fată măritată foarte departe, pe care fratele ei se duce pe nepusă-masă s-o aducă înapoi acasă.

O vreme s-ar fi părut că buna înţelegere dintre noi s-ar datora vechiului proiect comun al filmului, dar, mai apoi, când el a observat că motivul baladei era dominat de elemente care nu sunt caracteristice stilului său, nimic nu s-a schimbat în relaţia noastră, aşa că am putea spune cu toată convingerea că, cu film sau fără el, prietenia noastră şi noi am rămas aceiaşi.

Ce ar fi putut discuta doi balcanici într-o cafenea din Paris? Curiozitatea, dacă nu în cuvinte, se vedea în priviri. Odată cu o mulţime de întrebări, majoritatea gândite, puţine exprimate. Şi răspunsuri asemănătoare, desigur. Albania-Grecia, se spune că al treilea cuvânt după primele două este obligatoriu „război”, nu-i aşa? Mai mult sau mai puţin, aş răspunde eu. Ceea ce ar spune şi Gavras, fireşte.

Deci, Albania-Grecia-Război... Nu cred că textul ăsta e scris pe vreo pancartă. Cum sunt indicatoarele de la frontieră, de pildă.

O, nu, nu. Nicăieri. Dar nici nu e nevoie să fie. Pentru că ştiu toţi.

Sunteţi vecini de când lumea, nu? De cât timp? Opt sute de ani? Poate o mie?

Cam pe-acolo.

O mie de ani vecini... Cine ştie câte războaie aţi avut. Două sute, o sută?

O, nu, nu. Am fi dispărut cu toţii. Atunci zece, douăzeci? Nu-mi spune că mai puţine, te rog.

Hm.

Ori vrei să spui trei-patru? Sau mai puţine de atât? Poate unul...

Tocmai... Ba chiar... pentru a fi corect... nici ăla... Ca să fiu scurt, nici ăla nu a fost întreg...

Aha, deci într-o mie de ani, în vreme ce lumea, şi în primul rând Europa, s-a sfâşiat şi s-a căsăpit în sute de războaie, voi, balcanicii, deştepţii pământului, n-aţi dus la capăt nici unul, de parcă n-aţi fi locuitorii afurisitei peninsule, scandalagiii Europei, ci membri ai Academiei de Ştiinţe Moral-Politice.

O lămurire, oricât ar părea de dificilă, este necesară în acest caz.

Ceea ce s-a numit mai târziu „o jumătate de război” n-a fost deloc astfel. Debutase cu declaraţii belicoase, ca toate războaiele, cu decrete semnate de ambii regi, după care a continuat cu bombardamente, încălcări de frontiere, strigăte în trei limbi şi morţi, iar în final cu semnarea păcii.

Realitatea e că aceasta din urmă, pacea, fiind nefinalizată, şchioapă, diferită de oricare altă pace, şi-a pus amprenta pe întregul război.

În punctul acesta, clarificarea, oricât de inutilă ar părea, trebuie să înceapă cu începutul. De la cei doi beligeranţi. Lăsând la o parte vechea pancartă Albania-Grecia-Război, trebuie spus că aici intervenise încă un stat: Italia. Deci enunţul exact ar fi: Italia şi Albania au atacat Grecia.

Modificarea e simplu de argumentat. Cu un an în urmă, încă în aprilie 1939, Albania se unise cu Italia într-un singur stat. Ele aveau acum un singur rege, pe Vittorio Emanuele, două capitale, Roma şi Tirana, o mare comună, Adriatica, două limbi oficiale, italiana şi albaneza, un prim poet oficial, Dante Alighieri, şi aşa mai departe. Ceea ce le lipsea din panoplie era un război. Întârziat, cum s-a spus, o mie de ani, aşteptat, necesar, decisiv, în cele din urmă războiul fusese declanşat. Precum copilul făcut la bătrâneţe, trebuia să fie iubit şi admirat, doar că, ce să-i faci, nu nimerise momentul potrivit: Europa era cuprinsă de atâta foc şi pară, încât micuţul a trecut aproape neobservat. Şi cu atât mai puţin vizibil a fost sfârşitul său, pacea.

Iar dacă războiul a fost unul ciudat, pacea a părut chiar mult mai ciudată. O pace cum nu s-a mai văzut pe faţa pământului: nu pentru tot războiul, ci pentru jumătate din el. Cu alte cuvinte, n-a fost o pace între Grecia, de o parte, şi Albania şi Italia, de cealaltă, cum ar fi fost logic, ci doar cu aceasta din urmă. Deci, pace cu Italia, nicidecum şi cu Albania.

Cei care au auzit despre asta nu şi-au crezut urechilor. Au luat-o drept o neînţelegere sau o încurcătură balcanică, până ce s-a găsit cineva care a dezlegat misterul: nu te desparţi prea lesne de un război pe care l-ai aşteptat o mie de ani!

Şi uite aşa s-a petrecut ceva inimaginabil: al Doilea Război Mondial se terminase de mult, secolul intrase în a doua sa jumătate, mileniul era spre sfârşite, numai

războiul dintre Albania şi Grecia continua. Doar numele său suferise o oarecare modificare. În locul vechii pancarte apăruse una nouă: Albania-Grecia-Stare de război... De necrezut, nu? Ceva unic pe lume, de la Homer, hitiţi sau egipteni încoace... Cu siguranţă, voi, ca oameni de artă din cele două ţări, aflaţi aici, la Paris, vă stoarceţi creierul să înţelegeţi acest nonsens ori cum să-i mai spunem, nebunie sau năzbâtie albano-grecească.

Ce să-i fi răspuns? Să-i spunem că nici eu, nici altcineva nu ne băteam capul cu asta? Pentru că, la urma urmei, ne obişnuiserăm de secole cu asemenea lucruri. Şi că, în momentul acesta, aveam alte griji... Ne gândeam, mai concret, la călătoria fratelui care se ducea să-şi aducă acasă sora măritată pe alte meleaguri...

Această baladă este cântată şi de albanezi, şi de greci, fiecare în limba lui. Doar numele miresei e altul. La albanezi, Doruntina. La greci, Areti.

Gavras îşi amintea că maică-sa i-o cânta când era mic ca să-l adoarmă. Acesta fusese, probabil, şi motivul principal pentru a face filmul. Eu aveam cam aceleaşi amintiri.

Balada are ceva sumbru, dar unic în lumea grozăviilor de acest gen. Aceasta venea probabil din faptul că în esenţa ei avea un *ce* intraductibil. Încercasem să aflăm despre ce este vorba, dar ne-a fost imposibil. Se spune că Goethe nu putuse dormi o noapte întreagă atunci când o auzise de la Karadžić[3].

Balada povesteşte despre cineva sau ceva care a plecat sau a rămas undeva departe. O fată căsătorită, de exemplu, dar ar fi putut fi şi un oraş îndepărtat. Moscova. Parisul. Şi apoi este o promisiune care trebuie onorată. Şi piedici, dificultăţi, un drum întrerupt brusc, calul sau avionul care se împiedică, călătorul însuşi, cel care a făcut

[3] Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864), filolog şi etnograf sârb.

jurământul, căruia nu ştim ce i s-a întâmplat. Balada insistă să ne spună şi care este piedica: călătorul, deci călăreţul. Care este mort.

Gavras ascultă gânditor. Dacă Goethe nu putuse dormi o noapte din cauza Doruntinei, atunci lui i-ar trebui poate o mie de nopţi pentru a face filmul.

Eram sigur că într-o zi îi voi povesti despre prima mea călătorie la Paris, cu o invitaţie inexistentă.

Dacă aş vrea să compar invitaţia aceea cu ceva, gândul m-ar duce imediat la cal, cel care m-ar fi adus la Paris. Şi dacă, mereu pe urmele baladei, unul din cei doi, călăreţul sau calul, deci eu sau invitaţia, ar fi trebuit să fim dintr-o altă lume, câtă vreme eu ajunsesem viu şi nevătămat pe rue St. Germain, nr. 79, atunci moartă ar trebui să fie ea, invitaţia...

Altfel decât îmi imaginasem, acum, când eram aproape, Colette D. venea foarte rar la Rostand. Spunea că n-ar vrea să mă deranjeze şi asta părea a fi adevărat, căci ştiam că o femeie frumoasă poate avea fel de fel de motive pentru a nu veni la o cafenea lipită de casa ei.

Te deranjez? mă întreba de obicei înainte de a lua loc.

Avea în ochi, de fiecare dată, ceva ce, pentru acela care nu cunoaşte bine limbajul, se poate numi aproximativ „frumuseţea devotamentului”, vizibilă şi intensă.

I-am spus de două-trei ori că nu mă deranjează deloc, ceea ce era adevărat, căci se apropia amiaza, moment în care îmi întrerupeam scrisul, dar ea insista cu întrebarea ei, până ce i-am repetat pentru a patra oară că nu, de data aceasta fără a-mi ascunde iritarea.

Asta, după cum s-ar vedea, i-a făcut bine (înjurătura şoferului de taxi pe strada Soufflot etc.), căci, după o clipă de tăcere, contrar obiceiului ei, m-a întrebat oarecum indiferentă: când va avea loc ceremonia aia a ta?

Era vorba despre ceremonia primirii în Academie, despre care mă iscodise încă o dată la telefon.

Am ridicat din umeri pentru a-i sugera că nu ştiu, apoi am adăugat: ce înseamnă „ceremonia mea”? Înainte de a fi a mea, e a Franţei, deci a voastră.

În realitate, acest dialog nu a avut loc în forma de mai sus, ci complet diferit. Şi uite cum:

După acel ultim „nu” al meu (înjurătura şoferului de taxi pe strada Soufflot etc.), cu o atenţie de infirmieră care desprinde o faşă, ea m-a întrebat despre ceremonia primirii în Academie.

Am ridicat din umeri pentru a-i arăta că nu ştiu, ceea ce era adevărat, şi am încercat să schimb discuţia.

Am vorbit ceva lipsit de importanţă, până ce ea s-a întors pe nesimţite la ceremonie, iar eu i-am spus din nou că nu ştiu nimic, cu singura observaţie că de data asta mi s-a părut că ea e cea care, probabil, ştia ceva.

Întrebarea pe care mi-a adresat-o apoi era şi mai ciudată: ce relaţie ai cu ţara ta?

Pentru o clipă ni s-au încrucişat privirile.

Nu ştiu, am spus. Chiar nu ştiu. După care am adăugat că nici nu vreau să ştiu.

Adică una rea? a zis ea. (Infirmiera, ultima faşă, cea care doare cel mai mult etc.) Deci la fel ca înainte?

Poate, după cum s-ar părea.

Ca înainte... Colette D. ştia ceva despre comunismul albanez, înainte de căderea lui, despre care îi povestisem cu orele.

Nu m-a interesat de ce întreabă, sigur fiind că o să-mi spună chiar ea. Şi chiar mi-a spus: Ceremonia se amână deoarece Albania pune piedici... ca să nu spun că se opune...

S-a făcut din nou liniște, după care ea mi-a mai spus: de ce nu mă întrebi de unde știu?

Așa era, ar fi trebuit s-o întreb, altfel ar fi avut tot dreptul să-și spună că sunt un paranoic din fostul bloc răsăritean, care vede peste tot numai enigme și spioni.

A perorat o bucată de vreme tulbure despre lucruri discutate deja, că acum nimic nu mai era ca înainte și că Albania e un stat democratic, drept care asta ar fi de neînțeles... Academia avea doar doisprezece membri străini din toată lumea, unul dintre ei e regele Spaniei, eu îl înlocuiam pe Karl Popper, care murise de curând, deci Albania înlocuia Germania, o onoare uriașă... Atunci, care este motivul pentru care președintele Albaniei nu răspunde invitației? Erau reguli de când lumea, ca regele sau președintele statului care câștigă un loc în Academie să ia parte la ceremonia primirii... Nu cumva crede președintele vostru că se va renunța, că se va anula ceremonia, deci primirea ta, fără participarea lui? Sau că ar putea interveni pentru asta în Franța? Oare acest președinte știe că Academia, în asemenea împrejurări, e mai puternică decât Franța însăși?

În final, a repetat, dar acum aproape enervată, de ce n-o întreb de unde știe toate acestea?

Îi așteptam intervenția, ba chiar involuntar pregăteam un răspuns indirect, viclean, că femeile știu mereu mai multe decât bărbații, mai ales aici, în Franța, și că asta e treaba ei, iar eu nu vreau să mă bag în intimitățile unei doamne...

Mi-a răspuns în același stil, fără să-și ascundă uimirea că mă arătam atât de moderat, ca să adauge că, în mod ciudat, de data aceasta chiar ghicisem: tocmai pentru că e femeie știa ceea ce nimeni nu aflase încă.

Ceea ce am aflat mai pe urmă m-a lăsat cu gura căscată: logodnicul ei secret, cel despre care discutam

frecvent (Henri mi-a trimis flori de ziua mea, m-am dus cu Henri în Bretania) etc., e un fel de şef la Academie!

M-am gândit că îl chema la fel ca pe vicepreşedintele Academiei, pe care îl cunoscusem între timp, dar acesta e unul dintre amănuntele pe care, cum le spui, imediat le şi regreţi.

Discuţia s-a întors din nou la enigma albaneză, pentru a continua cu întrebarea ei: de ce nu-s alături de tine? şi cu răspunsul meu, nu ştiu. În timp ce la cealaltă întrebare, cine mă detestă mai mult, dreapta sau stânga, fericit că n-o să-i răspund din nou că nu ştiu (aveam impresia că niciodată nu rostisem atât de frecvent aceste cuvinte), i-am răspuns: amândouă.

Ea a spus: ciudat. Apoi a adăugat că, oricum, ceremonia va avea loc, ba chiar că aşa va fi mai interesantă.

Ce înseamnă „aşa”?

Aşa... cum să-ţi spun, mai interesantă pentru tine, pentru imaginea ta. Un scriitor neiubit de ţara lui, sau care are probleme cu ea, este mult mai atrăgător... Cel puţin până acum aşa a fost, nu?

Nu ştiam ce să-i răspund. I-am repetat că nu ştiu ce să spun, apoi am întrebat-o dacă asta-i va aduce vreun prejudiciu Albaniei?

Ea a tăcut din nou şi eu am simţit atunci că frumuseţea specială a acestor ochi, în care sclipeşte generozitatea, este cea mai potrivită unor asemenea momente.

Fireşte că-i va aduce un prejudiciu. Instantaneu... Văd că nu-ţi convine.

Nu mi-a fost uşor să-i explic că Albania e încă o ţară traumatizată, vulnerabilă, slabă sub povara unor greutăţi pe care alţii le suportă uşor. Eu, cel puţin, n-aş fi vrut să-i provoc o asemenea traumă.

Te înţeleg, a spus ea. Te înţeleg foarte bine, a adăugat apoi. Ai putea să discuţi asta cu Henri. De el depinde totul.

Henri, adică vicepreşedintele? Dar...

E acelaşi, mi-a zis cu un zâmbet vinovat. Iartă-mă că nu ţi-am spus de la început. E tot el. Henri al meu.

Mi-am revenit cu greu din surprindere. Totuşi, n-am îndrăznit să merg mai departe.

Îţi pare cam bătrân pentru a-mi fi „logodnic”? În vreme ce-mi reţineam cu greu un alt „nu ştiu”, ea mi-a povestit că avea numai şaptesprezece ani când îl cunoscuse pe ziarist şi de atunci, de atunci... Povestea semăna cu cea a fetei ruse din *Evgheni Oneghin*...

Două zile mai târziu am vorbit cu Henri (de fapt, cu cei doi Henri, cel de la Academie şi cel „al ei”) şi am căzut de acord să alegem o cale de mijloc: Franţa să se prefacă că nu bagă în seamă mofturile, ca să nu spun nebunia Albaniei, şi totul să se desfăşoare ca şi cum nu s-ar fi întâmplat nimic.

Ca şi cum nu s-ar fi întâmplat nimic, a repetat Henri. Cu o excepţie: imnul Albaniei nu va fi cântat. Păcat, a adăugat tot el. Mi s-a părut atât de frumos când l-am ascultat!

Cath J. se ivea din când în când dincolo de vitrină, cu acelaşi mers legănat şi zâmbet pe chip ce îi însoţea mişcarea scurtă de mână ce părea că-mi transmite ştiu, ştiu că lucrezi, o să vin mai târziu.

Cath era prima fată pariziană pe care o cunoscusem şi cu care mi-a fost dat să mă împrietenesc. S-a întâmplat în timpul febrei pentru pregătirea filmului *Generalul armatei moarte*. Marco Bellocchio îmi făcuse cunoştinţă cu ea, într-o cafenea vizavi de locuinţa lui Michel Piccoli, pe strada MacMahon, în vreme ce-l aşteptam pe acesta. Cath avea 23 de ani şi spera să primească măcar un rol de mâna a doua în film. Jucase în vreo două-trei filme de televiziune, dar, după cum mi-a mărturisit, nu avusese cine ştie ce succes. Mi-a mai spus că-i place literatura rusă şi că ştia că fusesem student la Moscova. În vreme ce-mi vorbea,

simţeam că nu i se va da nici un rol, nici măcar unul secundar. Era prea veselă pentru un film atât de sumbru.

Chiar dacă s-a întâmplat aşa, asta nu m-a împiedicat ca, la următoarea venire la Paris, s-o întâlnesc din nou. Filmul începuse turnarea, dar pe chipul ei nu se schimbase nimic. M-a invitat bucuroasă în apartamentul ei din strada Cardinal Lemoine, unde sâmbătă aveau să se strângă, ca de fiecare dată, câţiva prieteni şi prietene de-ale ei. Din experienţa moscovită ştiam că, din cele două posibilităţi care se creau în asemenea situaţii, şi anume plictiseala de a te trezi străin şi singur printre ei şi bunăvoinţa celei care te-a invitat, încercând să umple golul din jurul tău, ea avea s-o aleagă pe aceasta din urmă.

Iar Cath părea făcută chiar pentru aşa ceva. După ce ne cunoscuserăm aflase ceva mai mult despre lumea din care veneam, iar în rolul de soră mai mică a intrat chiar în seara aceea.

Şi asta s-a repetat ori de câte ori ajungeam în Franţa, singur sau cu Helena, pe care a cunoscut-o de asemenea. Şi a continuat chiar şi după ce ne-am stabilit la Paris, după căderea comunismului. Venea în fiecare duminică în bulevardul St. Michel, nr. 63 , la prânzul ritualic cu fetele noastre.

De fiecare dată existau noutăţi în viaţa ei: două sau trei filme noi sau tot atâtea roluri în teatru. Băgasem de seamă că, în ciuda acestor noutăţi, un lucru rămânea neschimbat: comportamentul ei de soră mai mică. Era mereu ea, fără a fi deloc cea dinainte. Într-un rând m-a surprins când mi-a spus că se apucase de pictat, dar surpriza cea mai mare avea să mi-o facă atunci când din interiorul tipic al genţii ei de pariziană (cu parfumul, rujul şi celelalte mărunţişuri) a scos ceva neaşteptat: primul ei roman.

Ştiu că o s-o iei în glumă, mi-a spus când mi-a arătat al treilea roman, dar acum era romancieră, ba chiar, în scurta notiţă, înainte de „actriţă” scrisese „romancieră”.

Simţeam că n-o să mi-o ia în nume de rău ştiind că acum, fiind deja scriitoare, în ochii mei, parcă în glumă, ca atunci când fetiţa din cartier iese prima într-un concurs, ea avea să rămână cea pe care o cunoscusem la început.

Cum se părea, contrar oricărei logici, în mintea mea, dintre toate calităţile ei: actoria, scrisul, pictura, era una în care nu se putea exprima: aceea de soră.

Într-o scrisoare de-a mea publicată în memoriile Helenei părea să transpară această calitate a ei.

Era o scrisoare din anul 1989 şi, cum era scris în primele rânduri, în stânga, era „ultima scrisoare de la Paris”.

Iată şi textul:

„La Paris e timp frumos. Prietenii sunt la fel, fideli, apropiaţi, nebuni ca de fiecare dată. Bosquet, după scandal, a plecat la Praga. Michel e tot acolo. Circulă tot felul de amănunte picante. A izbucnit o ceartă de mai mare frumuseţea. Gândeşte-te că Dominique, de la Fayard, o mână de om, s-a certat la telefon cu premierul Luxemburgului din cauza vizei mele!

La TV continuă o controversă aprinsă dacă fetele musulmane ar trebui să poarte feregeaua sau nu! Cath J. mi-a mărturisit că-i e teamă că va fi ucisă de logodnic. (Am observat că acum, la Paris, asta e la modă – trei-patru dintre cunoştinţe mi-au spus că le este frică să nu fie ucise de vreun amic sau amică din cine ştie ce motiv.)

Ce să-ţi mai scriu? Peste o oră plec spre Luxemburg, unde mă aşteaptă cu multă pompă. (Mi se pare că patronul librăriei unde se vor vinde cărţile cu autograful meu este în acelaşi timp şi viceprim-ministrul ţării, dar că Marele Duce nu-l iubeşte prea tare etc. etc., însă acesta

vrea să se folosească de vizita mea pentru a-i demonstra celuilalt că intelectualii îl iubesc etc. etc.)”

În vreme ce Helena răsfoia însemnările şi scrisorile pentru cartea ei, aruncându-le rapid câte o privire, încercam să-mi amintesc dacă se mai află ceva în spatele grotescului şi umorului din ele. Era ciudat că, deşi le scrisesem cu mâna mea, nu-mi aminteam nimic în acest sens. După cum se părea, îndată ce mă apucam de scris, treceam imediat într-o stare de transă, devenind ironic, batjocoritor sau vehement faţă de orice şi de oricine. Era un soi de nervozitate ascunsă, de un fie ce-o fi inconştient sau de carapacea unei duble personalităţi.

Poate că doar această presupunere putea oferi o explicaţie. Nu una, ci două realităţi paralele se războiau în mine, cel puţin în această perioadă ireală.

Cath intrase poate întâmplător în această încurcătură. Probabil că, la o privire dinafară, explicaţia era mult mai simplă. Ştiind că, în optica ei, eu eram omul care „venea din infern” (şi o spunea atât de degajat de parcă ar fi fost vorba despre Disney Land), orbecăiala era pe cât de explicabilă, pe atât de lipsită de sens.

Se întâmpla ca nepotrivirea să fie reciprocă. Visele cu Parisul în descompunere aveau totuşi un miez de adevăr. Cele două lumi erau atât de opuse una alteia, încât, atunci când se ciocneau, din ele săreau bucăţi întregi. Pe scurt, nu mai făceau parte din mine. Iar Cath nu făcea nici ea excepţie, de unde şi mirarea mea atunci când ea apărea în faţa geamului cafenelei, ca şi cum în faţa ochilor mi-ar fi apărut o fantomă.

Aveam impresia că Patrick Modiano, unul dintre obişnuiţii din Jardin du Luxembourg, nu ieşise niciodată la poarta de pe partea aceasta pentru a traversa pe trotuarul nostru.

Locuia în zona opusă a parcului, probabil pe strada Fleuris, acolo unde, la numărul 27, Gertrude Stein îi aduna odinioară pe tinerii scriitori americani, pentru ca, într-o zi, să le adreseze celebra ei frază „sunteţi o generaţie pierdută”.

Modiano se plimba aproape în fiecare zi, puţin după prânz, cam în acelaşi timp cu mine. Era uşor de văzut de departe, tot astfel precum se aflase despre el că, după retragerea din scenă a lui Julien Gracq şi a lui Claude Simon, Modiano şi Le Clézio, doi scriitori mai tineri, parcă îndeplinind un ritual cunoscut, îşi creaseră propria grupare. Era cam la fel cu ceea ce făcuseră la început André Maurois – François Mauriac, Evtuşenko –, Vozniesenski în literatura sovietică, sau, în lumea capitalelor, Budapesta şi Bucureştiul, care, pentru locuitorii de dincolo de Atlantic, erau frecvent acelaşi oraş.

Tendinţei de a forma un tandem, deşi uşor de observat, era greu să-i găseşti cauza. Există scriitori parcă născuţi pentru asta, aşa cum alţii preferă exact contrariul. Camus-Sartre, de exemplu, erau un tandem nereuşit, aşa cum erau, culmea, şi cuplurile care apar ceva mai frecvent în viaţă, bărbat-femeie (Sartre-Simone de Beauvoir fiind o raritate). Iar ele, femeile, cu excepţia poate a Annei Ahmatova sau Marinei Ţvetaeva, în general par de neapropiat.

Tandemul Modiano-Le Clézio părea unul armonios până când Premiul Nobel acordat ultimului a stricat echilibrul. Nu-mi mai amintesc dacă Modiano, în urma acestui fapt, venea mai des sau mai rar în parc[4].

Se întâlneau adesea şi nu-şi ascundeau faptul că se cunosc, dar, pentru că Modiano era mai dificil în relaţia cu oamenii, lucru pe care-l recunosc şi în ceea ce mă priveşte, evitau să se salute. (La Tirana, în timpul acesta,

[4] Patrick Modiano a primit ulterior Premiul Nobel, în 2014.

împreună cu alte obiceiuri postcomuniste, pătrunsese şi acela al conflictului provocat de o privire insistentă şi de expresia „de ce te uiţi la mine?”, lucruri care se găseau adesea în cronicile mondene şi constituiau un motiv de ceartă.) Conform obiceiurilor de la Tirana, Modiano şi cu mine, după un schimb de replici „de ce te uiţi la mine”, ar fi trebuit să ne luăm de câteva ori de gât, numai că, într-o zi, ne-am încetinit paşii probabil în acelaşi timp şi, arătându-ne mulţumirea de a fi depăşit neînţelegerea, ne-am spus pe nume unul altuia.

I-am spus că-mi luam în fiecare zi cafeaua la Rostand, iar el, sau o ştia, sau a vrut să fie elegant, mi-a răspuns „da, ştiu”.

Ne-am înţeles să ne întâlnim chiar la Rostand. De la acel moment au trecut deja doi ani şi, deşi ne-am mai promis asta de câteva ori, n-am reuşit să bem cafeaua aceea împreună, până ce mi-am amintit de linia fatală, trotuarul, pe care el n-a depăşit-o niciodată.

Într-o zi, când ne-am întâlnit, Modiano era cu soţia, care a repetat cuvânt cu cuvânt ceea ce-i spusese el referitor la cafea, în vreme ce bărbatu-său o asculta cu o mină veselă. Cu acest prilej, cercul întâlnirii noastre viitoare s-a lărgit, căci în el a intrat fireşte şi Helena, iar eu, după ce am făcut schimb de telefoane, i-am arătat cu mâna imobilul de la numărul 63 şi le-am spus că-i aşteptăm cu drag.

Nici nu se împlinise anul când, cu un zâmbet fericit care anunţă de obicei o descoperire, el mi-a zis că vizavi de poarta noastră observase un chioşc de ziare, ceea ce arăta că pe nesimţite situaţia se îndrepta spre o vizită în familie. Nu mai rămăsese decât să-i dau numărul de interfon, lucru care s-a întâmplat peste un an.

Şi poate că de data asta vizita chiar ar fi avut loc, dacă n-ar fi intervenit ceva neaşteptat: numele lui a apărut brusc pe lista candidaţilor la Premiul Nobel. Îndată ce am

văzut în presă, primul meu gând a fost să merg în parc şi să-l întâlnesc. Mai mult decât o dorinţă, era o obligaţie. Eram amândoi pe listă şi nu se întâmpla în fiecare zi ca doi oameni care se plimbau prin acelaşi parc să se afle pe aceeaşi listă a Premiului Nobel. În plus, şi asta era esenţial, în vreme ce eu mă aflam pe listă pentru a treizecea oară, el apărea pentru prima dată, aşadar, ca „boboc” ce era, aveam obligaţia să-i spun ceva. Poate ceva banal, în sensul că n-ar trebui să dramatizeze dacă nu... în cazul în care...

Tocmai mă gândeam la toate acestea, când mi-am dat seama că făcusem două tururi de parc fără să-l întâlnesc. În turul următor, odată cu întrebarea dacă aflase, mi-a trecut prin cap că poate motivul pentru care nu-şi făcuse apariţia era tocmai că ştia. Tot Parisul îşi amintea cuvintele „quelle horreur!” (ce oroare!) rostite de Beckett în clipa în care a aflat la telefon că primise premiul. Iar de la Modiano nu te puteai aştepta decât la ceva asemănător.

Şi aşa s-a şi întâmplat. Nu a ieşit din casă nu doar până în joia în care s-a anunţat premiul, ci nici în cele două luni care au urmat, ca şi când ar fi aşteptat ca în Jardin du Luxembourg să cadă şi ultimele frunze, martori tăcuţi ai tuturor evenimentelor.

Se înţelege că acum ar fi trebuit să treacă alţi doi ani, în afara celor care trecuseră, în aşteptarea întâlnirii noastre.

Analizând în linişte împrejurările, surprizele neaşteptate, scurgerea lentă, dar sigură, a timpului, numărul schimbat la interfon, fără a mai pune la socoteală alte şi alte amănunte, am socotit că întâlnirea noastră ar fi putut avea loc în cel mai bun caz în 2016. Şi, ca să dau un termen maxim, ar fi putut fi mai degrabă în anul 2026, când eu voi avea 90 de ani, iar el ceva mai puţin.

Dar, pentru siguranţă totală, în afara oricărei îndoieli, anul întâlnirii noastre ar putea fi 2036! Doar că nu la Café

Rostand sau pe bulevardul Saint Michel 63, ci acolo unde întârzierea, chiar de ani ori de secole, nu mai contează.

Iar acolo, *dincolo*, am fi putut să ne amintim râzând de cafeneaua noastră, în care nu ne-a fost dat să bem o cafea împreună, aflată în apropierea parcului cu un nume neobişnuit, ceva între lux şi burg, care ar fi putut fi Burgalux sau Luxaburg, pe lângă care trecea un bulevard care *atunci* s-ar putea numi altfel, şi de o listă, îţi aminteşti unde am fost amândoi, ca un fel de cursă, dar nu de cai, ci de alt gen, şi la un moment dat pe listă apăruse o rusoaică, o anume Bella Ahmadulina, iar eu am vrut să-ţi povestesc ceva despre ea, dar nu am putut, căci acolo, pe pământ, era ceva care mă împiedica, ceva care se numeşte „ruşine", îţi aminteşti cum îi spune în franţuzeşte? nu te mai chinui, ştiu că n-o să poţi găsi, pentru că aici nu există... Şi pe lista aceea era şi Bella Ahmadulina, cândva studentă la Institutul Gorki, unde, după cum ştii, am fost şi eu student, iar ea, ca toate fetele, avea camera la etajul întâi, iar duşurile comune erau la subsol, şi băieţii din an făcuseră o gaură în peretele despărţitor dintre bărbaţi şi femei, se înţelege de ce, iar Bella, în afara faptului că era frumoasă, devenise cunoscută şi ca poetă, ceea ce ne sporea curiozitatea... Aşa că, văzându-i... numele pe listă, am fost cât pe ce să scot un *ah,* păi asta e Bella noastră, adăugând şi câteva cuvinte care acolo nu se spun... Nu ştiu, se mai numeşte Paris oraşul acela?

Ca orice cafenea care se respectă, Rostand avea şi ea propriile reguli. În primul rând programul. Era deschisă tot anul. Fiind douăzeci de ani clientul ei, n-am ştiut niciodată ora de deschidere, pentru că nu mi s-a întâmplat vreodată să vin şi s-o găsesc închisă. Şi nici să văd când se închide.

Invers decât celelalte surate, Rostand nu se încurca în reguli şi interdicţii. Aşa, de exemplu, pe când la Flore erau

interzise telefoanele mobile, la fel ca la teatru, la Rostand nu numai că nu erau interzise, dar, spre mirarea generală, aici clienţii puteau veni chiar şi cu câinii de companie. (Observaţia că acest amănunt are legătură cu celebrul război de altădată, când câinii i-ar fi putut teroriza pe intelectuali, nu era de lepădat.)

Cât priveşte celelalte animale, cronica nu era foarte clară. Erau amintite, dar foarte vag, două coşuri împletite ca nişte colivii, care, cu toată încăpăţânarea posesoarelor, nu fuseseră acceptate în local, prima pentru că avea înăuntru un papagal, bănuit că i-ar fi putut trece prin cap să măscărească vocile clienţilor, iar cealaltă pentru că ar fi putut avea înăuntru un şarpe.

Precum mai toate cafenelele, Rostand trebuie că avea şi zonele ei misterioase, imposibil de explicat, create între ea şi clienţii ei. Erau atât de mulţi oameni, cu atâtea şi atâtea mentalităţi, încât asta nu avea cum să nu lase urme într-un spaţiu atât de limitat. Era imposibil de aflat ceea ce lua cafeneaua de la ei şi, încă şi mai greu, ce luau ei de la ea.

Dincolo de asta începea o zonă şi mai enigmatică, asemănătoare cu misterul limbilor, cărora nu le-ai putea înţelege modificările din timpul lăuziei sau după ce au zămislit briliantele poetice. Devin mai frumoase, sunt extenuate, plâng şi suspină?

Reveneau din ce în ce mai rar vechile visuri, şi cu atât mai rar cele de la început, precum acela al *neinvitaţiei*. Ieşea timid din amintire, cu un zâmbet sub care-şi ascundea ranchiuna, precum prostituata bătrână care te-a învăţat iubirea şi care acum bâiguie: nu mai ai nevoie de mine, poate că ţi-e şi ruşine, dar nu uita, eu am fost cu tine atunci când nu aveai pe nimeni.

Într-un rând mi-a apărut Parisul însuşi, dar îndepărtat, parcă vinovat, cununat, cine ştie cum, în secret cu Franţa...

1999–2011

COFFEEHOUSE DAYS

Odată cu trecerea vremii băgasem de seamă că nu numai la Paris, unde era ceva obişnuit să scrii la cafenea, dar şi la Tirana, unde mă întorceam frecvent, obiceiul prindea teren.

Şi totuşi, la Tirana, cu vreo rară excepţie, nimănui nu i-ar fi trecut prin cap să-şi deschidă caietele la cafenea. La prima vedere, motivul acestei reţineri părea să fie jena de bârfele celorlalţi: o face ca să se dea mare, să pară francez sau, şi mai rău, cum i se întâmplase prietenului meu, Dh. Xh., când doi clienţi de la o masă de alături, urmărindu-l cu coada ochiului, şuşoteau ori de câte ori ştergea câte un rând: îl vezi, ţi-am spus eu, nu ştie să scrie.

În realitate, motivul trebuie că era altul. După căderea comunismului, relaţiile localnicilor cu cafenelele se schimbaseră complet. Nu doar că localurile se înmulţiseră, dar oamenii îşi rezolvau acolo o parte din treburi, se enervau, se certau, ba chiar se părea că cele mai celebre asasinate, acelea care apar în presă, tot acolo se întâmplau.

În aceste împrejurări, era clar că scrisul în cafenea devenise nu numai ceva obişnuit, ci un gest de-a dreptul banal.

Deşi ştiam toate acestea, aveam senzaţia sau mi-ar fi plăcut să cred că ceva mai profund, adică mai nobil, mă lega intim de această postură.

O carte sosită de departe prin poştă mi-a trezit un vechi sentiment.

Pachetele cu ediţii străine mi-au deşteptat mereu o scânteie de curiozitate: ce carte este, de unde vine, cum e tradus titlul. Pachetul din dimineaţa aceea, deşi mic, avea o greutate neobişnuită, aşa încât poştaşul, dându-mi-l, m-a avertizat: atenţie, e greu.

Chiar aşa şi era, ca şi când cartea, „*book*”, cum scria deasupra, ar fi fost de fier.

Când l-am deschis am văzut că era chiar mai rău: era de plumb.

Expresia „greu ca plumbul” mi-a trecut rapid prin minte, odată cu titlul în engleză: *Coffeehouse Days*.

Un editor american mă anunţase de mult că pregătea o ediţie specială cu „Zile la cafenea” pentru bibliofili. Asta însemna că preţul foarte piperat, de aproape o mie de dolari, se justifica nu numai prin calitatea superioară a hârtiei şi coperta dintr-un carton special, ci şi prin semnarea fiecărui exemplar de către autor.

N-am aflat niciodată motivul alegerii acestei nuvele pentru o ediţie de lux. Poate pentru că în anul 2004 era singura care nu fusese tradusă într-o limbă străină. Editorul american Reinmarker îşi găsise singur traducătorul din albaneză şi, tot singur, rezolvase delicata problemă a dreptului de publicare. Ca de obicei, în afară de autografe, n-am fost implicat cu nimic. Singurul lucru pe care mi-l amintesc este uşurarea pe care am simţit-o semnând ultimul exemplar.

Şi iată că, mult mai târziu, într-o dimineaţă de iarnă pariziană, ca şi când aş fi simţit un regret pentru uşurarea aceea, mi-am amintit brusc de greutatea imensă pe care

mi-a strecurat-o în suflet, în urmă cu patruzeci de ani, nuvela aceea.

Întâmplarea se petrecuse în anul 1963. Nuvela de aproape patruzeci de pagini, cu acel titlul neobişnuit „Zile la cafenea”, după ce apăruse în două numere la rând ale ziarului *Vocea Tineretului*, fusese interzisă.

La cafeneaua Tirana, unde ne întâlneam de obicei, chipul lui Todi Lubonja, secretar general al *Tineretului*, care avea în subordine ziarul, era răvăşit.

A fost in-ter-zi-să, a repetat silabă cu silabă, aşa cum îi vorbeşti unui tâmpit.

A fost interzisă, a repetat şi adjunctul lui, privindu-mă amândoi aşa cum te uiţi la un tip naiv, care, după ce a făcut pocinogul, habar n-are de consecinţe.

A fost prima mea interdicţie, dar am înţeles încă de la început grozăvia. Ba chiar mi se părea că-i ieşisem înainte. Cei doi lucrau într-un birou plin de dosare secrete, dar, în ceea ce privea interzicerea unei cărţi, ştiam mai multe ca ei. În zilele şi nopţile mele moscovite, discuţiile despre asta, despre prima interzicere, a interzicerii după aprobare sau a aprobării după interzicere şi aşa mai departe erau ceva obişnuit. Era normal ca răul să mă găsească şi pe mine, şi uite că în cele din urmă mă dibuise.

Eh, i-a scăpat lui Todi după un moment de linişte. Adjunctul a repetat acelaşi „eh”, dar parcă ceva mai cu suflet. Se ştia că sunt răspunzători împreună pentru greşelile din ziar, iar „eh”-ul acela al lor putea să însemne: în ce ne-ai băgat sau, mai simplu, ferice de tine că nu ştii în ce rahat te-ai băgat.

Interzis. Încă de pe acum... Privirile lor păreau să-mi spună: aşa de tânăr şi cu o nuvelă interzisă.

Dacă nu i-aş fi văzut atât de supăraţi, mi-ar fi venit să râd.

Naivi erau ei, nu eu. Dacă ar fi ştiut cotloanele literaturii... Dacă ar fi ştiut de unde ieşise monstruleţul acela... Nu erau decât câteva pagini, o fărâmă din dinozaurul secret de 140 de pagini, şi uite că deja zgâlţâise birourile acelea. Şi gândiţi-vă ce ar fi ieşit dacă ar fi fost publicat în întregime.

Cel puţin titlul ăla nenorocit să-l fi schimbat, a zis Todi.

Citise nuvela de două ori şi nu se putuse obişnui cu el. Adjunctul, care o citise de patru ori, a repetat acelaşi lucru.

Din câte am înţeles, după ce fuseseră anunţaţi despre interzicere, împreună cu o săpunealã zdravănă la telefon, li se transmisese că în ziua următoare era programată analiza „gravelor greşeli ideologice”. Şi se gândiseră că, la întâlnirea cu mine, aveau să afle vreo explicaţie salvatoare.

Zile la cafenea, a spus Todi, de data aceasta gânditor. Şi din punct de vedere lingvistic sună ca naiba.

Din câte înţeleg eu, ai vrut să spui probabil că acelea sunt nişte zile care n-au de-a face cu modul nostru de viaţă, a adăugat şi adjunctul. Adică nişte zile văzute într-o lumină... decadentă, pe care autorul le critică. Aşa e?

Am dat uşor din cap că „da”, în vreme ce el a mai spus că o va citi încă o dată pornind de la acest aspect.

Ai scris-o acolo, la Moscova, cred, a presupus Todi.

Înainte de a-i răspunde mi s-a pus un nod în gât. De unde ştiau, oare... deşi era şi nu era totuşi aşa.

Oarecum, am spus. Din fericire, Todi a continuat să vorbească singur. Cine ştie câte cafenele o fi deschis Hruşciov la Moscova. Aşa începe revizionismul, o cafenea aici, o pictură nud dincolo.

Culmea e că nu au cafenele, i-am spus.

Aha.

Minutele treceau şi eu îmi reveneam din buimăceală. Nu veţi afla niciodată adevărul, mi-am zis. Ştiam că ţin la mine şi toată ancheta aceea, dacă puteam să-i zic aşa, era doar ca să mă scoată din bucluc. Şi totuşi făceau parte din categoria activiştilor de partid, drept care nu aveau să înţeleagă niciodată sensul romanului meu scris la Moscova în 1959. Cel din care scosesem fragmentul.

Multă vreme nimeni nu ştiuse de romanul acela. Era deci un text fără cititori şi aşa a şi rămas multă vreme până ce, într-o zi, după întoarcerea în Albania, i l-am încredinţat celui mai bun prieten al meu, D. Siliqi.

Dar asta nu a ţinut mult. După moartea lui într-un accident de avion, romanul a rămas din nou „orfan”. Aşa se perpeleşte şi acum în conştiinţa mea, ca fiind textul fără cititori sau, mai exact, romanul cu un cititor mort.

Nişte ani mai târziu, ca împins de o adiere mistică, am vrut să scot la lumină, dacă nu întregul roman, măcar o parte din el. Să văd ce reacţie va trezi, mi-am zis. După care, într-o zi, să iasă singur la suprafaţă, aşa cum ies trupurile celor dispăruţi.

Pedeapsa a venit rapid, ca pentru orişice păcat. Dormi, monstrule, îmi spuneam singur.Te-am trezit prea devreme. Înainte de momentul potrivit.

La cafeneaua Tirana se vorbea în continuare despre interdicţie. Uneori cu speranţă, alteori, fără. Gândul că nu aveam cui să mă destăinuiesc făcea ce făcea şi-mi amintea din nou de prietenul dispărut.

Mă lăsase singur în necazul ăsta. De la el, gândul îmi zbura la colegii din Institut. Stullpans. Anteos. Oameni care ştiau cel mai bine ce sunt interdicţiile. Despre care discutaserăm de atâtea ori acolo, la Moscova. Chiar şi ei mă lăsaseră singur.

Ţi s-a întâmplat şi ţie în cele din urmă? Ia te uită, ia te uită! Ştiai că o să ţi se înfunde într-o bună zi. Am dezbătut

de atâtea ori treba asta. Kaufman ăla, Samoilov, ăla, cum îi mai zice, ţi-a spus-o direct în prefaţă.

Cum aş fi putut să le explic că interdicţia aceasta era altfel decât cea despre care discutaserăm noi. Iar ei, după ce mi-ar fi întrerupt explicaţia, amintindu-mi că propria interdicţie pare mai cumplită decât a celuilalt (pe principiul că iarba vecinului este mai...etc.), eu aş fi perorat în continuare că interdicţia mea este groaz... etc., deoarece venea nu doar dintr-un birou, ci dintr-o altă interdicţie, mai precis din regatul interdicţiilor, din cuibul, din măduva, cu alte cuvinte din romanul acela care între timp fusese şi el interzis... chiar... de către... chiar de către mine... Pricepeţi catastrofa? Eu însumi fusesem Inchizitorul... Şi totuşi nu scăpasem.

Zile la cafenea, a zis Todi, ca şi când ar fi vorbit singur. Unde ai găsit titlul ăsta, omule, a urmat fără a mă slăbi din ochi, dar şi cu o undă de admiraţie în priviri. În atmosfera de acum, plină de zile primăvăratice, de optimism, de perspective minunate, uite că iese unul şi spune: stop! Zile la cafenea! Eşti de acord cu mine? s-a întors spre adjunct.

Încă şi mai rău, a răspuns acesta.

Todi continua să povestească cum se trezise dimineaţa şi, deschizând larg fereastra, înainte de a-şi aminti descrierile dinainte, l-a plesnit dintr-odată: zile la cafenea... Împreună cu criticile încasate... Să fim serioşi, chiar dacă nu te-ai gândit la nimic, oricum nu e în regulă. Mâine o să-mi fac o autocritică serioasă.

Şi eu, a completat adjunctul.

Aveam impresia că, deşi nu atât de direct, nu mă slăbeau din ochi.

O cafea mai amară n-am băut niciodată.

Îmi era greu să înţeleg cum, patruzeci de ani mai târziu, *Coffeehouse Days* nu doar că-mi amintea de acea discuţie, dar reuşea să pună pe tapet vechea întrebare, şi anume

dacă fusese real sau nu flirtul meu cu cafenelele, sau acesta a devenit o realitate doar după dialogul din 1963?

Mi-ar fi plăcut să cred că fusese real, dar în acelaşi timp abandonat în afara memoriei. Aşa cum o mare parte din viaţă ne rămâne afară, aşteptând cu anii ca gândul să se oprească la ea...

Am intrat pentru prima dată într-un local în care se bea cafea când eram în al treilea an de liceu. Primisem jumătate din onorariul pentru prima mea carte de poezii şi m-am dus cu prietenii să sărbătorim. Nici unul nu mai fusese într-o cafenea, deşi toţi ştiau că cel mai cunoscut local din oraş era cel din Piaţa Çerçiz[5]. Şi ne-am dus chiar acolo, fără să ne imaginăm ce surpriză vom avea: taţii tuturor prietenilor mei, inclusiv tatăl meu, se aflau, ca de obicei, acolo. Şi fireşte că nu le-a venit să-şi creadă ochilor când ne-au văzut comandând coniac.

A fost evitată o dramoletă tată-fiu când s-a aflat că nu mă cununasem cu o fată din cartierul Varosh, cum se crezuse la început, şi nici că ar fi fost vorba de vreo altă dispută, de genul coniac contra cafea, neînţelegere care ducea foarte departe, până la ura contra tatălui, după cum spusese un trăsnit de medic austriac, al cărui nume era pronunţat de unii Fredi, de alţii Ferid.

Orişicum, coniacul ne-a rămas în gât, unora pentru că nu mai băuseră, altora din pricina privirilor reci şi pline de reproş ale oamenilor.

Dar acesta n-a fost decât începutul. A doua zi am fost chemaţi la directorul liceului. Comportament scandalos. Dezonorasem renumele şcolii. Directorul adjunct, un om foarte aspru, a mers mai departe pronunţând cuvintele „bani murdari”, cu care plătisem băuturi străine, adică coniac.

---

[5] Çerçiz Topulli, erou albanez născut în Gjirokastra.

Spre marea mea uimire, tocmai această expresia l-a enervat mai tare pe taică-meu, de obicei indiferent la năzdrăvăniile mele.

Cum a spus? m-a întrebat. Iar când i-am repetat cuvintele: bani murdari, şi-a ieşit complet din sărite. Cum de îndrăzneşte măscăriciul ăla să spună aşa ceva? I-am descifrat imediat motivul enervării. Directorul adjunct numise „bani murdari” onorariile din care, de regulă, taică-meu îmi cerea jumătate „cu împrumut”. Pe scurt, din toată povestea asta reieşea că taică-meu foloseşte bani murdari.

Enervarea lui m-a făcut fericit, dar nu mi-am închipuit că tot conflictul era departe de a se fi sfârşit. Ba chiar dimpotrivă, că se amplifică. Pentru tata, care distribuise de o viaţă corespondenţa judecătoriei, era de neimaginat vreo încălcare a legii.

Două zile mai târziu a venit acasă însoţit de Hilmi Dakli, cel mai bun avocat din oraş, pe care-l cunoscusem într-o împrejurare mai veche.

Acesta m-a întrebat, iar eu i-am povestit tot cu lux de amănunte. Cum îmi trecuse prin cap să-mi cinstesc prietenii, cum am ales mai apoi cafeneaua fără să ne treacă prin cap că aveam să ne ciocnim de propriii părinţi şi toate celelalte. Avocatul s-a întors de câteva ori la cuvintele „bani murdari”, întrebându-mă insistent dacă sunt sigur că banii din care plătisem coniacul şi ciocolatele la cafenea erau într-adevăr de la editura din Tirana sau dintr-o altă sursă. În afară de confirmările mele, taică-meu păstrase, din fericire, avizul şi chitanţa de la poştă, lucru foarte apreciat de avocat.

Povestea începuse foarte simplu, pentru a se răspândi apoi în tot oraşul. Plângerea scrisă de avocat în numele lui taică-meu, în care era incriminată expresia „bani murdari”, pornea tocmai de la originea latină a cuvântului

„onorariu”, care nu avea nici o legătură cu aiurelile directorului adjunct. Înainte de a ajunge bine la direcţia şcolii, plângerea devenise deja publică, creând două tabere: pro şi contra. În sprijinul directorului adjunct sărise imediat Comitetul Tineretului din oraş, care lega întâmplarea din cafenea cu manifestarea unor mentalităţi străine apărute printre tinerii din oraş. Se aştepta ca şi Comitetul de Partid să sprijine această poziţie, când, de partea noastră, a apărut un aliat neaşteptat, şi anume conducerea Poştei, care sublinia răspicat în mesajul ei că Poşta Albaniei noastre socialiste nu distribuise niciodată bani murdari capitalişti, singurii bani cu care operase fiind banii curaţi ai poporului albanez. Împotriva Poştei, şi dintr-un motiv care nu s-a aflat niciodată, a sărit Comitetul Veteranilor de război, dar bucuria taberei adverse nu a ţinut mult, căci Comitetul Apărării Minorităţilor s-a declarat împotriva liceului, pe motiv că unul dintre ospătarii cafenelei era un etnic grec.

Toată harababura asta a ţinut un pic, până ce în final liceul a capitulat complet. Culmea a fost că vestea aceasta nu ne-a bucurat deloc. Crezuserăm că, în această situaţie, aveam să ne năpustim ca nebunii în cafenea şi să dăm peste cap nu unul sau două, ci nenumărate pahare de coniac. Dar nici gând să se întâmple aşa, ba chiar din contră, a fost ceva absolut uimitor: ne-a dispărut complet dorinţa de a mai păşi acolo.

Visul cafenelei se mutase acum la Tirana, odată cu luminile, fetele frumoase şi atracţiile capitalei. Eram nerăbdători să ne bucurăm de ele. Printre atracţii, pe primul loc se aflau scriitorii. Nu mulţimea de scriitoraşi sau de poeţi populari, chemaţi să deschidă şedinţele de partid, ci scriitorii în înţelesul deplin al cuvântului. În imaginaţia noastră, scriitorii adevăraţi erau sau morţi, sau sovietici. Cu timpul am aflat că nu e chiar aşa şi că doi dintre cei pe

care-i credeam morţi, Lasgush Poradeci[6] şi Dhimitër Pasko, deşi marginalizaţi, în realitate trăiau. În vreme ce vii sută la sută, ba chiar incluşi în categoria realismului socialist, erau Dhimitër Shuteriqi şi Sterio Spasse, cu toate că primul fuma pipă, ca francezii, iar cel de-al doilea avea un păr zburlit ca al francezilor şi spaniolilor.

Dar aş fi spus cuiva că Tirana mi se părea un vis, sunt sigur că mi-ar fi plâns de milă, convins că afirm nişte banalităţi auzite de la unul sau altul. Şi totuşi, banală sau nu, afirmaţia era exactă. Tirana părea uneori că e ceva ce se apropie cu repeziciune, alteori că înţepeneşte în mijlocul drumului ca într-un coşmar.

În cele din urmă venise cea mai aşteptată toamnă a vieţii noastre şi noi, viitorii studenţi, ne aflam acolo. Fetele frumoase şi cafenelele făceau parte dintre minunile visate de noi, fără a mai vorbi şi despre un al treilea miracol, care nu era altceva decât unirea celor două într-una singură. Adică localurile în care mergeau şi fetele. Erau atât de puţine, că nu meritau nici să fie numite, de exemplu, „cafea-fete” (cafea cu fete sau, cum se mai spune, cafea cu lapte sau ceva pe-aproape, pe scurt „Coffeegirls”, cum voi spune mai târziu).

Imediat am observat că unele dintre cafenele aveau nume de fluvii sovietice, de obicei Volga. M-am mirat aflând că două-trei dintre ele aşa se numeau, până ce un coleg de an din Tirana mi-a explicat că la început ele se numiseră altfel, Firenze sau Lulu, dar că-şi schimbaseră numele din motive evidente.

Într-o zi a fost rândul meu să-i spun că observasem că numele fluviilor sovietice se foloseau la fel de frecvent ca titluri de roman. *Pe Donul liniştit*, de exemplu, în vreme ce

[6] Lasgush Poradeci (1899–1987) poet albanez, mare admirator al lui Mihai Eminescu.

noi nu aveam aşa ceva. El mi-a răspuns că asta e pentru că râurile noastre sunt capricioase, într-o zi se umflă şi inundă totul în cale, în alta, pentru a se răzbuna chipurile, seacă complet. Era convins că asemenea nesăbuiţi nu erau potriviţi ca titluri de romane, şi poate că avea dreptate. Eram de aceeaşi părere cu el, ba chiar i-am spus că nu întâmplător două titluri cu râuri erau unul bun, *Râul mort*, iar altul, la cealaltă extremă: *Râul doarme, duşmanul, nu*.

Omul m-a privit oarecum mirat, apoi am abandonat subiectul, căci, în afară de altele, discuţia devenise periculoasă.

Deşi Tirana era plină de surprize, atracţia pentru cafenele era la fel ca înainte. Se înţelege că multe fuseseră închise, mai ales cele cu numele Roma, Berlin sau chiar Hitler, şi totuşi mai existau destule dintre cele vechi, care-mi păreau pline de mister. Cea mai faimoasă dintre ele era cea de la hotelul Dajti, pe bulevardul principal.

Într-o zi, împreună cu colegul de an, ne-am luat inima-n dinţi şi am intrat, fără a băga în seamă privirile iscoditoare ale portarilor. Nici ospătarul nu şi-a ascuns mirarea când ne-am aşezat la una dintre măsuţele joase. După ce a spus ceva într-o limbă străină, ni s-a adresat plin de reproş: Sunteţi albanezi? Locul ăsta nu e pentru voi, băieţi.

Am plecat umiliţi, supăraţi pe noi înşine că nu ştiuserăm o chestie pe care o ştia orice prost.

O săptămână mai târziu, când colegul meu, cu ochii holbaţi de uimire, mi-a spus că văzuse cum „Râul doarme, duşmanul, nu” intrase în cafeneaua de la Dajti fără a fi alungat de acolo, noi am înţeles că, la fel ca şi în cazul acesta, multe chestii din capitală erau mai complicate decât păreau. Că localul era rezervat doar străinilor, la fel şi hotelul al cărui nume îl purta, asta nu avea să însemne

că nu existau albanezi care nu doar că intrau, dar îşi şi beau cafeaua de dimineaţă acolo.

Iar logica spunea că printre aceştia erau şi o serie de scriitori celebri, precum cei care purtau încă pseudonime.

Îi ştiam pe doi dintre ei, Chri-Chri, pseudonimul lui Nonda Bulka încă de pe vremea monarhiei, şi Dr. Pass, adică Dhimitër Pasko[7], pseudonim care venea tot de atunci. Numai că acesta din urmă nu avea nimic în comun cu „Râul doarme, duşmanul, nu”, pentru că nu cu mult timp în urmă făcuse un an de puşcărie, în vreme ce „Râul doarme etc.” avea o relaţia atât de bună cu regimul, încât, imediat după absolvirea Institutului Gorki la Moscova, fusese angajat la Uniunea Scriitorilor, iar mai apoi la Comitetul Central.

Într-un rând ne-am spus că, după cum se părea, la Dajti se duc atât cei care sunt în afara oricărei suspiciuni, cât şi cei asupra cărora atârnă toate suspiciunile.

Era uşor s-o spui, dar mai greu de crezut. Despre Chri-Chri, de pildă, pomenit ori de câte ori venea vorba despre eleganţă şi gust, se spunea că nu-l întrece nimeni în statul picior peste picior ca la Paris. Da, dar chestia asta nu putea fi pusă în valoare decât într-o cafenea corespunzătoare, cum era cea de la Dajti, drept pentru care se şi ducea acolo.

Atras cum eram de moda retro, îmi mai făcusem un tovarăş din an, dar nu din dragostea pentru literatură, ci pentru că ne plăcea aceeaşi fată. Mă însoţea mereu fericit la Uniunea Scriitorilor, care era în aceeaşi curte cu palatul surorilor fostului rege. După „vizita la palat”, totul părea să se înnobileze şi paşii te duceau vrei-nu vrei la cafeneaua Flora, pe strada Durres, unde discuţia despre „prinţesele

[7] Scriitor albanez (1907–1967) considerat unul dintre părinţii prozei albaneze moderne.

anului” nostru decurgeau firesc, la nivelul cerut de rangul lor.

Nu ascundeam deloc faptul că eram dornici de puţin ştaif, adică de o fărâmă de „decadentism”, dar în sensul bun al cuvântului, nu în înţelesul dat încă de la inventarea sa de Comitetul Tineretului din Gjirokastra. Îi căutam semnele acolo pe unde nici nu-ţi trecea prin cap, în părul ciufulit al scriitorilor cunoscuţi, de exemplu. Petro Marko şi Sterio Spasse intrau în această categorie. Primul, ca voluntar în Spania, era îndreptăţit să-şi bea cafeaua la Internaţional, ca să nu mai pomenesc romanul cu titlul în spaniolă *Hasta la vista*, la care toată Tirana ştia că lucrează. Al doilea, Spasse, autorul primului roman declarat oficial decadent, *De ce?*, despre care învăţasem la curs, deşi nu mergea niciodată la cafenea, avea o calitate care-l deosebea de toţi ceilalţi: acasă la el, aşa cum era în casele aristocratice din Tolstoi, unde se vorbea franceza, nu se vorbea decât în limbi străine. Lucru care ne mirase mult pe mine şi pe colegul meu, până ce ne-a explicat cineva că nu e chiar aşa şi că limba vorbită în casa lui Spasse era cea din zona de graniţă cu Macedonia, în apropiere de Prespa Mică, unde limbile se vorbesc amestecat, macedoneana în Albania şi albaneza în Macedonia, fără să-i treacă cuiva prin cap să le compare cu franceza lui Bolkonski din Tolsoi.

Cafeneaua Flora, cea mai nouă din Tirana, intra în categoria celor care nu aveau legătură cu altceva, era, pe scurt, „cafenea-cafenea”, din cele în care se puteau pronunţa cuvintele „niciodată” sau „pentru totdeauna”.

Chiar dacă n-o rosteam, amândoi visam ca aceste cuvinte să fie rostite la un moment dat şi despre blondina noastră. Nu conta când şi care dintre noi le-ar fi rostit, era suficient să fie spuse. Că ne plăcea la amândoi, asta era

clar, deşi nu reuşeam să aflăm pe care dintre noi îl prefera ea.

O dată ni s-a părut că ar fi unul, altă dată, celălalt, până când venea ziua în care aveam impresia că ne place pe amândoi, ori pe nici unul.

Într-o zi, la cursul de marxism, în vreme ce profesorul vorbea despre filozofia germană, ea, după acel „of” pe care-l scotea atunci când materia părea grea, a lăsat creionul din mână şi mi-a făcut semnul obişnuit care însemna că va copia notiţele de la mine.

Era clar că trebuia să scriu cât mai citeţ, ceea ce-mi plăcea. O vedeam cum mă urmăreşte cu coada ochiului... filozofia germană, spre deosebire de cea rusească...sau invers... gândirea ăstuia... faţă de a ăluia... gândirea...

Brusc, şi-a aplecat fruntea aşa încât părul ei mi-a atins tâmpla şi m-a întrebat încet: Tu te gândeşti la mine?

Mă simţeam prins pe picior greşit, aproape vinovat. Şi aşa, buimac, i-am răspuns „da”.

Prinţesa (aşa îi spuneam în ultima vreme între noi, pentru a nu înţelege ceilalţi) nu a mai spus nimic. A continuat să urmărească discret ce scriam eu... gândirea... germană... diferită de altele... albaneză... rusească... ca şi când nu se întâmplase nimic.

Eram uimit, ceva se schimbase.

Uluiala nu-mi trecuse, mă simţeam încă blocat.

În îmbulzeala de la ieşire, l-am căutat din priviri pe colegul meu, dar nu l-am văzut.

După amiază, la Flora, mi-am zis.

În vreme ce mergeam spre cafenea, mi s-a părut dintr-odată că întâmplarea nu era atât de neobişnuită cum îmi închipuisem eu. Ştii? Acolo, la cursul de filozofie, când profesorul ne vorbea despre gândirea germană şi, desigur, despre cea rusească, într-un cuvânt despre gândirea... mondială, ea m-a întrebat dacă mă gândesc la ea...

Uf, am oftat din rărunchi. Mai banal de atât nu se putea.

Totuşi, banal, nebanal, ceva trebuia spus, la naiba.

De ceva vreme exista un soi de pact tacit între noi în legătură cu „prinţesa”. Un fel de obligaţie reciprocă, în stil cavaleresc, să nu avem secrete unul faţă de celălalt. Iar eu trebuia să-mi respect obligaţia.

Ştii ce? i-am spus încă înainte de a lua loc, arborând o mină serioasă, ca pentru o veste proastă. Acolo, la curs, când a venit vorba...

Îmi ieşise mai prost decât îmi imaginasem. Ba chiar şi liniştea cu care mă asculta amicul meu părea mai curând indiferenţă. Până ce, în final, el m-a întrebat direct: dar tu ce i-ai răspuns?

I-am răspuns „da”... Poate am greşit.

Cu ce să greşeşti? a făcut el.

O bucată de vreme am discutat despre celebrul meu „da”. L-am analizat pe toate feţele pentru a afla dacă ar fi putut fi, de exemplu, ceva mai intim (la un „da” indiferent nici nu ne-am gândit), cu un fel de îndoială (cu atât mai rău, e tipic feminin), mai discret, hm, sau din contră, mai direct, ca să fim sinceri, mai afectuos. În cele din urmă am ajuns la concluzia că acesta din urmă, „da”-ul afectuos, trebuie să fi fost cel real, cu atât mai mult cu cât amândoi gândeam aşa.

M-am despărţit oarecum uşurat de colegul meu. Abia am aşteptat să rămân singur.

După cum se părea, indiferent de povestea cu filozofia germană sau rusească, ori de cea a unui autocrat iliro-albanez, gândul la o fată cerea un dram de singurătate.

Tu te gândeşti la mine?

Fireşte că părea o minune ori de câte ori o repetam în gând, căci de fiecare dată descopeream în ea ceva unic.

O fată care voia să ştie... În afară de Platon sau Hegel... O fată voia să ştie dacă te gândeşti la ea.

A trecut noaptea, a venit dimineaţa, ora de curs, limba latină, şi întrebarea era tot acolo.

Să te gândeşti la ea. La tine. La prinţesă.

Regalique situ pyramidum altius[8].

Au trecut orele zilei, au venit cele ale nopţii. Chiar şi anotimpurile erau încălecate, aşa cum e în Australia, când crezi că e iarnă şi acolo e plină vară.

Să nu-ţi închipui apoi că şi ea se gândeşte la tine. Asta ar fi fost, fireşte, culmea îndrăznelii. Părul ei risipit pe pernă. Somnul care nu mai vine din cauza ta. Ar fi fost, fără discuţie, una dintre cele şapte minuni ale lumii. La concurenţă cu piramidele, cum scria Horaţiu, sau cu nesfârşitul zid chinezesc.

În zilele care au urmat nici unul, nici celălalt nu şi-a ascuns dorinţa de a fi împreună. Asta se întâmpla, după cum se ştie, la cursurile de marxism sau de latină, singurele care se ţineau într-o sală comună, pentru că nu erau profesori. Ar fi fost greu de imaginat vreo poveste de dragoste în facultate fără aceste săli comune, unde studenţii puteau să-şi aleagă singuri locul în amfiteatru.

În timp ce intram buluc în sală, când ea, când eu ne uitam în urmă să vedem dacă celălalt ne urmează.

Să ne aşezăm unul lângă celălalt era unul dintre cele mai dulci momente ale zilei şi, într-o asemenea clipă, ca şi când aş fi vrut să-i arăt că nu pot uita clipa în care fuseseră rostite cuvintele *mă gândesc la tine, te gândeşti la mine*, i-am scris un bileţel: „Mă gândesc la tine.” De data aceasta mi-a răspuns tot printr-un bileţel: „Şi eu.”

Nu ştiusem că, în scris, cuvintele acelea îşi dublează valoarea.

---

[8] „Şi-atât de nalt cum nu-s înalte nici piramidele regeşti”, Horaţiu, *Opera Omnia*, vol. 1, Ode III, 30, Editura Univers, Bucureşti, 1980, trad. N.I. Herescu.

Scena aceea, ca de obicei, continuase la Flora, unde, cu un soi de indiferenţă a cărei origine n-o înţelegeam nici eu, i-am spus prietenului meu că momentul trecerii literaturii albaneze de la faza scrisă la cea orală avusese loc.

El privea bileţelul ca şi când n-ar fi putut crede că cele mai simple cuvinte ale limbii albaneze puteau arăta atât de minunat. Apoi mi-a spus că era inutil să mă prefac că nu pricep şi că aceasta era o relaţie de dragoste. Indirect, aproape că mi-a dat de înţeles că el se „prinsese” de mult şi că ar fi fost un tâmpit să nu se retragă din ring, cum ne plăcea să spunem.

A fost o discuţie penibilă şi s-ar fi complicat şi mai mult dacă m-aş fi arătat, chipurile, generos şi i-aş fi promis că voi respecta armistiţiul... (care armistiţiu, habar n-aveam nici eu).

Între timp, privirile prinţesei deveneau tot mai languroase. Şi zâmbetul ei, de asemenea. Iar din coafură, pe care şi-o schimba în fiecare zi, încercam să înţeleg mai degrabă decât din bileţele, ce gândea fata aceea.

Nu era uşor, mai ales în momentele de criză. După cum se părea, limba latină, aşa cum ne ajutase la început, putea la fel de bine face şi contrariul.

Şi asta s-a întâmplat chiar la ora când profesorul ne vorbea despre cum se supărase împăratul Augustus pe Ovidiu. Trecuseră două mii de ani şi încă nu se descoperise cauza adevărată. Am vrut să glumesc pe socoteala supărării noastre din urmă cu două zile, dar ea, pare-se, m-a înţeles greşit. M-am grăbit să-i scriu un al doilea bileţel, care, în loc să repare lucrurile, mai rău le-a stricat. Ovidiu fusese alungat din Roma, ba chiar se apropia de locul exilului, ţărmul Mării Negre, la fel de deprimat cum eram şi eu la sfârşitul orei.

După cursuri, am aşteptat cu nerăbdare să mă întâlnesc cu prietenul meu la Flora.

El n-a înţeles nerăbdarea mea de a relua discuţia despre prinţesă, cum făceam înainte. Aveam senzaţia că se bucură în taină, şi nu pentru că mă certasem cu ea, ci pentru că lucrurile se întorceau pe făgaşul de altădată. Aveam să fim din nou trei, adică noi doi, eu şi el, şi al treilea, prinţesa. Sau, mai exact, eu şi ea, şi al treilea, prietenul nedespărţit.

O vreme a fost într-adevăr aşa. Eu îi aduceam ultimele noutăţi, la fel ca ştirile de la ora opt, însoţite de buletinul meteo, un fel de interpretare a coafurii ei completată, desigur, cu sclipitul acelor de păr, fulgere şi poate tunete, în vreme ce el asculta plin de nerăbdare.

Numai că idila nu s-a prelungit prea mult. După împăcarea mea cu prinţesa, liniştea se înscăunase din nou la Flora, iar prietenul meu nu-şi ascundea tristeţea.

Realizam că tăcerea mea era nepotrivită, numai că dragostea cunoaşte asemenea paradoxuri: devii guraliv când e în criză şi taciturn în situaţii normale.

Într-o zi, după un asemenea episod, m-am gândit la capitularea lui, la armistiţiu, la pact, la ring şi tăcerea mea mi s-a părut o grosolănie. Nu ştiam să-mi cer scuze, aşa că am făcut-o indirect.

I-am spus că-mi trecuse prin cap s-o invit pe prinţesă la Flora la o cafea.

O, ce frumos! a zis el. Cu siguranţă că-şi repetase de multe ori cuvintele acelea şi, într-adevăr, ar fi fost frumos ca noi trei, aşa ca înainte... povestea cunoscută.

Nu mi-ar fi trecut niciodată prin cap că tocmai lucrul acesta, invitaţia la Flora, avea să fie motivul unei alte încurcături, mult mai groaznice.

Aceasta s-a petrecut în ziua în care i-am arătat bileţelul cu răspunsul ei: „Vin unde vrei tu, dar nu la cafenea.”

El s-a enervat la ultimele cuvinte până ce i-am explicat eu că, reproducând exact cuvintele ei, după ce fusese

văzută la cafenea cu un an în urmă de unul dintre prietenii lui frate-său şi jurase că nu va mai pune piciorul acolo, acesta era motivul răspunsului ei bizar.

El a ţinut o bucată de vreme bileţelul în mână, fără să-şi ascundă uimirea. Vin unde vrei tu, a citit încet. Cât frumos e să-ţi scrie o fată aşa ceva!

Înapoindu-mi-l, a adăugat tot în şoaptă: se vede că aţi mers cam departe.

A rostit acele cuvinte gânditor, iar eu mi-am imaginat subtextul care le însoţea: ajunsesem atât de departe, iar el, vechi tovarăş de suferinţă, el, cel învins, cel retras, omul cu care împărţisem totul, nu ştia nimic.

Cu această convingere fermă, căutam acum în gând un proverb cu bărbaţii desăvârşiţi, care, spre deosebire de tinerii balcanici, atunci când pierd, o acceptă în tăcere.

I-am spus-o mai pe ocolite şi stânjeneala cu care m-a ascultat mi-a arătat că ceea ce-mi închipuisem despre el era adevărat.

Acum în scenă intră romanul. În două-trei caiete de notiţe scrisesem această frază, ba chiar într-unul din ele adăugasem faimoasele cuvintele ale lui Shakespeare că în scenă va urla moartea.

La prima vedere părea ceva cunoscut. Începusem şi lăsasem la jumătate o mulţime de romane şi nuvele. Despre fantome, piraţi, partizani cu sângele şiroind, care strigau „victorie!”, despre bunica moartă care se ridica din mormânt îngrozindu-i pe toţi. Şi totuşi, de data asta era altfel. Era pentru prima dată când scriam despre mine. Mai exact, despre mine şi despre prinţesă.

După o noapte tulbure, i-am povestit prietenului. El a ascultat cu un surâs abia schiţat, de parcă s-ar fi temut să se bucure prematur.

Povestea romanului era cu totul altfel, căci poate era şi nu era o poveste de dragoste. Uneori mi se părea că e mai

mult de atât. Alteori, mai puţin. Ba chiar nu-i găseam nici cuvântul potrivit. N-aş fi putut spune că *am prins drag de roman* aşa cum prinzi drag de cineva. Când scriam romane de crime şi groază eram aşa de absorbit de ele, încât nu-mi păsa că lumea e plină de fete frumoase. Pe când acum, o asemenea fată se afla, ca o păsăruică speriată, chiar în miezul romanului meu.

Aşadar, eram subjugat. Altfel spus, *eram în roman*. Şi nu era întâmplător că acest cuvânt avea un dublu înţeles: roman-roman (publicare, tiraj, reclame: alergaţi la librărie etc.) şi roman – relaţie de dragoste. Povestea unui El cu o Ea, care a continuat doi sau doisprezece ani. A lui Balzac cu contesa Hanska, de exemplu, despre care auzisem la şcoală. Sau a lui Dante Alighieri cu Beatrice, care s-a prelungit mii de ani.

Atât de mult mă obsedau aceste lucruri, încât aveam impresia că ar fi putut fi şi alţii obsedaţi de ele. Într-o zi, la întrebarea prietenului meu despre cum merge romanul, m-am zăpăcit puţin încât a trebuit să clarificăm mai întâi despre care dintre cele două e vorba. Şi, ca şi când asta n-ar fi fost destul, am adăugat că romanele sunt distincte, fiecare cu treaba lui.

Ne-am privit uluiţi unul pe altul, până ce l-am lămurit că nu erau unul şi acelaşi lucru şi că problema e mai complexă. Pe scurt, i-am zis că nici romanul, nici prinţesa nu se iubeau unul pe altul.

La care el m-a privit ca năuc.

Există vreo fată care să nu vrea să fie personaj de roman? Cu condiţia să nu dea prilej de bârfe, de răfuieli sau de certuri în familie, cum fusese aceea cu cafeneaua.

Nu e vorba de asta, aproape că am răcnit eu. Confuzia e în altă parte.

Reţinându-mi cu greu nervozitatea, i-am explicat că aveam poftă de scris atunci când eram certat cu prinţesa. Apoi, când ne împăcam, nu mai aveam...

El mi-a spus că nu înţelege nimic. Cel mult că aveam chef de scris atunci când eram supărat cu ea, iar după... ca în cazul când ocărăşti calul după ce te-a trecut râul.

Am dat din cap în ideea că e greu să ne înţelegem. Ar fi fost posibil doar dacă ar fi fost îndrăgostit şi el, aşa încât să vorbim amândoi aceeaşi limbă.

Dar prinţesa? m-a întrebat. Ea ce spune?

Ea nu ştie nimic.

Nu ştie omul cum să reacţioneze cu tine, a spus imediat. Să mă bucur că romanul progresează este ca şi când m-aş bucura că te-ai certat cu ea... Sau invers... Eşti un tip dificil, pe cuvânt.

Să-i fi spus că literatura însăşi e dificilă mi s-a părut prea banal, aşa că am tăcut.

Literatura era mai mult decât dificilă. Continuam să aflu noutăţile de la Uniunea Scriitorilor prin Met M. Lucrase câţiva ani acolo, iar eu îl cunoscusem chiar în ziua când am dus câteva poezii pentru a fi publicate în *Tânărul literat*. Fusese implicat în toate intrigile de la Uniune, până ce a fost judecat şi condamnat. Doi ani mai târziu îşi făcuse brusc apariţia în anul nostru, fiind primit direct în anul doi, căci, după cum spunea el, condamnarea se bazase pe o eroare judiciară.

Deşi acum era student, îl obsedau în continuare mişcările de la Uniune, pe care, la fel ca înainte, le intuia perfect.

După părerea lui, povestea Uniunii Scriitorilor fusese întotdeauna plină de mistere. La început, imediat după război, conducerea scriitorilor era formată din foşti burghezi şi foşti partizani. Deşi primii se împuţinau, ceilalţi nu reuşeau să le demonteze manevrele, aşa încât statul a

trimis rapid la Institutul Gorki din Moscova doi scriitori comunişti.

Până la întoarcerea lor, treburile au mers din ce în ce mai prost. Pentru a-i submina cât mai mult pe burghezi sau pe cei din aripa franceză, cum li se spunea din pricină că unul dintre ei studiase în Franţa şi fuma pipă, ca francezii, au fost aduşi câţiva scriitori mai necioplţi, despre care se şuşotea că ar fi oamenii poliţiei secrete Sigurimi. Tocmai când aceştia se pregăteau să preia conducerea Uniunii, iată că se ivesc pe neaşteptate tinerii şcoliţi la Moscova, care, în loc să pactizeze cu ei, trec, spre uimirea tuturor, în tabăra „francezilor”.

Ce a urmat a fost o bălăcăreală de neînchipuit. Se aştepta o intervenţie de sus, care însă întârzia. Semnele venite de acolo erau neclare.

După părerea lui Met M., degringolada era aşa de mare, încât era criticat cine nu te aşteptai şi iertat sau condamnat din nou cine nu-ţi trecea prin cap. De exemplu, pe Skënder Luarasi îl salvase răutatea lui bine-cunoscută, în vreme ce pe altul, firea blajină, care, la fel ca şi răutatea, trezea o mulţime de suspiciuni. Iar o condamnare reală primise unul dintre cei trei şefi, Mark Ndoja, poate pentru că fusese lovit de toate cele trei tabere.

Met M., care era amestecat în toate cele trei facţiuni, fără a-i fi niciodată clar de ce, tot aşa, tulbure şi misterios, se alesese şi el cu o condamnare, până ce, la fel de neclar, aterizase în anul nostru.

Se apropia sfârşitul studiilor. În loc să mă ocup de lucrarea de diplomă, eram captivat de roman. Niciodată nu avusesem o asemenea obsesie pentru scris. Asta însemna că relaţia cu prinţesa mergea prost de tot. Ca să nu spun că nu mergea deloc. Că şchiopăta mai rău ca oricând. Iar romanul părea că abia aşteptase asta. În câteva

săptămâni scrisesem cât în şase luni. Prinţesa pierduse definitiv războiul cu el. Cu cât mă apropiam mai mult de final, cu atât mai mult îmi creştea apetitul pentru scris. Şi din ce în ce mai clar, aşa cum se văd ochii de lup în ceaţă, întrezăream şi epilogul.

De parcă toate acestea n-ar fi fost de ajuns, chiar în mijlocul nebuniei, a apărut şi treaba cu Moscova. Era ceva vreme de când aşteptam admiterea la Institutul Gorki şi, tocmai acum, aprobarea era mai aproape ca oricând.

Prinţesa şi Moscova. Bârfele n-aveau să întârzie. Te-ai întrebat: prinţesa, sau Moscova, pe cine să aleg? mi-a zis într-o zi, îmbufnată.

M-am jurat că nu spusesem niciodată aşa ceva, dar ea o ţinea una şi bună. Susţinea că adaptasem versurile unui poet maghiar, Petőfi, care pentru iubire îşi dădea viaţa, în sensul că pentru patrie mi-aş fi dat iubirea, adică, dacă patria mi-o cerea, aş fi dat-o pe prinţesă în schimbul Moscovei. Cumplită încurcătură!

M-am jurat din nou că e o calomnie, dar nici n-a vrut să audă, până ce mi-am amintit ceva. Chiar tu, i-am urlat, ca şi când aş fi făcut o mare descoperire. Chiar tu, domnişoară, mi-ai promis de vreo zece ori că, dacă va fi vorba despre literatură, Moscova sau ceva legat de asta n-o să mă împiedici în vecii vecilor... E aşa sau nu, ia spune!

Şi-a plecat privirea şi, după o clipă de tăcere, a şoptit „da”. Aşa era şi tot aşa gândea şi acum...

Deci, cum e? am repetat. Ea a spus din nou că am dreptate, doar că nu voia s-o audă de la alţii.

I-am mângâiat, până la urmă, părul şi am încredinţat-o în şoaptă cât de fericit am fost când am auzit-o spunând asta pentru prima oară. Ba chiar i-am şi amintit după-amiaza aceea minunată când se întâmplaseră toate acestea şi când îi mărturisisem că, de obicei, fetele nu

vorbesc niciodată cu dispreţ despre logodnă şi căsătorie, ci doar zeiţele... Şi că ea are ceva de zeiţă.

Problema e că disputa noastră era alimentată de cele două grupuri de susţinători apărute între timp: pentru sau împotriva fiecăruia dintre noi. Întrebarea se învârtea în jurul unei posibile despărţiri, mai precis a cui ar fi fost vina. Nimeni nu putea să spună, ba chiar nimeni nu era sigur dacă despărţirea se produsese sau nu. Nimeni, nici măcar noi.

Lipsa logicii devenea din ce în ce mai vizibilă. Simţeam că niciodată nu mi se întâmplase să fac gesturi atât de lipsite de sens. Şi nici ei.

În tot haosul ăsta, romanul la care scriam, parcă temându-se şi el, m-a lăsat cu ochii-n soare. Nu simţeam nici o dorinţă de scris. Epilogul, pe care-l aşteptam cu sufletul la gură, nu dădea nici un semn că s-ar apropia. Încă puţin şi aveam să mă conving că cei doi, romanul şi prinţesa, care până atunci se urâseră, acum se aliau contra mea.

Haosul se adâncea sub ochii noştri. Eram convins că tot răul venea de la ea. Uneori mi se părea că suntem la teatru şi jucăm o piesă sub privirile tuturor.

Prietenul meu îmi repeta întruna că furtuna aceasta va trece, că totul se va calma şi se va rândui aşa cum fusese înainte, iar ea va fi din nou prinţesa de la început, cea pe care o cunoscusem.

Dar nu s-a întâmplat aşa. După o dispariţie de două săptămâni, prinţesa a apărut din nou la facultate, însoţită de cineva.

Nu pricepeam nimic. Nici eu, nici ceilalţi. Şi cred că nici ea. Avea o expresie ciudată pe chip. Speriat, aproape cu groază, îi priveam părul, ca şi când aş fi încercat să ghicesc în ce coafură cumplită avea să şi-l pieptene.

În momentul în care părea că enigma se va limpezi, prinţesa a dispărut din nou. De data aceasta absenţa ei s-a prelungit mai mult, iar însoţitorul ei părea schimbat şi el.

Continuam să nu înţeleg nimic. Eram buimac, ca după un knockdown, aşa cum păţeam în copilărie, la cercul de box de la Casa Pionierului, când încasam două lovituri în bărbie. Încă abulic, am mai primit o lovitură, chiar de unde nu mă aşteptam: apăruse un articol în *Vocea Tineretului* în care eram criticat pentru câteva strofe considerate, habar n-am de ce, imorale, text care se termina cu întrebarea dacă este corect ca asemenea scriitori să fie trimişi la Moscova, aşa cum se vorbeşte?

Cu articolul acela s-a întâmplat ceva ciudat. După cum mi-a povestit prietenul meu, în vreme ce ieşeam în pauză, cineva pusese ziarul în banca ei, deschis la textul acela. În loc să-l considere o provocare sau să nu-l bage în seamă, în picioare, aşa cum era, prinţesa se oprise să-l citească. Nu doar prietenul meu, care era acolo, ci toţi cei care treceau pe lângă ea au observat cât de tristă era.

Aura de zeiţă o înconjura din nou... Se vede treaba că inconştient, în toate săptămânile acelea nebune, aşteptasem apariţia ei.

Mă simţeam cuprins de o linişte ciudată. După pauză, când ne-am întors în sala de curs, am văzut că ziarul se afla tot pe banca ei.

Şi pentru prima oară după zilele acelea triste am simţit nevoia s-o îmbrăţişez.

Înainte de sfârşitul săptămânii am primit, în cele din urmă, vestea plecării la Moscova. Eram tulburat, aşa că nu am înţeles numele celuilalt student care mă va însoţi.

Aflându-l, nu mi-am crezut urechilor. Sterio Spasse? Ai spus Sterio Spasse? Dar el...

Da, da, Sterio Spasse. Chiar el.

Autorul *De ce*-ului? Cel despre care am învăţat la liceu?

Cât pe ce să-mi scape cuvintele: ăla... mort? când prietenul meu a rostit cam acelaşi lucru. Era absolut uluit, ca şi cum ar fi aflat că mergeam la Moscova cu Naim Frashëri[9].

La ora unu m-au chemat în biroul decanului pentru a-mi spune că trebuie să merg urgent la Comitetul Central.

„Râul doarme, duşmanul, nu” m-a primit în biroul său zâmbind cu toată faţa. Cred că-ţi imaginezi de ce te-am chemat, mi-a spus vesel.

Desigur că ştiam. Eşti norocos, a continuat. Am urmat şi eu cursurile Institutului Gorki şi-ţi repet că eşti norocos.

A vorbit apoi o bucată de vreme despre Moscova şi frumuseţile ei, apoi s-a întors din nou la şansa pe care o aveam să studiez la prima şcoală de acest fel din întreg lagărul socialist, Institutul Gorki.

Cred că nu trebuie să-ţi spun că toţi tinerii scriitori din Est visează să meargă acolo. Şi pe bună dreptate.

O bucată de vreme mi-a explicat din nou ce şi cum. Şcoala aceea era prima citadelă a realismului socialist. A artei care-i îngrozea pe duşmanii comunismului. Drept care ei o atacau fără milă oriunde se ivea. Iată de ce arta noastră trebuie să răspundă cu aceeaşi duritate. Acolo, la Moscova, la şcoala unde aveam să merg, erau pregătiţi scriitorii din prima linie a contraatacului. Înţelegi ce vreau să spun? Voi veţi îngenunchea decadentismul mondial.

Uite-aşa, ţi-am vorbit din inimă, căci mi-ai amintit de vremea când am plecat şi eu. Ehei, ce minunat a fost. Şi acum fii atent la câteva sfaturi.

La final, „Râul doarme” m-a însoţit până la uşă, unde m-a îmbrăţişat cu drag.

Îndreptându-mă spre casa mătuşii, unde stăteam, în vârtejul vorbelor despre îngenuncherea decadentismului

[9] Naim Frashëri (1846–1900), poet clasic albanez.

mondial, mi-a apărut, ca o vrăbiuţă speriată, manuscrisul romanului meu.

Când am ajuns, primul lucru pe care l-am făcut a fost să-l scot din sertarul în care-l ţineam de obicei. Privirea mi-a căzut pe prima pagină şi am fost cât pe ce să ţip: de unde ai scos titlul ăsta? Eram aproape convins că nu eu, ci altcineva scrisese titlul acela bulevardier: „*Dragostea nr. 2*, roman”.

L-am îndesat, împreună cu scrisorile prinţesei, într-un dosar, convins că titlul fusese altul, *Negurile Tiranei*, aşa cum îi spusesem prietenului meu, şi pe care uitasem să-l schimb în manuscris.

După-amiază, la Flora, după ce i-am povestit pe scurt discuţia cu „Râul doarme”, l-am întrebat dacă pomenise cuiva despre romanul meu. De ce? mi-a zis el, după care a adăugat. Nu. De ce? Aşa, i-am răspuns. Uită că există un asemenea roman. Consideră că l-am pus pe foc. Pricepi? Că l-am ars. *Nihil*.

Se înserase când am plecat de la Flora. Fusese pentru prima dată când n-am pomenit-o pe prinţesă. Îndreptându-mă spre casă, mi-a trecut brusc prin cap să merg la Spasse. Mai fusesem o dată acolo, la o aniversare, şi-mi aminteam că stăteau pe strada Him Kolli.

Pe drum m-am tot gândit la cele întâmplate. Dacă Spasse va fi student, eu ce aveam să mai fiu?

La ei acasă erau o mulţime de oameni, sosiţi, pesemne, chiar cu acest prilej. De cum m-au văzut, au scos un „ah” unanim, aşa cum faci când îl vezi pe unul despre care tocmai ai vorbit.

Se vede treaba că nici ei nu pricepeau de unde până unde acest tandem ciudat care avea să meargă la Moscova.

Cu excepţia lui Chri-Chri, pe care-l cunoşteam, mai erau acolo Vedat Kokona şi Mustafa Greblleshi, pe care-i

vedeam pentru prima oară. Primul era recunoscut încă drept cel mai elegant şi distins scriitor din Tirana şi, în timp ce-l admiram, mi-am zis că volumul *De la Tirana la Stockholm*, publicat în acelaşi an cu *De ce?*, nu putea fi scris decât de el. Numele celuilalt, Greblleshi, îl auzisem la liceu, rostit de fetele din clasă, care-şi transmiteau din mână în mână romanul lui *Prăpastia dragostei*, care, după ce că avea un aer pesimist, mai era scris şi în dialect. Şedea într-un colţ timid, precum toţi cei trecuţi prin multe încercări, alături de Dr. Pass. Pe acesta din urmă îl cunoşteam ca fiind pseudonimul lui Mitrush Kuteli, până ce aflasem că însuşi Mitrush Kuteli era de fapt un alt pseudonim, al lui Dhimitër Pasko!

Şi pe Pasko îl vedeam tot pentru prima oară. Era, fără îndoială, scriitorul care trezea cel mai mare interes după Lasgush Poradeci. Era tăcut, dar, spre deosebire de Greblleshi, făcuse unul sau doi ani de puşcărie, ba chiar unii susţineau că va intra din nou, dar aceasta, în mod ciudat, în loc să-i sporească nesiguranţa, i-o risipea. Şi asta i se trăgea, probabil, după cum se zvonea, din faptul că Pasko era singurul scriitor, nu numai din Albania, dar din întreg lagărul socialist, ca să nu spun că din toată lumea, care, fiind ofiţer în bătălia de la Stalingrad de partea germanilor, se întorsese de acolo întreg şi sănătos!

Atmosfera era din ce în ce mai însufleţită. Gazdele noastre, care serveau coniac în nişte păhărele mici, vorbeau într-o limbă străină, dar nu în franceză, ca în Tolstoi. Singurul care părea trist era Sterio.

De la Tirana la Moscova, mi-am imaginat în sinea mea titlul unei viitoare cărţi pe care o voi scrie cândva, cu siguranţă...

Chri-Chri, lângă mine, mi-a întins paharul să ciocnim, privindu-mă oarecum ciudat.

De ce? a izbucnit brusc fără să mă slăbească din ochi.

Şi-a repetat întrebarea cu aceeaşi luminiţă veselă în privire, apoi, izbucnind în râs de propria-i găselniţă, mi-a spus că ştiu cu siguranţă că e titlul unui roman, nu?

A, romanul lui... Şi am arătat spre gazda noastră. Sigur că ştiam.

La fel de binedispus, Chri-Chri, după ce m-a întrebat când eram născut, a adăugat că Spasse scrisese şi publicase romanul acela înainte ca eu să mă fi născut.

Şi totuşi e o chestie bună, a urmat. Că mergem împreună la Moscova. E bine când scriitorii se înţeleg între ei. Fără discriminare, nu?

Continua să mă fixeze cu privirea, ca şi cum mi-ar fi pregătit o nouă întrebare.

În vreme ce se afunda în fotoliu, am sesizat imediat stilul parizian de picior-peste-picior în care poza, ceea ce m-a avertizat că întrebarea avea să fie de mare fineţe.

Spasse, care servea şi el din când în când, ne-a mai umplut o dată paharele. Ca de obicei, era plin de bunăvoinţă.

Chri-Chri a zis ceva abia auzit, ca şi când ar fi vorbit singur. E un lucru bun, orice ai spune, e un semn de bună înţelegere. Oare credea că la fel interpretam şi noi, cei tineri, acest armistiţiu? Repeta pentru a doua oară cuvântul acesta. Imediat după asta, când s-a întrebat din nou dacă această călătorie la Moscova poate fi văzută ca o schimbare de politică... cu alte cuvinte, s-ar putea vorbi despre... o nouă direcţie, mi-am amintit despre întâlnirea de dimineaţă de la Comitetul Central.

O nouă direcţie? mi-am zis. Ehei, dacă ar fi aşa...

Cuvintele lui „Râul doarme” mi se întorceau amestecate, însoţite de un miros greu. Noi vom merge acolo, în centrul-centrului, pentru a ne pregăti aşa cum se pregătesc trupele de elită pentru asalt. Noi vom fi în prima

linie a realismului socialist, antrenaţi să luptăm fără şovăire până ce legile lui vor triumfa în orice colţ al lumii.

Simţeam cum al doilea păhărel de coniac mi se urcă la cap. O înverşunare ciudată, apărută cine ştie de unde, punea stăpânire pe mine. Cu binele sau cu răul, am continuat. Aşa cum spun instrucţiunile partidului. Până ce vom îngenunchea nu doar decadentismul, ci întreaga artă mondială.

Chri-Chri mă privea pierdut.

Ei aşteptau un semn de dezgheţ, în vreme ce instrucţiunile cereau altceva: ori noi, ori ceilalţi.

Brusc mi-am dat seama de unde-mi venea răutatea aceea. Cei din jurul meu se strânseseră la o serată festivă, în vreme ce eu tocmai îmi suprimasem romanul.

Dr. Pass continua să ne privească trist, în vreme ce în ochii lui Chri-Chri am observat, alături de mirare, primele semne de groază.

În prima săptămână din septembrie am plecat cu avionul la Moscova. Aveam douăzeci şi doi de ani. Iar Spasse avea dublul vârstei mele, adică patruzeci şi patru.

La un moment dat, în timpul zborului, s-a lăsat seara. Eram debusolat. Zboară doi nebuni, mi-am zis. Unul de pe vremea monarhiei, celălalt din socialism. Toate întrebările puse acolo, jos, aveau alt sens aici, în cer. Într-un rând am vrut să-l întreb: Spasse, ţi se pare normală toată treaba asta?

Avionul a început să se zgâlţâie. O clipă m-am gândit la prinţesă. Apoi, la nimic.

Luminile Moscovei au apărut din întuneric. Nesfârşite, enigmatice, cum era uşor de bănuit.

Nici pe pământ lucrurile nu erau mai clare.

După o noapte tulbure, cu troleibuzul nr. 3, cum ne spuseseră însoţitorii, ne-am îndreptat spre centrul Moscovei, unde se afla Institutul. Statuia lui Puşkin, pe

care o văzusem de zeci de ori în toate ilustratele cu Moscova, ne-a liniştit. Institutul era câţiva paşi mai încolo.

Nou-veniţii făceau cunoştinţă unii cu alţii. Erau cel puţin zece naţionalităţi acolo şi se vorbeau tot atâtea limbi. Cei mai mulţi se mirau de orice, deşi se prefăceau indiferenţi.

După primele zile, curiozitatea cea mai mare rămânea diferenţa de vârstă dintre Spasse şi mine. Dar s-a aflat foarte repede că, în cadrul cursului superior, eu eram studentul cel mai tânăr, iar el, cel mai bătrân. Fraza lituanianului Mackjavicus, că „albanezii sunt cumpliţi", circula fără să-şi bată cineva capul s-o înţeleagă.

Mai târziu, aveam să-i aflu sensul de la celălalt nordic, letonul Stullpans. Pentru că Migjeni[10] fusese tradus în letonă, el era singurul care ştia câteva cuvinte în albaneză şi chiar cu un vers din poezia acestuia începuse prietenia noastră. Stullpans susţinea că Mackjavicus, care căuta un mister în orice, îşi bătuse capul două zile şi ajunsese la concluzia că, având vârsta minimă şi pe cea maximă din an, noi, albanezii, dominam întregul curs.

Era cel mai stupid lucru pe care-l auzisem vreodată, iar Stullpans era de acord cu mine, numai că el nu se mira deloc, căci, după cum mi-a mărturisit, majoritatea frazelor rostite de Mackjavicus erau lipsite de sens.

În prima scrisoare trimisă prietenului meu de la Tirana, după ce-i prezentam curiozităţile Moscovei, şi în primul rând frumuseţea fetelor, îi scriam că, dincolo de orice imaginaţie, la Moscova erau atât de puţine cafenele, încât s-ar fi putut spune că nu există deloc. Un grec, coleg de curs, mi-a spus că a descoperit una în Arbat, iar o alta, „Cafeneaua artistică", se afla pe strada Gorki, nu departe de noi, dar că, deşi se numea aşa, în loc de cafea servea ceai.

---

[10] Millosh Gjergj Nikolla – Migjeni (1911–1938), poet interbelic albanez.

Cât despre scriitorii cu „d” (cum le spuneam între noi decadenţilor), aceştia erau şi mai puţini decât cafenelele, câtă vreme eu nici nu-i văzusem, nici nu auzisem nimic despre ei.

Dar berării şi scriitori veseli erau peste tot. Iar pe conducătorul seminarului de poezie chiar aşa îl şi chema: Smeljakov, adică „Rânjitul”. Adevărul e că fraza aceasta nu am scris-o, pentru că mi-am adus aminte că asta e prima scrisoare pe care o trimit de aici în Albania şi încă nu-mi era clar cum ar fi trebuit să fie scrise textele acestea, ca să nu mai vorbesc şi despre cele pe care le primeam de acolo.

În realitate, discuţia despre scriitorii decadenţi începuse, chiar dacă mai pe ocolite, şi se zvonea că foarte curând avea să fie inaugurat un curs despre curentele decadente din literatură.

Unii nu credeau aşa ceva, alţii considerau că e justificat, ba chiar Hruşciov în persoană declarase că tinerii noştri literaţi trebuie să cunoască otrava decadentă, pentru a putea răspunde cu antidotul socialist.

În această atmosferă, ca şi când ar fi plutit în aer, pe la începutul lui octombrie a explodat scandalul Pasternak. Voiaţi decadentism? Uite unde-l aveţi, chiar în mijlocul vostru.

Majoritatea ne închipuiam că „prelegerile despre d.” vor fi întrerupte sau cel puţin amânate.

În timpul cursului de psihologia creaţiei priveam profilul lui Spasse, care, pentru că era atât de misterios, îmi părea şi mai interesant.

Într-o zi, chiar în mijlocul scandalului Nobel, Jeronim Stullpans, fixându-mă cu o privire iscoditoare, m-a întrebat dacă Spasse este autorul romanului *De ce?*, din anii ’30.

Luat prin surprindere, l-am întrebat de unde ştie, iar el, zâmbind ironic, mi-a spus că nu era cine ştie ce secret.

Secret, nu, i-am răspuns, dar nici scris pe toate gardurile nu-i. Atunci el mi-a replicat că nu e vorba de aşa ceva, dar că notase undeva că pe autorul primului roman decadent din Albania îl chema Spasse şi voia să ştie dacă este una şi aceeaşi persoană.

După ce ne-am calmat amândoi, i-am dat şi câteva amănunte. Spasse îşi publicase romanul în 1935, când avea 21 de ani. Făcuse o vâlvă neobişnuită. Zece ani mai târziu, în regimul comunist, romanul fusese interzis. Era dat în şcoală ca exemplu negativ. Totuşi, era o carte cunoscută. O asemenea scenă ca aceea la care fusesem martor, cu doi beţivi, în care unul din ei îi spunea celuilalt că degeaba caută „de ce”-ul unei chestii, „de ce” pe care nu-l găsise nici Sterio Spasse, era ceva banal.

După fiecare amănunt, Stullpans făcea: ce ciudat, ceea ce mă impulsiona să continui, până ce am ajuns involuntar la întrebarea care, înainte de a fi pusă în capitala sovietică, fusese pusă la Tirana: cum de fusese posibil să fim trimişi amândoi la Moscova? Şi, odată cu ea, şi alte nelămuriri, cum fusese aceea exprimată de Chri-Chri la serata din familia Spasse.

Stullpans a rămas siderat, iar eu l-am rugat ca toate acestea să rămână între noi. Îmi imaginam ce ar fi putut să se întâmple în caz contrar. Urlăm cât ne ţin bojocii împotriva lui Pasternak, în timp ce răul se lăfăie chiar printre noi.

Se zvonea că din pricina lui Pasternak cursul de prelegeri despre decadentism se va amâna din nou. În realitate, a fost invers: a fost devansat.

Pentru o vreme nu ne-am mai gândit la altceva decât la triada Kafka-Joyce-Proust.

Titlul cărţii lui Kokona îmi trecea uneori prin minte, de data aceasta schimbat din cauza Nobelului: *De la Moscova la Stockholm*.

Între timp, deşi Stullpans îmi promisese că o să-şi ţină gura, zvonul despre Spasse se împrăştia printre studenţi. Nu era vorba despre vreo interpretare: influenţe, tendinţe decadente etc. Era ceva direct, oficial, „cu ştampilă”, cum se spune: primul scriitor decadent din Albania se afla la studii la Moscova.

În mijlocul prelegerii, Stullpans, căutându-mi privirea, făcea cu ochiul spre Spasse. Uite-l, acolo e, he, he.

Iar Spasse ori nu ştia nimic, ori se făcea că nu pricepe.

Se întâmpla să vină studenţi din alţi ani să-l vadă. Cu uimire, cu compasiune, poate şi cu teamă. O parte îşi arătau deschis admiraţia. Doi băieţi din primul an al cursului de cinci ani au început să-şi pieptene părul ca el. Nu mai lipsea decât vreo observaţie de-a lui Mackjavicus în sensul: am observat eu încă de la început că e ceva în neregulă cu enigmaticii ăştia. Sau: să fi fost după mine, i-aş fi trimis înapoi încă din prima zi pe amândoi.

Între timp, fuseseră epuizate toate „de ce”-urile, toate „pentru ce”-urile, tot aşa cum se banalizaseră toate zvonurile despre tendinţele liberale din literatură, acelea cu care Hruşciov îi îngrozise pe toţi în ultima vreme.

Odată cu înteţirea gerului, părea că se clarifică şi sensul adânc al întâmplării: acum era clar că bătrânul decadent Spasse fusese trimis la Moscova pentru a fi reeducat. Iar dacă era aşa, după cum credea Stullpans, Spasse se lepăda de decadentism, în vreme ce noi ni-l însuşeam.

2000–2012

UN APRILIE PENTRU FREDI

1

Pentru Frederik Rreshpja, poet albanez din secolul XX, totul a venit cu întârziere. Astfel, întârziată a fost intrarea şi recunoaşterea lui în literatura albaneză, apoi întoarcerea, mai exact a doua recunoaştere, după tragedia comunistă, care a fost în primul rând tragedia lui. Şi tot aşa, pe rând: aprecierea lui, care şi acum e incompletă, şi, odată cu ea, tot ceea ce defineşte un poet, inclusiv această reflecţie, care poate fi considerată o pomenire a lui.

Să fii abandonat în literatură este, fără îndoială, o nenorocire. Dar să ştii asta, să fii conştient de ea, este o dublă nenorocire.

„Trebuie să accept că am fost mereu uitat”, a recunoscut el în anul 1998. Şi mai pe urmă: „Am trecut dintr-o uitare într-alta”.

În asemenea situaţii, primul gând care-ţi vine este legat de sentimentul vinovăţiei. Al ţării în care s-a născut, al epocii înseşi, a unei părţi a ei. Apoi, gândind mai profund, ajungi la concluzia amară că, în realitate, ţara, timpul, mediul literar nu şi-au făcut niciodată *mea culpa* în ceea ce-l priveşte.

Aşadar, timpul a fost mereu neîndurător cu Frederik Rreshpja. După ce i-a închis uşa pentru prima dată, i-a închis-o şi a doua oară, atunci când te-ai fi aşteptat mai puţin. În poezia lui, el se întoarce şi se reîntoarce la timpul ingrat. Şi nu pentru a-l lua cu binişorul, şi nici pentru a urla la el: ce ai cu mine?, ci pur şi simplu pentru a-i aminti despre relaţia pe care o are cu el.

Este normal ca un poet cu numele Fredi, nume care are ceva ce-ţi aminteşte de iarnă, să i se adreseze acesteia cu cuvintele:

O, iarna cerbilor cu coarnele-n vânt.

Dar momentele de armonie nu sunt prea frecvente. Chiar când le doreşte, există mereu o piedică ce-i stă în drum:

Vreau să fiu septembrie
Să răspândesc toamnă peste arbori,
Dar zăpada...

Zăpada este cea care, în cazul acesta, nu-l lasă. Şi, dacă n-ar fi zăpada, ar fi altceva care ar împiedica armistiţiul. Iar poetul, în faţa acestor piedici, îşi acceptă înfrângerea. Fără a-i păsa prea mult dacă-l vor numi pesimist sau înfrânt, el va declara că soarta i-a destinat multă mâhnire şi gheaţă sau, mai pe scurt: o viaţă doldora de decembrie.

Şi nu e pentru prima dată când asprul anotimp albanez le trânteşte uşa în faţă poeţilor. Ani la rând, de multe ori decenii, ei au rămas pe afară, aşteptând să bată ora prielnică.

Este evident că momentul revenirii va trebui să fie de aşa natură încât poetul să-l poată suporta cât mai uşor. În cazul lui Rreshpja, al poetului care a suferit atât de mult de singurătate şi frig, revenirea ar fi trebuit să aibă loc într-un mediu cât mai prietenos. În acest caz, căutarea unei luni ceva mai potrivite s-ar opri la una blândă, să spunem la luna aprilie.

Pornind de la aceasta, întreaga acţiune ar trebui să se numească... Un aprilie pentru Fredi.

2

Cândva, pe la sfârşitul anului 1972, am băut ultima cafea cu Frederik Rreshpja. S-a întâmplat la cafeneaua

Tirana, un local cunoscut pe vremea aceea, în care se întâlneau de obicei intelectualii din capitală. În afară de noi doi, la aceeaşi masă se afla Todi Lubonja, căruia voiam să-i fac cunoştinţă cu Rreshpja, cum îi făcusem şi cu alţi scriitori tineri, pe care el, ca director cu vederi largi al televiziunii albaneze, avea posibilitatea să-i ajute.

Frederik nu era pe vremea aceea un poet necunoscut, era foarte talentat, o stea în urcare, cum se spune, şi, ca atare, era imprudent şi expus la toate pericolele.

Printre vorbele care circulau despre cafeneaua Tirana era celebră aceea a unui nebun, care o numise „cafeneaua celor trei jumătăţi", ceea ce însemna că jumătate dintre clienţi, după mintea lui, erau nebuni, jumătatea cealaltă, foşti puşcăriaşi, iar cea de-a treia, viitori puşcăriaşi.

Mai târziu, când, după o surpriză urâtă, Todi Lubonja, un posibil mentor al poetului, avea să înfunde puşcăria, iar în urma lui poetul însuşi, aceste vorbe vor fi adesea pomenite. Erau amândoi deţinuţi politici, cu singura diferenţă că încarcerarea primului avea să fie neîntreruptă, cum erau de regulă condamnările pentru „încălcarea liniei partidului", în vreme ce Frederik avea să fie închis de două-trei ori la rând.

Ca în multe alte situaţii, condamnările poeţilor au avut un stil care-ţi amintea de teatrul absurd. Pentru că dictaturii albaneze, asemenea tuturor dictaturilor, nu-i convenea să se afle că întemniţa poeţii pentru poezia lor, ea încerca să găsească tot felul de alte pretexte. Jocul de cărţi, desfrâul moral, homosexualitatea şi până şi acuzele de incendiere a fânului cooperativei erau motivele preferate.

Se ştie cât de rapidă şi de inevitabilă era în Albania prăbuşirea unei stele aflate în dizgraţie. Versurile şi poemele lui minunate au fost scoase din librării şi biblioteci. El însuşi, o fire însingurată şi tristă, a devenit

mult mai însingurat şi mai trist. Înainte de a fi părăsit de oameni, s-a îndepărtat el însuşi de ei, pentru a nu le pricinui necazuri, cum spune în însemnările lui. Dar asta nu i-a micşorat suferinţa. Iar lucrul acesta îl descriu cel mai bine versurile lui. Totul se ofilea în viaţa lui, se stingea şi murea, doar poeziile lui erau tot mai frumoase. Ceea ce arăta că un nou echilibru se stabilise în viaţa lui.

Ucis de o primăvară inutilă,
Abandonat de lumea-ntreagă.

Se învârtea astfel printre anotimpuri ce-i erau străine, tot mai abandonat şi, fără a şti nici el, tot mai ameninţător.

Mulţi oameni ar fi preferat să nu-l întâlnească pe stradă. Anchetatorii lui, în primul rând, gardienii închisorii, martorii mincinoşi, fără îndoială, dar mai mult ca aceştia scriitorii care-i aplaudaseră arestarea. Aceştia existau în orice regim socialist, dar în Albania erau mai mulţi ca oriunde.

El era învăţat cu toate acestea, aşa cum ştia la fel de bine că toate nenorocirile îi veneau din literatură. Şi, cum li se întâmplă adesea oamenilor care, din prea multă dragoste, ajung să respingă iubirea, îi plăcea să fie pus la zid din cauza literaturii. În însemnările din ultima fază a vieţii se află asemenea fraze, precum *„eu fac parte din categoria albanezilor care nu au citit nici un rând publicat de F. Rreshpja”*.

Ştia nu numai că nu-i aşa, ci că e chiar pe dos. În realitate, literatura a fost destinul lui, dar sub cele două aspecte ale ei: cel bun şi cel rău. Şi de aici a devenit naturală perifrazarea spusei lui Iisus, că fiecărei zile îi e de ajuns propria-i tristeţe.

„Fiecare zi îşi are un decembrie al ei şi asta-i este de ajuns”, avea să scrie poetul cu puţin timp înainte de moarte.

3

Căderea comunismului l-a găsit pe Frederik Rreshpja la vârsta maturităţii. Şi totuşi, în scurt timp, el s-a schimbat devenind de nerecunoscut. Un contemporan îl descria astfel: „Anul 1993. Îmbrăcat frumos, cu un costum scump, pălărie şi pantofi la modă, Frederik Rreshpja iese din biroul în care lucrează, rămâne o clipă la intrare sau în salon şi, pe un ton autoritar, le dă indicaţii salariaţilor săi. Apoi, un tânăr, paznic la societatea Europa, aleargă pentru a deschide poarta mare a casei din capitală. Un altul se grăbeşte cu geanta cu bani (este garda de corp a lui Fredi) şi-l întâmpină pe patron în faţa maşinii, în vreme ce şoferul aşteaptă pregătit ca acesta să-i spună «mergem».”

Alţi martori ne dau cam aceeaşi descriere, poate cu alte amănunte, cum ar fi, de pildă, nu geantă cu bani, ci cu contracte, plecarea nu la un local de noapte, ci la aeroport, sau gărzile de corp, care, de data aceasta sunt două şi, în plus, chinezi!

Oricine ar citi nu şi-ar putea reprima un strigăt de uimire: ce s-a întâmplat cu tine, Frederik Rreshpja? Iar primul răspuns, dat de oricine, ar fi că poetul, părăsit de toţi odinioară, se transformase acum în businessman sau, mai exact, într-un om al zilelor noastre.

Nouă ani mai târziu, chiar pe 13 februarie 2006, cu patru zile înainte de moarte, prietenul şi editorul lui, M. Gjana, avea să-l întâlnească pentru ultima oară pe treptele de la intrarea Uniunii Scriitorilor, pe Strada Kavajei. În locul bossului fălos al noilor vremuri, avea în faţă un om complet dărâmat, cu o expresie jalnică ce depăşea orice imaginaţie.

„Nu văd... am orbit de tot, mi-a spus, ia-mă de braţ să nu cad...”. Ochii îi lăcrimau... În mână avea un dispozitiv permanent care-l ajuta să preîntâmpine infarctul... „Am

stat la hotel, dar nu mai am bani să plătesc... Ce pot să mai fac? Nimeni nu mă vrea. Mama mi-a murit de mult... N-am unde să dorm. Nu am nici pensie, măcar s-o mai duc o vreme. Mi-e ruşine să mor în şanţ... Era mai bine la puşcărie... Nu vii cu mine la Shkodra? Dă-mi maşina ta şi o să-ţi dau un volum de poeme scrise în ultima vreme. Ia-l, fă ce vrei cu el... N-am mâncat de trei zile...”

Patru zile după aceasta, pe 17 februarie 2006, a plecat dintre cei vii, la spitalul din Shkodra, cel care scrisese aceste versuri:

A-mbătrânit calul cel alb ostenit prea devreme,
Căzut-a în moarte pe câmpul plouat.

Întrebarea: Ce s-a întâmplat cu Frederik Rreshpja? va fi însoţită de altele: de ce a fost lovit de soartă, tocmai atunci când părea că destinul îi zâmbise? Cum şi de unde se ivise această lovitură? Şi cea mai importantă: în timpul cel mare al lumii, cum de nu se găsise un timp şi pentru el, creatorul atâtor nestemate şi, printre ele, poate al celui mai strălucitor vers al poeziei albaneze de când e ea:

Căzut-a în moarte pe câmpul plouat.

După cum s-ar părea, suferinţa, singura lui tovarăşă credincioasă, fusese croită într-un mod sublim, aşa cum sunt croite adesea veşmintele poeziei, fără a ţine cont nici de regimul politic favorabil şi nici de schimbarea constituţiilor şi a tuturor legilor lumii.

Condiţionat de alte legi, de legile artei, Frederik Rreshpja şi-a parcurs călătoria lui prin viaţă ca şi când ar fi fost o excepţie şi în acelaşi timp un melanj imposibil între arbăreşul Jeronim de Rada şi francezul Toulouse-Lautrec.

4

Între anii 1925 şi 1930, deci în cinci ani (ca să nu pomenesc îngrozitorul cuvânt „cincinal”), doi dintre cei mai faimoşi poeţi ruşi, Esenin şi Maiakovski, s-au sinucis.

Au căzut unul după altul, primul la Leningrad, cum era cunoscut Sankt-Petersburgul pe atunci, şi cel de-al doilea la Moscova, de parcă ar fi fost vorbiţi să-şi împartă egal şi fără viclenie cele două capitale ale optimistului continent sovietic. Nu era uşor lucru ca în ţara speranţei unui viitor luminos să dai nişte explicaţii credibile unor asemenea sinucideri, care contraziceau totul. În fiecare an se însăilau nişte posibile explicaţii, cum ar fi alcoolul, femeile frumoase, invidia profesională, dar nici una dintre ele, ba chiar nici toate împreună nu erau convingătoare.

Se vorbea despre o dezamăgire profundă, căreia nu i se găsea sursa şi care, în diferite regimuri politice, avea manifestări diferite. Erau amintite când şi când deziluzia epocii, lipsa de înţelegere, ajungându-se până acolo încât să se răspândească ideea că socialismul este, în afara celorlalte, marele regat al tristeţii, deşi nici explicaţia asta nu era suficientă.

Se simţea că este vorba despre o tristeţe specifică, o deziluzie a marilor poeţi, pe care imensa ţară a sovietelor nu o putea explica. Pentru mulţi oameni, zicerea lui Lenin „jos marii scriitori!” nu era vorbă-n vânt. Şeful bolşevicilor profetizase că hiperscriitorii, ca şi când n-ar fi fost suficiente toate mofturile lor, lăsau în urmă şi o mulţime de enigme.

Stalin, care, conform opiniei generale, îi era în toate privinţele inferior lui Lenin, cu excepţia crimelor, era în realitate mai indecis decât mentorul lui. În locul lozincii „jos marii scriitori!”, el a căutat într-un anume fel să-i satisfacă pe aceşti pisălogi năstruşnici.

Ideea „caselor de creaţie”, şi mai ales a celei de la Peredelkino, satul-orăşel al scriitorilor, singurul de acest fel în tot imperiul comunist, a fost a lui Maxim Gorki. Înainte de aceasta, Gorki, care cunoştea bine viaţa şi boema literară a Occidentului, i-a explicat lui Stalin legile acestei lumi, care, în anii ’20-’30, era la apogeul ei. Nu era vorba doar despre cafenelele vestite de la St. Germain des Prés sau Montparnasse din Paris, harta lor se întindea peste tot, de la Café des Westens sau Romanisches Café din Berlin la cele din Viena, Zürich sau Budapesta.

În aceste medii oarecum ciudate, în care spiritul decadent era vecin cu scandalul şi grotescul, un mare număr de iubitori ai artei îşi petreceau serile într-o atmosferă specială, tulburătoare, descărcându-şi energiile de prisos şi adesea primejdioase.

Iar pentru că Rusia sovietică închisese localurile asemănătoare, lui Stalin, după cum se pare, îi plăcuse ideea concentrării acestei mase nesigure de creatori într-un „orăşel” sau „case de creaţie”, poate şi dintr-un alt motiv: supravegherea lor.

Peredelkino era contramodelul sovietic a ceea ce se numea aureola literaturii, încoronarea ei. În imaginaţia milioanelor de cititori era o adevărată minunăţie mulţimea de *dacea* din orăşelul scriitorilor, pe străduţele căruia celebrii scriitori se salutau în timpul plimbării de dimineaţă sau de seară, cum ai dormit, Serghei Ivanovici, sau cum merge romanul, Boris Leonidovici, sau cum se mai simte Zinaida Nikolaievna... etc. etc.

Ceva ar fi trebuit să se întâmple în orăşelul în care se aflau adunate atât de multe celebrităţi. Dacă nu scandaluri de felul celor din boema occidentală, câteva flirturi ar fi putut exista cu siguranţă, câteva istorioare de amor, vreo dramă sau semidramă pe ici, pe colo, fără a mai pomeni de sinucideri.

Dar în realitate, la Peredelkino se întâmplau mult mai puţine din câte credeau oamenii. S-ar fi părut că optimismul reflectoarelor orbitoare împrăştia orice negură şi nu lăsa loc ciorovăielilor răutăcioase. Sătucul vesel cu mesteceni din apropierea Moscovei a trebuit să aştepte sfârşitul anilor cincizeci pentru a trăi, în fine, o dramă adevărată, povestea Premiului Nobel acordat lui Pasternak, care, în loc de bucurie, îi adusese scriitorului supărare şi, nu mult după aceea, chiar moartea.

Întreaga lume a priceput că şi coroana putea ucide. Şi totuşi nici Peredelkino şi nici celelalte case de creaţie nu au fost închise. Dimpotrivă, după exemplul sovietic, în toate ţările satelit s-a găsit neapărat proprietatea vreunui baron sau castelul vreunui conte care să se transforme în „casă pentru scriitori”.

Într-o singură ţară nu s-a gândit nimeni la aşa ceva. Nu că Albania n-ar fi avut un lac precum Balatonul sau, cu atât mai mult, munţi înalţi şi un litoral mai frumos ca oriunde, ci pentru că ea era stăpânită de o dictatură care, fiind cea mai sălbatică, era şi cea mai meschină ca toate celelalte.

Şi iată că ne-am întors din nou la Frederik Rreshpja şi la toate întrebările din jurul lui. Întrebări grele, cerând răspunsul tuturor: de ce a fost părăsit atât de brutal şi lăsat să moară într-o singurătate înfricoşătoare? Erau doar cele două state de vină: cel comunist, la început, şi cel capitalist, mai pe urmă, sau vina trebuia căutată peste tot, mai profund, mai general, aproape la fiecare dintre noi?

5

E banal să spui că tristeţea poeţilor ca el nu are de-a face cu regimurile politice, cu bogăţia sau sărăcia, cu

cotidianul. Când necazul l-a doborât pe Frederik Rreshpja, oricât de lipsit de speranţă ar fi fost, tot ar fi găsit un acoperiş sub care să-şi fi adăpostit fruntea înnegurată. Şi nu era vorba doar despre cafenele, despre barurile de noapte, despre „casele scriitorilor”, ce nu s-au deschis niciodată în această ţară. Tactica regimului era să ascundă sub o intenţie declarată o alta greu de detectat. Mai importanţi decât localele erau vechii lor clienţi, care trebuiau uitaţi. Împreună cu chipurile, cu obiceiurile, cu femeile frumoase şi cu poveştile lor intime. Era deci o istorie cu fantasme, una dintre acelea care, cu cât e mai frumoasă, cu atât e mai înfricoşătoare. Deci, aşa stând lucrurile, ea nu trebuia să se mai întoarcă vreodată.

În această atmosferă stearpă, vestea că femeile şi fetele din capitală nu doar că intrau fără nici o teamă în cafenelele din Tirana, ba chiar îndrăzneau să comande coniac, n-ar fi fost de mirare să fie considerată de dictatorul ţării la fel de alarmantă precum debarcarea unui desant NATO în curtea vilei lui.

În acest context, cronica închiderii multor cafenele încă din anul 1945 era parte a unei drame mult mai profunde.

Bella Venezia, de pe Strada Regală, a fost prima care s-a închis. După ea i-a venit rândul cafenelei Kursal, singurul loc în care se aduna elita culturală. Asta se întâmplase în 1945, aproape simultan cu ultimul scandal în care fusese implicată Sara Blloshmi, când, odată cu zvonul că faimoasa mondenă a Tiranei fugise cu un ofiţer englez, se răspândise şi vorba unui necunoscut cum că „acum orice speranţă e inutilă”.

Imediat după asta, au fost închise barurile de noapte şi, mai apoi, sub pretextul unei construcţii, cafeneaua Tirana, pe Bulevardul Mare, în vreme ce Clubul Scriitorilor, supranumit şi „Clubul Petöfi”, îşi trăia ultimele zile. Câţiva paşi mai încolo se mai afla încă hotelul Dajti, cu cafeneaua

lui, de care foştii deţinuţi politici nici nu se puteau apropia, pe motiv că acolo se aflau străini.

De la Shkodra, oraşul natal al lui Fredi, se zvonea că totuşi Cafeneaua Mare încă mai există, ceea ce lui nu-i venea să creadă.

Ieşind din închisoare după prima condamnare, pentru că evita să ajungă la Shkodra de teamă să nu-şi nenorocească familia, Frederik Rreshpja se va fi învârtit fără speranţă pe la uşile localurilor închise din capitală, singurul adăpost pentru un proscris ca el. Şi la fel de trist o fi bântuit pe „Broadway”, la fel de pustiu şi acela. Ştia că Tirana nu a avut niciodată o asemenea stradă şi că aşa-numitul „Broadway” nu era decât rodul imaginaţiei localnicilor, aşa cum sunt toate halucinaţiile provocate de dorinţă. Între timp, dacă năzuinţa pentru „puţin Occident” nu putea face ca bucata aceea modestă din Strada Dibrei să devină Broadway, aceeaşi dorinţă ar fi putut naşte nişte „dandy” adevăraţi.

Numai că atunci chiar şi aceştia, ca multe altele, au început să se împuţineze. Un abis mai adânc decât orice avea să-l domine şi mai chinuitor pe Frederik Rreshpja: ofilirea dumnezeirii artei. Întâlneai din ce în ce mai rar băieţi şi fete luminaţi, ca mai înainte, de flacăra ei. O nouă rasă de scriitori, apărută din rândurile tineretului vremii, pe care un alt deţinut politic, S. Ngjela, o considera „hoarda din 6 februarie” (după un discurs al şefului comunist, care ceruse crearea ei), încerca să înlocuiască spiritul romantic de până atunci.

6

Teama lui Iosif Brodski că regimul comunist a descoperit poate cea mai diabolică metodă pentru distrugerea

literaturii se confirma cel mai bine în Albania. Descoperirea aceasta era pe cât de simplă, pe atât de cumplită: literatura veritabilă, aceea pe care n-ar fi putut-o doborî nici violenţa, nici teroarea, nici închisorile ar fi putut-o distruge scriitorii înşişi. Mai precis, o anumită categorie de scriitori.

Metafora îţi dă fiori prin cinismul ei. Pentru a pune la pământ edificiul literaturii existau două metode: Prima, lovitura directă, ceea ce se întâmpla de obicei în prima fază a instaurării regimului comunist. A doua, era acţiunea de durată a distrugerii materialului de construcţie, a cărămizilor, care în acest caz erau scriitorii înşişi. În felul acesta, construcţia ridicată de ei se prăbuşea singură mai târziu, fără zgomot şi praf şi fără a fi nevoie de o lovitură nimicitoare.

Noua rasă de scriitori autodemolatori, apărută între timp dintr-un capăt într-altul al imensului lagăr comunist, avea să apară şi în Albania. Se ştie că anihilarea literaturii începe prin moartea stilului, a aurei ei. Primul val nivelator se revărsase odată cu sfârşitul războiului, prin scriitorii militanţi, coborâţi din munţi, cu şepci de lucrători ai poliţiei secrete. Lor le fusese uşor să-i extermine pe scriitorii de tipul lui Ernest Koliqi, aflaţi, din păcate, de partea cealaltă a istoriei. Sau pe cei din anii monarhiei, precum Lasgush Poradeci sau Dhimitër Pasko, care, deşi încă tineri, au fost consideraţi nişte stele apuse. Fuseseră anihilaţi astfel unul după altul, împreună cu poreclele lor „privighetoare sublimă” sau „poetul nopţilor de vară” şi, desigur, cu anecdotele *à la Kursal* până la poveştile lor de dragoste, ce începeau pe malul lacurilor Albaniei şi ajungeau la Viena, Roma sau Graz. După aceştia avea să vină rândul altora, precum Sejfulla Malëshova, omul Cominternului, sau Petro Marko, luptător în războiul din Spania, pentru a ajunge până la cel mai tânăr, autorul romanului *De ce?*, primul

text al pesimismului modern albanez, Sterio Spasse. Acestuia, pentru a i se permite să rămână în viaţa literară socialistă, au încercat să-l oblige ca, încă de la vârsta de patruzeci de ani, să se transforme într-un bătrân inofensiv.

În orice eşec al unui popor, femeile şi fetele şi-au avut mereu partea lor. Uneori la vedere, alteori abia bănuit, iar de cele mai multe ori pe ascuns, dar de fiecare dată drama femeilor a fost legată de cea a artei.

În ultimul an al celui de-al doilea mileniu, în doar câteva săptămâni, femeile tinere şi fetele din Kosova[11] au suportat intim întreaga josnicie şi suferinţă a unui întreg mileniu. Violuri, sâni şi buze fragede sfârtecate.

În vreme ce teama de răzbunare pentru bombardamentele aliate se prelungise circa optzeci de zile, o altă spaimă, mai veche, în care femeile au avut partea lor, a continuat aproape o sută optzeci de mii de zile. Diferit de ultima primăvară a celui de-al doilea mileniu, teroarea întunericului otoman s-a întins peste cea mai mare parte a acestui mileniu. Esenţa ei a fost acoperirea femeilor, ceea ce însemna pieirea lor pentru sute de ani.

Lor nu li se îngăduia să privească în ochii bărbaţilor, căci în felul acesta se credea că poate fi evitată cea mai teribilă fantasmă a omenirii: iubirea.

În mijlocul beznei otomane, lupta împotriva iubirii şi a femeii avea să fie, pare-se, cea mai nesfârşită, mai fatală şi poate singura în care poporul albanez, atunci când părea că va pierde, triumfa, şi atunci când părea că triumfă, pierdea.

Albanezilor li s-a întâmplat un fenomen foarte rar, căci, în vreme ce elita lor era căzută sub genunchiul fanatismului asiatic, poporul părea rămas liber.

---

[11] Numele albanez al regiunii Kosovo.

Şi totuşi literatura va încerca, indiferent de împrejurări, să-şi păstreze caracterul elitist. După întunericul otoman şi puritanismul mânăstiresc, scriitorii albanezi au fost puşi dinaintea celei mai surprinzătoare probe, anii comunismului, atunci când mâinile cu bătături, sudoarea salopetelor şi celelalte lucruri îngrozitoare vor încerca să ocupe locul parfumului, al blândeţii şi al lacrimilor.

După retragerea scriitorilor cu şapcă de securist, două grupuri de tineri aveau să apară în viaţa artistică. Unul mai gălăgios şi oarecum arogant, compus mai ales din poeţi şi artişti tineri întorşi din capitalele ţărilor socialiste, îndată după ruptura cu Moscova, drept care li se mai spunea în secret şi băieţi de aeroport. Celălalt grup, mai modest, dar răbdător, aşteptând să vină şi momentul lui.

Timpul lucra, în realitate, pentru aceştia din urmă. Îi invidiaseră pe cei întorşi de la Budapesta sau Moscova pentru indiferenţa şi pentru snobismul lor, pentru hainele şi limbile străine, dar mai ales pentru aventurile amoroase, reale sau inventate, care se povesteau despre ei. Între timp le dibuiseră punctul slab, absenţa a ceea ce putea fi definit printr-un singur cuvânt: neaoş.

Venerat de toţi oficialii, cuvântul acesta le sugera fie legătura cu poporul, fie îndemnul pentru o artă cu picioarele pe pământ.

An după an, Albania păşea în direcţia contrară idealurilor celor întorşi din străinătate. Revoluţia culturală chineză, plenarele de partid, una mai sumbră ca alta, ofileau tot mai mult aspiraţiile lor de la început. Iar grupul celălalt se simţea din ce în ce mai puternic. În locul eleganţei naturale pretinse de artă, ei creau un surogat al ei. În centrul acestui nou *glamour* erau plasate stacana cu rachiu, cântecele populare din zonele de unde venea fiecare şi, din loc în loc, câte „un tovarăş de la Sigurimi”,

care se încadra perfect în portretul de grup al artistului ieşit din mijlocul poporului.

Întâmplarea povestită cu nostalgie într-un volum de amintiri, când, la insistenţele tovarăşilor de pahar de a ieşi cu ei, scriitorul proletar, în realitate un poet talentat, le-a comunicat de la fereastra locuinţei sale, nu fără o oarecare mândrie, motivul imposibilităţii de a-i urma: şi anume că aştepta să i se usuce singura pereche de izmene pe care o avea, era, oricât de trivial ar părea, urmarea strategiei iniţiate de Lenin şi continuată de Mao Zedong urmărind transformarea scriitorilor într-o gloată de sărăcani.

Răceala dintre cele două grupări ar fi trebuit să ia sfârşit printr-un război nedeclarat între ele. Scriitorii proletari, deşi simţeau simpatia conducerii, erau încă în aşteptarea semnalelor clare care aveau să-i propulseze în fruntea ierarhiei literare albaneze.

Ideea rocadei, pe cât de cumplită era în politică, pe atât de naturală, ba chiar necesară era în artă.

Comuniştii din conducere aveau să fie de acum încolo şi peste tot de neînlocuit, în vreme ce ceilalţi, oamenii de artă, din literatură şi filozofie puteau fi la cheremul oricui. Nici o valoare şi nici o autoritate nu putea fi comparată cu aceea a partidului şi a liderului său, aşa că oricine altcineva, cu excepţia lor, nu numai că era, ci trebuia să fie provizoriu şi uşor de înlocuit.

În spatele cuvântului banal „înlocuire” se afla un întreg scenariu dramatic: acela al datului din coate, al suspiciunii, al mărturiilor mincinoase în instanţă, după care veneau închisoarea şi, în unele cazuri, plutonul de execuţie.

Strigătul cunoscut al lui Lenin contra hiperscriitorilor a fost, de fapt, unul îndreptat împotriva artei mari. Pentru ca aceasta să fie supusă şi pusă în genunchi, trebuia ca scriitorii să-i părăsească împărăţia, să iasă de sub legile şi

scutul ei. Ei trebuiau aleşi, la fel ca delegaţii la congres, pentru a fi cât mai nesiguri.

În Albania, înlocuirea avea să aibă un vechi aliat: nomadismul. Complet străin pentru albanezi, care se remarcă prin cultul stabilităţii şi consideră drept un mare păcat nestatornicia şi instabilitatea, nomadismul, spiritul lui, a apărut odată cu otomanii. După care considerarea valorilor drept ceva discutabil, nesigur, asemenea corturilor nomazilor, care, aşa cum se instalează, tot astfel se şi demontează, fără a lăsa nimic în urmă, ei bine, toate acestea i s-au potrivit în mod ciudat stilului comunist.

Când Frederik Rreshpja a ieşit din prima sa detenţie era firesc să se simtă străin şi în afara realităţii. Şi la fel de normal a fost ca scriitorii proletari să-l primească cu răceală. Iar ceilalţi, nostalgicii aeroporturilor, să fie în dizgraţie. Majoritatea erau priviţi cu neîncredere pentru stilul lor modern, iar alţii erau suspectaţi de influenţe sau nostalgii pentru ţările în care studiaseră şi unde, câţiva dintre ei, îşi lăsaseră iubitele.

Însă, căderea definitivă a lui Rreshpja, pe cât de aşteptată fusese la mijlocul anilor ’70, şi mai ales ’80, pe atât de surprinzătoare s-a dovedit a fi mai apoi, după ce comunismul s-a prăbuşit în Albania.

7

Întrebarea ce s-a întâmplat cu Frederik Rreshpja după scurtul lui triumf, imediat după prăbuşirea dictaturii, ar trebui să fie pusă altfel: ce s-a întâmplat cu literatura albaneză? Iar aceasta din urmă n-ar putea fi disociată de întrebarea următoare, anume ce s-a întâmplat cu Albania însăşi?

Vremea renaşterii fusese aşteptată febril, şi totuşi renaşterea era încă departe de aşteptări.

Aureola decolorată a literaturii nu-şi mai recăpăta fosta strălucire. Depresia se vedea peste tot şi tot mai des pe feţe, în suflete, pretutindeni. Existau, fără îndoială, scriitori tineri, chiar foarte talentaţi, dar ei, parcă împinşi de o suflare invizibilă, dispăreau brusc din amintire.

Asta se întâmpla mai mult sau mai puţin în toate ţările fostului imperiu comunist. Precum se părea, la fel ca sarea cu care erau acoperite odinioară cetăţile cucerite în luptă, pentru a nu mai răsări în locul acel nimic altceva, tot astfel şi veninul dictaturilor răpuse încerca să otrăvească până la măduvă literatura şi arta.

Nimbul, odată cu sfinţenia lui, de care aveau atâta nevoie, întârzia să se arate. În cărţi şi reviste, fără îndoială, dar la fel de mult şi în ceea ce se numea „viaţă literară”. Nimeni din Tirana nu se înghesuia să meargă pentru o cafea la barul singurului local de tradiţie, acela de la hotelul Dajti. Mai cumplit decât asta era faptul că Dajti însuşi, cândva hotelul cel mai blazonat din Balcani, prin ungherele căruia erau încă vii amintirile unor întâmplări şi personaje unice, era sortit demolării. Într-o zi s-a zvonit că va fi mutat acolo sediul Ministerului de Externe, într-alta că se va deschide un salon de masaj sau un magazin cu haine de gata.

Ceea ce nu se vedea însă din afară era ceva trist: lipsa iubirii. În primul rând a scriitorilor înşişi, unul pentru altul, ceea ce va aduce inevitabil o răceală în literatură.

Dacă n-o iubeşti, literatura nu te iubeşte nici ea. Nici pe tine şi nici pe ea însăşi.

Acesta e unul dintre acele fenomene inexplicabile din intimitatea ei. Şi aşa s-a întâmplat, pare-se, şi înainte, în momente de criză. Când iubirea din literatură începe să dispară, totul pare că se scufundă în banal. Fraza

cutremurătoare a unui decadent rus despre literaţi, „pe care nu-i iubesc nici femeile, nici câinii”, circulă frecvent în asemenea situaţii.

Femeile vestite pentru fineţea şi eleganţa lor au fost mereu parte a ritualului. Lucru care s-a întâmplat începând cu vechile hetaire greceşti şi până la cele din timpurile moderne, gen Lou Salomé ori Laure Hayman, sau „semimondenele”, cum erau numite la Paris curtezanele faimoase din la Belle Époque, precum Lady Ventmor, Liane Pougy şi aşa mai departe, de care-s pline cronicile vremii. Numele unor Nietzsche, Proust sau Rilke erau amestecate cu numele şi poreclele lor, ba chiar se întâmpla ca scriitorii şi muzicienii, cei care le ajutaseră să devină faimoase, cădeau în uitare, în vreme ce de ele îşi amintea oricine.

Scriitorii lumii comuniste aveau să sufere, în plus, şi poate mai intens decât ar fi trebuit, de un complex ciudat în faţa colegilor din Occident: absenţa unei cronici mondene.

Dar nu le-ar fi trecut prin cap şi, după cum se pare, nu le trece nici acum că au un avantaj, de care nici ei nu sunt conştienţi, şi pentru care colegii occidentali ar putea chiar să-i invidieze.

Şi nu e vorba despre estetica suferinţei sau beţia care vine de aici. Este vorba despre un conflict aflat în acelaşi câmp misterios: acela al complexului feminin.

Acesta este un tezaur ascuns, încă neştiut. Un *glamour* necunoscut pe faţa pământului, fatal la prima vedere, dar strălucitor ca un diamant în adâncul său.

Un film german din ultima vreme, cu subiect din Berlinul de Est, avea să scoată doar un grăunte din această comoară enigmatică. Este povestea unei relaţii de dragoste înfiripată între un scriitor aflat în criză şi o femeie. Nu e vorba despre o femeie fatală sau o curtezană

de lux, nu. Ea e pur şi simplu o *agenten*, mai exact o agentă a poliţiei secrete.

Şi cu toate acestea, indiferent de realitate, povestea e şocantă în frumuseţea ei. Şi asta vine din faptul că, indiferent de aparenta nepotrivire, iubirea lor este reală! A amândurora...

Femeile-agent sunt cunoscute încă din vremurile biblice, dar asemenea agenţi, produs total al comunismului, erau de neconceput, şi nu doar pentru destinul lor dublu, ci pentru absolut orice. De obicei fete tinere, cu porniri romantice, care se întâmpla să-şi creeze o relaţie intimă cu un muzician sau scriitor cunoscut, după ce erau luate în colimatorul poliţiei secrete, erau recrutate foarte uşor (în cazul refuzului, venea ameninţarea cu întreruperea studiilor muzicale, de exemplu, sau, dimpotrivă, cu promisiunea de a se putea întâlni cu iubitul numai dacă i-ar ajuta să afle ce gândeşte *el*, şi asta nu pentru a-i face vreun rău, ci dimpotrivă etc., etc.). Iar fetele, liniştite mai ales de ultima promisiune, de obicei acceptau, iar după aceasta se mirau de ce, împreună cu sentimentul de culpă, prestigiul şi misterul *lui* creşteau întruna (el singur în braţele ei şi întregul stat împotriva *lui*) şi, odată cu toate acestea, dulceaţa relaţiei şi magia ei se multiplicau, totul căpătând aura unui vis frumos.

Iar acest vis era întregit de faptul că, lăsând la o parte farmecul pariziano-vienez, această poveste se petrecea într-un întuneric deplin. Şi tot aşa va continua după căderea comunismului, ba chiar atunci avea să-şi dezvăluie ultima enigmă: de ce, chiar când *el* afla adevărul, în loc să se înfurie, păstra în amintire aceleaşi sentimente duioase faţă de ea, de micuţa lui agentă-martir?

Între toate grozăviile comunismului, lipsa iubirii, cum am mai spus, era poate boala cea mai grea a artei. La fel

cum a fost adevărul amar că Albania era singura ţară a Europei de azi în care scriitorii tineri erau de obicei trecuţi de patruzeci şi cinci de ani.

Pentru o ţară fără scriitori tineri, găsirea comparaţiilor era ceva facil. Un anotimp fără păsări şi fără flori sau ceva asemănător. Vârsta aceasta poate avea o rezonanţă negativă în istoria albaneză, ba chiar şi dincolo de ea. Vârsta aceasta o avea Lasgush Poradeci când se instalase comunismul, cel care avea să-l ucidă iarnă de iarnă şi vară de vară, până ce-l va trimite în lumea de dincolo. Vârsta aceasta o avea şi Shakespeare când s-a despărţit în viaţă de arta sa.

Soarta n-a avut îndurare de Frederik Rreshpja la nici o vârstă.

Şi ce altceva aş dori în afară de luptă
Urmărit pas cu pas de o soartă nătângă.
E drept, prea puţin obţinut-am în viaţă,
Oferindu-i destinului prilej să mă frângă.

Poetului nu-i rămânea altceva de făcut decât să-şi plângă propria ruină.

Frederik Rreshpja avea să se prăbuşească oricum.

Iar atunci când soarta, ca pentru a-i juca un ultim renghi, a părut că-i surâde (povestea cu maşina de lux şi bodyguardul), el, ca şi când ar fi înţeles că aceea era doar o imagine înşelătoare, şi-a continuat drumul spre dezastru.

I-a arătat lumii, dar mai ales lui însuşi, că nici câştigul, nici luxul nu erau pentru el, într-o lume ce-i părea lipsită de suflet şi, mai mult decât atât, lipsită de iubire.

Reflectând la cei care, asemenea fluturilor de noapte, se învârt în jurul timpului, ca şi cum ar căuta o cale de a pătrunde în el, gândul m-a dus de la Frederik Rreshpja la un vechi prieten, pierdut de mult, al adolescenţei şi tinereţii mele: Engjëll Gjeçi.

Cuvântul „pierdut” e folosit aici în sensul lui direct: pierdut fără nici o urmă, de mai bine de jumătate de secol, chiar în mijlocul erei comuniste, a regimului de care nu puteai să te ascunzi şi care nu te putea pierde.

Nu mă mai întorc în Albania, nu-i mai suport asprimea, au fost primele cuvinte pe care i le-am auzit în septembrie 1958, când, după o lungă despărţire, l-am întâlnit la Moscova, unde abia terminase Institutul Gorki, la care eu tocmai îmi începeam studiile.

Şi imediat după asta mi-a spus că acum avea două nume, aşa ca nimeni, şi în special ambasada albaneză, să nu-l poată găsi. Îşi luase toate măsurile pentru a se ascunde, mai precis pentru a se refugia, căci trebuie spus că ceea ce făcea el era un refugiu dublu, adică la pătrat, din cele două state prietene unul cu altul, dar ostile cu el, care aveau să-l caute zi şi noapte, cu toate mijloacele, cu poliţişti, agenţi, chiar cu femei şi câini în cele din urmă, dar degeaba. Prevăzuse totul, începând cu maşina veche cumpărată de la Evtuşenko, pe care o ţinea ascunsă în pivniţa unui prieten de pe Malaia Bronnaia, până la coliba din tundra Iakuţiei unde avea să se ascundă departe de ochii lumii.

Asta îmi spunea în timpul plimbărilor noastre prin Moscova, în aşteptarea ceasului decisiv. Ar fi vrut să se bucure de viaţă, atât cât îi permitea termenul, cu grabă şi nerăbdare, protejat acum doar de cele două nume false: Angel şi Angjelin, pe care le pronunţa cu toată delicateţea în timpul întâlnirilor cu fetele.

Ascunde-mă atât de adânc,

Încât să nu mă găsesc nici eu însumi.

Aşa se spunea într-un cântec trist din anii ’30. Engjëll Gjeçi, poetul delicat şi elegant ca nimeni altul, cel care se temea mai mult ca oricine de asprimea Albaniei, s-a pierdut definitiv. Chiar şi azi, puţinii prieteni, familia, apropiaţii caută vreo urmă de-a lui, cu speranţe din ce în ce mai puţine.

Ca pentru a onora vechiul pact cu el, eu, prietenul lui, în momentul în care a trebuit să-i scriu numele, i l-am schimbat involuntar, după dorinţa lui, în Engjëll.

Despre oameni ca el, pierduţi, se întâmplă adesea să se spună şi să se afle că au fost văzuţi undeva, că au apărut în vreun loc. Astfel, în anii ’80, s-a zvonit, pe un forum despre limba albaneză, că Engjëll ar fi apărut în Kosova, dar totul era nesigur, în ceaţă. Şi poate că el, într-adevăr, încercase să se apropie de Albania, dar, tot atunci, ca o pasăre de noapte speriată, se îndepărtase din nou.

În ţările şi în epocile în care iubirea face un pas înapoi pentru a ceda locul lipsei de iubire, suferă toţi, fără a şti de ce, şi toţi pierd câte ceva. Dar printre oameni există spirite sensibile, care nu suportă asprimea şi sunt frânte de ea.

9

A existat sau nu un timp prielnic lui Frederik Rreshpja? Dincolo de el, întrebarea li se potriveşte tuturor oamenilor din artă.

Respingerea poeţilor este dovada cea mai exactă a unui timp nefast. Fostul regim nu i-a fost prielnic, la fel nici timpurile noi. Iar întrebarea care nu poate fi evitată în cazul acesta este: nu cumva a existat un al treilea timp al poeţilor?

Desigur că a existat, că au avut un timp al lor. Care a fost mereu acolo, chiar dacă mulţi nu l-au recunoscut.

Şi acest alt timp nu este doar unul al poeţilor. Este un timp al tuturor. Şi ori de câte ori se aşteaptă sosirea unui poet, în realitate este spiritul, este zeiţa artei aşteptată să revină.

Fred Rreshpja, cel care, aşa cum ne-a spus chiar el, s-a prăbuşit, adică a dispărut din lumea aceasta „plină de moarte”, adică plină de perle, de zvonuri, de clopote negre de jale, se întoarce.

Întoarcerea unui poet cere, aşa cum am mai spus, atenţia, eleganţa şi cuvântul potrivit. Să-i spunem că, dacă a plecat „plin de moarte”, se întoarce acum „plin de viaţă” ar fi o ofensă gravă.

Metaforele despre moarte sunt de neevitat, aşa că noi vom fi poate mai moderaţi dacă, evitând opoziţia viaţă-moarte, şi fără a o ofensa pe aceasta din urmă (ceea ce poeţii nu fac de obicei), să spunem simplu că el se întoarce lăsând moartea în urmă. Căci, poate, nu are nevoie de strălucirea ei. Îşi este de ajuns sieşi.

Tirana–Paris, 2012

BARONUL GROULT

Când Pierre-Bordeaux Groult, istoric şi fondator al unei importante fundaţii, mi-a spus că e timpul să mergem împreună la Roma, mai precis la Vatican, pentru a expune acolo câteva probleme ale Balcanilor, în special ale

poporului albanez, am avut toate motivele ca, uitând pe loc de numeroasele mele angajamente de „*rentrée littéraire*”, să spun imediat „da”.

Era impresionant, desigur, ca un distins domn de optzeci şi patru de ani să dovedească o asemenea pasiune pentru o zonă a Europei unde nu călcase niciodată şi, în primul rând, pentru modesta Albanie, privită cu indiferenţă de majoritatea europenilor, ceea ce-l enerva şi-l făcea să se implice şi mai mult în ultimul pariu al vieţii sale: schimbarea acestei opinii.

Deşi mi s-a părut niţeluş exagerată încrederea lui că într-o zi şi jumătate vom putea întâlni cel puţin pe cei mai importanţi doi cardinali ai Vaticanului, pe secretarul de stat pentru afaceri externe şi pe şeful faimoasei „*Propaganda fide*”, nici un moment nu mi-a trecut prin cap să-i arăt cea mai mică neîncredere. Observasem că, deşi era politicos şi perfect monden, pe domnul Groult sau pe baron, cum i se spunea de regulă, nu îndrăznea nimeni să-l contrazică. Desigur că era cunoscut şi avea influenţă în cele mai înalte sfere, desigur că era bogat, dar nici influenţa, nici bogăţia nu puteau să condiţioneze acest lucru. Parisul este o sursă nesecată de personaje importante şi, chiar atunci când se întâmpla să cunoşti vreunul dintre ele, imediat un alt personaj, de două sau de trei ori mai remarcabil decât primul, apare la masa vecină. Acelaşi lucru se poate spune şi despre vârstă. Până cu puţin timp în urmă, octogenarii păreau a avea o autoritate sigură, dar, în ultima vreme, odată cu creşterea duratei de viaţă, nonagenarii făceau furori prin saloanele mondene. Şi vor avea, pare-se, o lungă supremaţie, câtă vreme nu există nici o speranţă ca la serate şi recepţii să apară morţii...

Pasiunea lui Groult pentru Albania şi albanezi se născuse târziu, când el avea optzeci şi doi de ani. El spune

că, tot gândindu-se la viitoarea configuraţie a Europei, în vreme ce urmărea conflictul din Balcani, sub impresia scurtelor ştiri ce veneau de acolo, asemenea fulgerelor în furtună, a observat că, mai exact a descoperit că ceva nu merge bine în relaţiile Europei cu Balcanii, că ceva a fost greşit de la început, pe scurt, că ceva trebuie îndreptat.

Această presupusă eroare se referă, după părerea lui, în primul rând la poporul albanez. Identitatea lui, cultura, limba, credinţa, în fine, rolul pe care trebuie să-l joace sunt ignorate într-un mod dramatic. Reîntoarcerea lui pe scenă, reabilitarea, renaşterea lui este necesară, altfel marea peninsulă nu-şi va găsi liniştea. Iar el, ca istoric, ştie bine că, dacă în Balcani nu e linişte, nici Europa nu-şi va găsi liniştea.

Cineva îl sfătuise ca, pentru a cunoaşte misterioasa naţiune albaneză, să citească opera unui anume I. Kadare. Iar la punctul acesta, Pierre Bordeaux-Groult a făcut alegerea definitivă.

Ideile lui pentru revizuirea istoriei peninsulei şi le exprimă în primul rând în revista pe care o conduce chiar el, apoi în scrisori, declaraţii, forumuri, conferinţe, iniţiative franceze sau europene din care nu lipseşte niciodată. Pe scurt, ideea lui este că, indiferent de ce s-a scris, gândit, calomniat etc. etc., poporul albanez, cu tot noroiul cu care a fost împroşcat, este, dacă nu cel mai european dintre toate popoarele balcanice, cum se înverşunează el să creadă, cel puţin printre cele mai europene. Prin urmare, Europa trebuie să se sprijine pe acest popor pentru emanciparea Balcanilor.

Ideea aceasta, care pentru mulţi oameni poate suna provocator, eretic, „incorect politic”, el şi-o exprimă pe faţă şi fără mănuşi. Aşa cum şi-o expune, în condiţii improprii pentru un aristocrat, şi la seratele mondene ţinute la el acasă.

La Groult, recepţiile sunt fastuoase, iar invitaţii aleşi cu grijă. Sunt printre ei miniştri, academicieni, directori de mari ziare, verişoare şi veri simandicoşi, prinţi cum e cel din Muntenegru, arhitectul Nicholas Petrović-Njegoš, care ignoră puterea, sau regele Simeon al Bulgariei, care se pregăteşte să devină prim-ministru. De la seratele lui nu lipsesc niciodată ambasadorii străini, doi-trei sau uneori cinci-şase, printre care nunţiul apostolic al Vaticanului, care de regulă binecuvântează masa.

La aceste serate, douăzeci de minute de la deschidere, între primul fel şi felul principal, gazda, baronul Groult, ţine o scurtă cuvântare. De fiecare dată, aceasta e legată de Europa, fără a omite niciodată să amintească de „păcatul” comis de aceasta vizavi de poporul albanez.

Baronul are o voce puternică pentru vârsta lui. Şi pare foarte stăpân pe sine, căci, chiar dacă se află la el acasă şi poate că unii dintre oaspeţi s-ar putea simţi ofensaţi, nu are nici o reţinere.

Mă mir când nu văd nici un semn de nervozitate sau de rezervă la invitaţi faţă de acest capriciu al gazdei lor. Căci nu este ceva obişnuit ca la asemenea serate să se vorbească atât de mult despre o ţară mică şi necunoscută. Ascultă cu atenţie academicienii, înalţii oficiali, doamnele elegante, ambasadorul olandez, ba chiar şi cel rus.

Dar Groult nu se mulţumeşte cu atât. Ca pentru a pune capac întregii afaceri, nu uită să spună că „prietenul meu, I. Kadare, este cel care, prin opera lui, mi-a deschis ochii asupra acestei chestiuni de prim rang”.

Ca să fiu sincer, nu mă aflu în cea mai de invidiat situaţie. Mi se pare că invitaţii, întorcând capul spre mine, îşi spun în sinea lor: „Ăsta e cel care i-a băgat toate astea în cap prietenului nostru, chiar în amurgul vieţii lui”.

Am fost convins că, cel puţin doamna Groult se va arăta puţin deranjată de discursurile acestea, dar, la una dintre

serate, Helena m-a lăsat cu gura căscată când mi-a povestit că tocmai doamna Groult, în vreme ce ne despărţeam, îi spusese: „O să-i atrag atenţia lui Pierre că în seara asta nu mi s-a părut că i-a apărat *destul* pe albanezi!”

În realitate, Groult este poate omul cel mai încăpăţânat din câţi cunosc. Într-un rând mă caută la telefon pentru a-mi transmite o veste proastă: ministrul Patrick Devedjian, de origine armeană, supărat, cum s-ar părea, de patosul proalbanez al lui Groult, i-a spus că au existat şi generali albanezi care au comandat trupele turceşti în genocidul armean.

Ah, ia te uită! îi spun. O calomnie în plus. Nu-i de mirare.

Dar el mă convinge că nu-i aşa. Ministrul este unul dintre cei mai inteligenţi şi mai influenţi miniştri din guvernul francez. Groult crede că trebuie să-i scoată din cap o asemenea prostie. Iar lucrul acesta se poate petrece la un prânz în trei, acasă la el.

Ne pregătim amândoi pentru prânz. Adevărul e că unul dintre generalii care au condus masacrul, Enver-paşa, este descris de cronici a avea o vagă origine balcanică. Doar atât. Iar numele lui Enver Hoxha a fost doar pretextul unei confuzii întâmplătoare.

Patrick Devedjian este un tip foarte deştept. În câteva minute pricepe ceea ce altora le-ar trebui câteva ore. Ajunge să-i explici că în 1915, anul masacrului, Albania, la fel ca şi armenii, se desprinsese de curând de imperiu, care o considera infidelă, că mulţi armeni au găsit adăpost în Albania după tragedie şi că relaţiile lor cu albanezii au fost excelente, pentru a fi convins.

Groult e fericit ca şi când ar fi fost vorba despre francezii lui.

Acesta e domnul Groult. Iată de ce nu-i bine să-i strici cheful. Şi, chiar dacă mi-ar spune cândva că trebuie să

plecăm în Senegal sau la eschimoşi, unde are loc o conferinţă importantă despre Balcani, e greu să i te împotriveşti!

Plecăm spre Roma după amiază târziu. Secretara lui Groult mă anunţă la telefon că maşina vine să mă ia în câteva minute. Doamna Groult îmi transmite şi ea că se va ruga pentru noi în capela lor, pe care, precum multe familii bogate, o au în incintă.

Calixte Groult, extrem de credincioasă, s-a rugat la fel şi pentru kosovari în timpul masacrelor şi bombardamentelor, aşa cum a făcut-o şi pentru francezi, pentru victimele turnurilor gemene din New York şi, firește, pentru propria familie în decursul lungii lor convieţuiri.

La Roma ajungem seara. Hotelul e pe Via Veneto, dar, pentru că de toate formalităţile şederii s-a ocupat Groult, nu i-am văzut numele. Văd doar cunoscutul brand Excelsior de vizavi.

Înainte de a merge la cină ne plimbăm puţin pe jos. Am fost de multe ori la Roma şi, la fel ca majoritatea străinilor, mare parte din amintiri o am de pe această stradă. Ştiu că pentru a o spune îţi trebuie ceva curaj, ca să nu fii luat drept un turist superficial. Pentru că nu am complexe şi pentru că ştiu despre Roma unele lucruri pe care nici localnicii nu le ştiu, nu mi-e teamă să-mi exprim atracţia pentru Via Veneto.

Îi povestesc lui Groult despre prima mea vizită la Roma. Un noiembrie rece, cu ploaie şi ceaţă, miezul nopţii, anul cumplit 1967. Mă întorc din China şi Vietnam după o şedere de cinci săptămâni acolo. Pe aeroportul din Beijing întâlnim o delegaţie de ziarişti, printre care e şi Dritëro Agolli. Pentru că nu e o linie directă spre Tirana, aterizăm la Roma. Rătăciţi, buimaci după grozăviile chineze şi nenorocirile auzite acolo, suntem duşi de două maşini ale

ambasadei la un hotel mic pe nume Helios, dacă nu mă înşel. O noapte ca un coşmar. Încă pe întuneric, pe la ora cinci, nu ştiu de ce, ies pe coridor, unde zăresc un chip tulbure, grotesc, care-mi seamănă. Când mă apropii, văd că este Dritëro Agolli. Nu pot să dorm, îmi spune. Eu stau şi mai rău, îi zic. Avem părul încâlcit şi privim strâmb. Nu-mi amintesc care dintre noi a propus să ieşim pe stradă.

Afară e încă noapte. Ploaia cerne ca şi până acum şi strada e-n întuneric. Doar undeva departe se vede ceva luminat. Când ne apropiem vedem că e un local micuţ. Înăuntru sunt oameni. Împingem cu teamă uşa de sticlă.

Buongiorno, signori! Vocea barmanului este atât de puternică, încât ne dezmeticim într-o clipă. Miroase frumos a cafea. De la una dintre mese, un client continuă să vorbească tare cu barmanul, în timp ce-şi soarbe cafeaua. Cineva, lângă un carabinier, bea ceva la bar. Carabinierul are cu el un câine mare, blănos.

Barmanul ne spune ceva, dar nu înţelegem nimic. El insistă şi Dritëro îi răspunde ceva. Toţi ne privesc miraţi.

La naiba, spune Dritëro. În loc să-i spun că venim din China, i-am spus că suntem chinezi.

N-am timp să-i spun că, după ochii mijiţi de nesomn, chiar aşa şi părem, căci toţi italienii izbucnesc în râs.

Râdem şi noi.

Am impresia că ne-au luat drept nebuni, spune Dritëro. Şi eu gândesc la fel, dar nu mi se pare cine ştie ce.

În fine, comandăm câte o cafea.

Nu cred să fi băut vreo cafea mai bună ca aceea.

Dritëro gândea la fel. După o lună de revoluţie culturală chineză, o cafea adevărată, într-un mic bar din Roma, dis-de-dimineaţă, alături de doi clienţi necunoscuţi şi un carabinier care ţine un câine, ni se pare culmea fericirii omeneşti.

Este vremea când se putea vorbi deschis, aşa că, după ce povestim unul-altuia câteva dintre ciudăţeniile călătoriei, criticăm statul albanez care tocmai făcuse alianţă cu împărăţia răului de unde tocmai veneam. Observasem în cursul călătoriei, dar aveam s-o simt încă şi mai tare în deplasările de mai târziu, că, venind din străinătate, cu cât mă apropiam mai mult de Albania, cu atât mai nervos deveneam. Şi mai depresiv, desigur.

Ce limbă vorbiţi? ne întreabă barmanul. Cu chiu cu vai îi explicăm că suntem albanezi şi că ne întoarcem din China.

Ah, albanezi! fac toţi. Ah, din China!

Nu ştim destulă italiană pentru a-i putea întreba ce-i aşa de ciudat în asta.

Acum nu mai râd, doar ne privesc cu suspiciune.

În cele din urmă, plătim şi plecăm. Afară se luminează, dar plouă întruna. Păşim fără o vorbă şi fără să ne pese că suntem uzi leoarcă.

Nu văzuserăm încă nimic din Roma, nu avuseserăm ocazia să facem vreo comparaţie cu tristeţea prăfuită din Albania, dar fusese suficient un bar micuţ de noapte, pe o străduţă anonimă, şi o cafea băută în linişte, la fel ca-n sute de alte cafenele deschise în zori, pentru a ne trezi o nostalgie insuportabilă.

Pe Via Veneto, plină de cafenele luxoase, într-una din care aveam să intrăm după cină, Pierre-Bordeaux Groult mă ascultă cu atenţie, dar sunt sigur că-i este greu să înţeleagă sensul celor spuse de mine.

După plimbare, ne aşezăm în restaurantul hotelului pentru cină.

Deoarece nu mănâncă niciodată la prânz, pentru Groult cina e sfântă. Studiază cu atenţie meniul, dar mai ales lista vinurilor.

Pe când ne apropiem de sfârşitul cinei, odată cu aprecierile pentru vin, pe care-l califică drept superb, se

arată un pic dezamăgit de mâncare. Ca să fiu sincer, mie nu mi s-a părut deloc aşa, dar pentru că nu vreau să-l contrazic, nu spun nimic. El îmi ia tăcerea drept aprobare şi e atât de convins, încât îmi cere şi scuze că m-a invitat acolo. Sunt inutile şi tardive cuvintele mele cum că restaurantul e de prima clasă şi că asta se vede cu ochiul liber. E chiar tardiv.

În timpul plimbării de după cină şi mai ales în cafeneaua în care intrăm, unde recapitulăm programul de a doua zi, înţeleg că Groult are o memorie extraordinară.

Ar fi fost o seară foarte reuşită dacă nu ne-ar fi stricat-o restaurantul acela.

Dezamăgirea nu doar că nu i-a dispărut, ci a lăsat locul supărării. Mâine vom rezolva şi asta, spune decis şi-mi mai cere o dată scuze.

A doua zi face ceva neaşteptat. Îndată după micul dejun, vorbeşte cu secretara lui de la Paris şi-i cere ceva ce la început n-am înţeles. Apoi, când pricep, nu-mi vine să-mi cred urechilor. Cere insistent să vorbească cu Academia de Gastronomie de la Paris pentru că el, împreună cu prietenul lui, Ismail Kadare, a fost dezamăgit cumplit de cina din seara trecută. Aşa că, pentru a nu mai repeta greşeala, solicită Academiei o sugestie pentru a găsi restaurantul cel mai potrivit.

Telefoanele şi faxurile cu secretara, apoi cu Academia, durează aproape o oră. Academia este deranjată de ceea ce i s-a întâmplat domnului Groult şi prietenului său I.K. şi, înainte de ora 12, va trimite prin fax o sugestie privind restaurantul la care va trebui să mergem de acum înainte.

În cele din urmă, Groult se calmează. Prima întâlnire cu ministrul de externe al Vaticanului, cardinalul Tauran, este la ora 11, aşa că avem timp pentru toate.

Puţin înainte de ora fixată suntem la Vatican. Sunt pentru prima dată aici. Trecem de punctele de control, de

curtea interioară imensă, de galeriile pe care le-am văzut de atâtea ori în filme şi intrăm în biroul cardinalului.

Groult îşi expune degajat opiniile, pe care eu le cunosc deja. Vaticanul, crede el, va trebui să fie mult mai atent cu Balcanii. O parte din istoria Europei se joacă acum acolo. Dar este un popor chiar în mijlocul peninsulei care, din păcate, nu e destul de valorificat în acest joc. Vaticanul cunoaşte mai bine ca oricine acest popor, de aceea el trebuie să aibă iniţiativa în ceea ce Groult numeşte „reevaluarea factorului balcanic".

Cardinalul ascultă cu atenţie. Vorbesc şi eu, dar mai puţin ca Groult. Pe masa cardinalului sună o sonerie.

El zâmbeşte şi spune că e secretara. Apoi mărturiseşte că e semnalul prin care secretara îi aminteşte că trebuie să încheie o întâlnire.

După cum vedeţi, nu-i răspund, spune el continuând să zâmbească. Asta înseamnă că pentru voi semnalul nu este valabil.

Groult găseşte momentul şi-mi face cu ochiul triumfător. După cum îmi explică mai apoi, această dovadă de intimitate din partea cardinalului este un semn sigur de aprobare. La Vatican, asta nu se întâmplă în fiecare zi.

Ieşim mulţumiţi de la această primă întâlnire. Cealaltă este la ora cinci după amiază. Cardinalul Poupard, şeful „*Propaganda fide*" ne aşteaptă la reşedinţa lui, ceea ce, după Groult, e un semn bun.

Pare fericit. Treaba cu restaurantul e singura care i-a stricat ziua!

La hotel găsim două faxuri de la secretară şi unul de la Academia de Gastronomie. Acesta din urmă ne propune trei dintre cele mai cunoscute restaurante din Roma, împreună cu recomandări despre ele.

La fel ca în seara precedentă, Groult studiază cu atenţie meniul, pentru a comanda, la sfârşit, o salată verde!

Îmi amintesc că nu ia prânzul, obicei la care nu renunţă pentru nimic în lume.

Locuinţa cardinalului Poupard este într-un complex imobiliar care, deşi în afara Vaticanului, este considerat o parte a lui.

Suntem însoţiţi la etajul de sus, pe o terasă rotundă în jurul căreia se află locuinţele celor mai importanţi cardinali. Privirea mi se opreşte pe placa de bronz de la una dintre porţi: cardinalul Ratzinger, cu care sunt coleg la aceeaşi academie franceză.

Cardinalul Poupard este filozof şi scriitor. În salonul de oaspeţi, cărţile sunt peste tot. O călugăriţă ne aduce cafele. Se discută liber, iar cardinalul ştie multe nu doar despre martirii catolicismului albanez, ci şi despre întreaga istorie albaneză.

Plecăm de aici aproape mulţumiţi. La hotel găsim alte faxuri, atât de la secretara lui Groult, cât şi de la Academia de Gastronomie. Ambele sunt deranjate din pricina restaurantului de ieri.

În final, mergem să cinăm aproape fericiţi. Groult este convins că voiajul la Roma a fost o reuşită deplină (desigur, cu excepţia tragediei din prima seară...).

De la cina din restaurantul pe care nici nu vreau să-l amintesc... Prima frază, schimbată, din *Don Quijote*, mi se învălmăşeşte în cap cu gândul că poate într-o zi voi descrie această călătorie, dar probabil că Groult nu va citi niciodată acest text.

Între timp îl observ cu coada ochiului, aşa delicat, bătrân, îmbrăcat în stil *Old England*, mereu elegant. Am sentimentul că mă aflu în faţa unei enigme. Cuvânt care-mi pare exagerat în orice situaţie, dar nu în cazul lui. Un gentleman bătrân chiar în inima Parisului, trecut de optzeci de ani, îndrăgostit de o ţară necunoscută, rău famată, de unde, în afară de necazuri, nu vine nimic. Îşi

transformă această dragoste în cea de pe urmă pasiune a vieţii sale, lucru pe care-l declară public în reviste, la forumuri, la seratele lui memorabile.

Mi se pare o enigmă şi chiar mai mult de atât, o minune. Minunea că asemenea oameni, de o atât de înaltă calitate, se mai găsesc încă pe lume. Minunea că aceşti prinţi ai amurgului rezistă chiar în mijlocul nebuniei, lăcomiei, înstrăinării, uitării şi goliciunii europene. Pierre Bordeaux-Groult, 118, rue du Bac, 75007 Paris.

Paris, 2004

DOMNIŢELE LITERATURII ALBANEZE

Numele lor apar când şi când în paginile ziarelor, dar de obicei rar, mult mai rar decât ar trebui. Elvira Dones, Ornela Vorpsi, Ani Wilms, Luljeta Lleshanaku, Besa Myftiu, Lindita Arapi, Ledia Dushi, Jonila Godole, într-o înşiruire ce ar putea să continue.

Numele lor sunt în general sonore, frumoase. Ca şi ele însele. Cărţile lor, titluri în diferite limbi, la fel. Albaneză, germană, italiană, engleză, franceză.

Deseori răspândite prin Europa şi prin lume, e firesc să aibă probleme cu limba albaneză. Şi nu doar cu ea. Dar nu se plâng niciodată. Nici pentru indiferenţa presei. Şi nici pentru că nu au nici un ajutor, de nicăieri.

Primul sentiment ce te cuprinde atunci când le pomeneşti e legat mai ales de întrebarea: oare cum înfruntă ele nebunia lumii literare? Pe scurt, cum se descurcă acolo aceste fiinţe plăpânde?

Ultimele cuvinte rimează foarte natural cu titlul „domniţele literaturii albaneze”.

Mai exact ca în orice altă limbă sună în engleză: *young ladies*.

Să afirmi că în literatura albaneză nu există doamne, lăsând la o parte încărcătura dubioasă a frazei, înseamnă să spui un lucru banal. Majoritatea literaturilor mari nu au, şi ar fi un lux cu atât mai mare pentru ţările care secole la rând au avut probleme cu femeile.

Lipsa doamnelor e o chestiune veche în literatură. Sunt cunoscute tentativele semnalate încă din Antichitate până la Virginia Woolf, în 1920, între care ar trebui să-i acordăm un loc de cinste poetei Sapho. Alberto Manguel, într-una dintre ultimele lui cărţi, revine la varianta „Doamnei Homer”, unul dintre dosarele cele mai surprinzătoare ale cronicii mondiale a literelor.

După cum arată şi denumirea, întrebarea este trimisă de data aceasta foarte departe, la începutul începuturilor, la Homer. Secole la rând, numele lui a fost pomenit cu o admiraţie unică, fără nici un fel de titlu: domn, rege sau prinţ. Şi, dintr-odată, el ne este prezentat ca fiind femeie: doamna Homer. Ceea ce înseamnă că din acest moment va trebui să împartă totul cu ea, inclusiv averea strânsă împreună, care, în acest caz, sunt cele două faimoase poeme, dintre care numai unul, *Iliada*, îi va reveni lui, în vreme ce celălalt, *Odiseea*, datorită unor cercetări foarte insistente (viziunea feminină în descrierea peisajelor, a războiului, nerăbdarea aşteptării etc.), ar putea să-i aparţină mai degrabă bănuitei doamne Homer.

Impulsul de a descoperi doamne în artă face parte din năzuinţa nobilă pentru o lume mai armonioasă. După cum se pare, consolarea că civilizaţia umană îşi are punctul de pornire în trupul femeii, în fecundare, naştere şi lăuzie, lucruri care-i determină pe bărbaţi să renunţe la nomadismul steril pentru a se fixa în aşezări stabile, baza viitoarei civilizaţii, nu a fost suficientă pentru a ne satisface conştiinţa.

Legat de portretul de grup al „domniţelor” din literatura albaneză, probabil că ideea libertăţii, a depăşirii graniţelor, a schimbării de obiceiuri şi limbă, însoţită nu de puţine ori de schimbarea iubiţilor şi a soţilor, a întărit şi accentuat starea de nesiguranţă, uneori mult prea vizibilă, în sensul neplăcut al cuvântului.

Aceasta ar fi comparaţia pe care ele o merită cel mai puţin.

Iar dacă imaginaţia le aseamănă unor fluturi, cum spunea Lasgush Poradeci, ar fi trebuit, poate, ca ea să meargă mai departe, ajungând la licurici, de pildă.

Conform zoologilor, licuricii apar pentru scurt timp, undeva între primăvară şi vară, şi sunt cea mai perfectă mărturie a curăţeniei şi armoniei mediului. Dacă mediul este poluat, licuricii nu vin. Iar noi îi vom căuta în zadar.

Când veninul şi ura acoperă lumea literară, în zadar aşteptăm să se ivească domniţele literaturii, căci ele se sperie şi fug, aşa cum s-a întâmplat adesea.

Că problema femeii nu va înceta niciodată să fie dramatică şi fundamentală pentru omenire, indiferent de ceea ce se petrece la suprafaţă, nu e greu de înţeles. Nu e vorba doar de exemple cum ar fi omul androgin, acea creatură bărbat–femeie odioasă şi ameninţătoare, pe care, după Platon, zeii o împărţeau în două şi care, oricât de îndepărtată ar părea, ajunge până la mişcările de astăzi pentru libertăţi sexuale de la Paris sau New York. Şi nici

despre matriarhat, paradisul de odinioară al femeilor, care, oricât de incredibil ar părea, este confirmat de istorie şi este comparat firesc, astăzi, cu năruirea utopiei comuniste, ba chiar şi cu dărâmarea zidului Berlinului.

Este vorba despre un proces în evoluţie, care se întoarce sub chipuri diferite la popoare diferite, precum o dramă cunoscută pe vechea scenă.

Pentru Albania şi albanezi, chestiunea numărul unu a acestor şase sute de ani, condensaţi sub forma unui memorial, poate fi relaţia Albania-Europa. Ruptură şi revenire.

Este un itinerar cunoscut încă de la spaniolii primului mileniu până la balticii de astăzi, fără a-i uita, fireşte, pe balcanici. Specifică albanezilor va fi nu ruptura, desprinderea, ci revenirea.

Aceasta a fost tardivă şi explicaţiile albaneze nu au fost mereu clare. Nu e suficient să spui: noi am fost acolo, în centrul răului, atunci când zidul european s-a năruit în secolul al XV-lea.

Albanezii erau, într-adevăr, acolo, o cărămidă a zidului care s-a prăbuşit, luând cu el oameni, tradiţii şi temple.

Acum ei aşteptau la porţile Europei, împreună cu celelalte popoare ale Balcanilor Occidentali, cu sfială, cu argumente şchioape, ca toţi nou sosiţii.

În momentul când erau scrise aceste rânduri, ziarele şi televiziunile difuzau o mulţime de ştiri despre Ucraina, care, la fel ca spaniolii de altădată, ca balcanicii, ungurii şi balticii de mai târziu, aştepta în anul 2014 intrarea în Europa. Între timp, tunurile au început să bubuie, sângele să curgă şi iarna rusească să se apropie, însă Ucraina nu a dat înapoi. Zbuciumul Europei începuse deja şi, dacă se întâmpla aşa ceva pentru o ţară care nu a fost niciodată între zidurile metropolei, să ne gândim cum a putut fi pentru cei întorşi.

Noi am iubit Occidentul cu o dragoste tragică, a scris un poet albanez în anii ’30. Şi la fel de tragice aveau să fie în ochii noştri ezitările ei de a ne deschide porţile. Aşa cum vor fi fost, de asemenea, suspiciunile şi căutările nesfârşite pentru a ne regăsi rădăcinile.

Pentru că n-au fost uşor de apărat atunci când totul se prăbuşea în jur: cetăţile, steagurile, spadele. Şi de parcă toate acestea n-ar fi fost suficiente, femeile s-au acoperit şi ele, lăsându-ne singuri.

Pe partea lor, femeile ar fi vrut să ştie cum de le-am lăsat aşa, lipsite de apărare. Căci mintea ne era la steaguri, la spade. Şi poate că nu a fost întâmplător faptul că ne întorceam aducând în Europa, odată cu noi, teroarea, bezna aceea nesfârşită, noaptea feregelelor, la fel ca în urmă cu şase sute de ani.

Şi nu era suficient să spunem că le aducem cu noi. Pentru că noi, care ştiam deja cum e lumea fără femei, trebuia să ştim cel mai bine cum poate fi oprit întunericul.

Povestea noastră avea să li se pară o aiureală şi uneori chiar şi nouă aşa ni se părea, căci justificările erau lipsite de noimă. Iar codul nostru, Kanunul, care ar putea părea oricui o grozăvie, înainte de a fi aşa e de neînţeles. Şi iubirea noastră pentru femei, cea pe care, în opinia noastră, am ascuns-o atât de adânc, ne-a fost imposibil s-o mai găsim... Sau dragostea pentru Europa, asemănătoare cu ea, dar de două ori mai tragică, pentru că nu ne-a crezut-o nimeni...

Mărturia poeţilor

Cuvântul „femeie”, la plural „femei”, este pomenit chiar în al doilea vers al liricii albaneze, în poezia Parastas a lui

Lekë Matrënga[12], cunoscută în acelaşi timp ca începutul literaturii artistice albaneze.

Vă strig tuturor, pocăiţi-vă toţi,
Buni creştini, bărbaţi şi femei.

Sunt în total opt versuri şi, după cum spune şi titlul, este începutul unei slujbe în care bărbaţii şi femeile sunt pomeniţi împreună, ca egali în faţa păcatului (căci nu e om să nu păcătuiască).

Poezia este din anul 1592, deci cu mai mult de un secol după cucerirea otomană.

Nu multă vreme după asta, un alt cleric poet, Pjetër Budi, ne uimeşte cu versurile lui luminoase despre „doamnele albaneze”.

Unde sunt doamnele acelea vestite
Pentru eleganţă şi măreţie,
Cu straiele lor de mătase
Eclipsându-i pe domni?

Aici nu mai este vorba despre o apreciere echilibrată, ceea ce ar fi fost prea mult nu doar în epoca aceea, ci în întreaga istorie a umanităţii. Poetul spune „eclipsându-i pe domni”, clasându-le deci pe doamne pe o poziţie net superioară, ceea ce pare aproape incredibil chiar şi azi.

Ca într-un şirag de perle, un mărgăritar al unui alt poet, Pjetër Bogdani, constituie una dintre culmile universale ale portretizării frumuseţii feminine:

Cu soare îmbrăcată, încălţată cu lună...

Albania se află în al doilea secol de robie. Acoperirea femeilor e deja fapt împlinit: prin violenţă, ameninţări,

[12] Lekë Matrënga (1567–1619), scriitor şi prelat albanez (arbăreş) din Sicilia.

ispitire, cu promisiuni, cu viclenie. Speranţele de salvare sunt puţine, iar poeţii din ce în ce mai rari. Totuşi, ei nu renunţă. Între ei şi întunericul otoman va fi o confruntare pe viaţă şi pe moarte. Ei vor descoperi cu tenacitate ceea ce întunericul va încerca să acopere cu o şi mai mare tenacitate.

Pentru arbăreşii din Italia a fost mai uşor ca, după ce au trecut marea pentru a nu se supune otomanilor, să păstreze, împreună cu imaginea patriei pierdute, şi amintirea femeilor, aşa cum le-au lăsat acolo, poleite cu praf de stele. Jul Variboba, Serembe, Skiroj şi mai ales De Rada au umplut paginile cărţilor lor cu o duioşie nesfârşită, cu sentimente, pântece şi sâni dulci de femeie.

Deşi la prima vedere părea ceva fără speranţă, pe pământ albanez femeia biruia acolo unde te-ai fi aşteptat mai puţin. Celui mai cunoscut poet albanez din secolul al XIX-lea, Naim Frashëri, o sinteză de profet şi prinţ, după ce a scris mii de versuri despre libertate, despre spada eliberatoare, despre patria înrobită, despre Kastrioti-Skanderbeg, despre lumina care avea să vină din Occident, pe scurt despre o Albanie măreaţă şi dumnezeiască, uite că într-o zi i-a trecut prin cap să dedice un poem femeii de care era îndrăgostit.

Este ceva unic în opera lui imensă, în ceea ce se numeşte „naimiana”.

M-oi topi şi mă voi stinge
Precum lampa făr’ ulei.
Praf-ţărână mă voi face
Să mă calce pasul ei,
Iar apoi cu dulci săruturi
Picioruşul să-i acopăr.

Oricine va citi pentru prima dată acest început de poem va rămâne uluit.

Marele poet, apostolul, idolul, prinţul, spada şi trăsnetul, nu doar că se supune în faţa unei femei, ci este gata să se facă praf şi ţărână în faţa ei şi, ca şi când asta n-ar fi destul, e gata să se lase călcat de piciorul ei (cu tocuri înalte, am zice noi astăzi), iar în plus să i-l mai şi sărute etc.

Poemul „Frumuseţea” nu este o creaţie ocazională a lui Frashëri. Şi nici n-a fost publicat într-o ediţie intimă, cu circulaţie limitată. Dimpotrivă, este singurul poem erotic din capodopera lui, volumul *Florile verii*, prezent în orice manual sau studiu şcolar. Şi tocmai aici poate fi dezlegat misterul născut odată cu întrebarea: a fost sau nu înfrântă femeia albaneză de întunericul otoman?

Naim Frashëri, poetul care nu şi-a permis nici o clipă să aţipească atâta timp când era vorba despre Albania, declara acum exact contrariul: Femeia nu numai că n-a fost supusă, ci, într-o confruntare imaginară, putea să-şi pună adversarul în genunchi! Şi dacă în această confruntare femeia s-ar fi putut dovedi superioară bărbatului, întunericului, chiar şi poetului, depăşindu-se, e clar că în ea se întrupau făptura şi simbolica libertăţii.

Trebuie să acceptăm că, afirmând aceasta, Naim Frashëri a mers atât de departe, încât nouă, oamenilor de astăzi, ne este greu să-l urmăm. Între timp, spre uimirea noastră, trebuie să fim de acord că în gândirea albaneză, chiar şi în cea mai puritană, n-am întâlnit vreodată nici cea mai palidă obiecţie la adresa acestei magnifice aventuri a imaginaţiei poetice.

Imediat după el, un alt poet, Andon Zako Çajupi, considerat o vreme urmaşul lui Frashëri, vestit pentru vâna sa virilă şi îndemnul de a combate cu toată forţa Imperiul Otoman, nu se sfieşte ca în centrul operei sale poetice să-şi plaseze lacrimile pentru femeia pierdută.

Ai vrut lumină, cerule, mi-ai luat lumina mea...

După ce i se adresează cu aceste cuvinte cerului, ca şi când acesta ar fi duşmanul său de moarte, poetul nu se sfieşte să-şi ridice femeia la rangul de zeiţă şi, îndată după aceasta, să o plângă din nou.

Nu era ceva obişnuit în Balcanii atât de conservatori ca un bărbat, un poet naţional, să plângă cu sughiţuri în faţa întregului popor pentru o femeie. Mai mult de o sută de ani, elevii albanezi au învăţat pe de rost această jelanie. Dar, la fel ca în cazul lui Frashëri, niciodată în gândirea albaneză nu s-a ivit nici cea mai mică îndoială faţă de locul foarte vizibil pe care acest bocet îl ocupă în programa şcolară şi universitară.

Un al treilea poet, Lasgush Poradeci, a primit aprecierea invidiată de „poet naţional” datorită erotismului poeziei sale. La fel ca Naim Frashëri, el a acceptat să fie umilit de o femeie, mergând chiar mai departe şi declarând discret că, în confruntarea iubirii, bărbatul este cel care depune armele, niciodată femeia!

Aşa vor vorbi poeţii până când, în secolul trecut, în literatura albaneză vor apărea femeile numite prin consens „alea”, altfel spus femeile „cu probleme” sau primele prostituate, denumite mai târziu cu o expresie ciudată: „femeile bune la toate”.

Gândirea albaneză de mai târziu, mai ales cea din perioada comunistă, avea să interpreteze această nouă viziune drept una emancipată, ce venea în contrasens brutal cu zeificarea femeii albaneze, a celei care semăna mai mult cu o zână decât cu o fiinţă omenească.

Nu se poate spune că o asemenea contrapunere e greşită. Între timp, după căderea comunismului, avea să se înţeleagă că cele două nenorociri ale Albaniei, otomanismul şi comunismul, erau legate ombilical prin ostilitatea faţă de Europa, devenind astfel clar cărei lumi îi aparţineau albanezii. Dureros, dramatic chiar, ei

aparţineau continentului lor milenar. Şi unul dintre argumentele acestui adevăr, oricât de paradoxal ar suna, a fost poziţia lor faţă de celălalt sex.

Întrebarea dacă albanezii au fost într-adevăr un model de blândeţe faţă de femei ar trebui adresată în primul rând Europei. Dar Europa poate fi considerată un asemenea model?

Noi ştim că Europa nici nu a fost şi nici nu e un model. Şi cu atât mai puţin Balcanii occidentali. Sau, şi mai puţin, Albania. Dar ştim şi că, dacă Europei i-au trebuit trei mii de ani pentru a ajunge, în cele din urmă, la un fel de bună înţelegere cu femeile, majoritatea omenirii va avea nevoie de cel puţin treizeci de milenii pentru asta.

Un argument mai general

Dacă poziţia faţă de femeie va fi acceptată încă drept un indicator credibil al „europenismului”, în condiţiile în care această stilemă, opusă „asiatismului”, este considerată un semn de nobleţe, speculaţiile despre apartenenţa europeană a albanezilor vor oscila între suspiciune şi anxietate. Conform unei concepţii generale, răspândită peste tot, una dintre teoriile rare prin care albanezii aproape că sunt în acord cu adversarii lor spune că fiii vulturului nu doar că sunt zgârciţi cu tandreţea faţă de femei, dar că lucrul acesta nu-i deranjează deloc, ba chiar le şi mângâie discret orgoliul.

Teoria contrară e puţin răspândită. Conform acesteia, poziţia reală a popoarelor faţă de femeie face parte din istoria invizibilă pe care, fiecare dintre ele, indiferent de mărturiile istorice, o păstrează în cele mai secrete zone ale lor. Drept exemplu la aceasta a fost adusă poezia populară albaneză, care, în opoziţie totală cu calendarul zilnic şi

nervozitatea obişnuită a vieţii, redă femeia albaneză complet diferit de ceea ce se ştie.

Frumoasă, jucăuşă, primejdioasă, fatală, dorită sfâşietor, izbăvitoare printre cei duşi („Hanko, Hanko, ia aminte, că scoli morţii din morminte”), privighetoare, căprioară, făcându-i pe bărbaţi să-şi piardă minţile („eu pe zid m-oi căţăra, de-oi muri de mâna ta”)...

Şi iată finalul:

Pe Çerçiz-aga îl plâng,
Ucis la cetate,-n crâng,
De-o femeie de prin târg.

Să nu ne mirăm de acest nou tip de crimă. Nici o strâmbătură, persiflare, ironie, umilinţă, comparaţie ironică cu crimele oribile cărora le cad victimă bărbaţii. Acesta este un mort ca toţi ceilalţi, şi totuşi e diferit. Mort de mâna unei femei. Poate pentru o femeie. Şi totuşi actul e atât de măreţ, încât intră în altarul poeziei. Cu aceeaşi valoare. Acelaşi doliu.

În universul poetic vei întâlni rar prejudecăţile pe care le găseşti frecvent în viaţa de zi cu zi: inutilitatea, tendinţa de trădare, decadenţa, isteria, adulterul femeilor. În mediile preferate de femeie: la oglinda în faţa căreia se împodobeşte, pe fotoliul, unde stă când citeşte romane şi, în fine, în limuzina de sfârşit de secol în care femeia nu numai că urcă, ci, fără nici o teamă, trage din ţigară şi se dă firesc, fără ruşine sau panică. Oglinda este descrisă aproape cu admiraţie, ca şi cum ar face parte din eul feminin. Cititul cărţii este redat cu neutralitate (picior peste picior, tolănită-n jilţ, fata lui Cutare citeşte romane). În vreme ce în descrierea din cea de-a treia situaţie, cea din limuzină, deşi e clar că-i vorba despre o prostituată, eleganţa poetului anonim albanez poate fi invidiată de orice gentleman modern.

În maşina de fiţe-şi aprinde ţigara.
Văzând-o aşa, am plâns până seara.

Această viziune libertină, complet diferită de situaţia reală, a rămas încă neexplicată de sociologia albaneză. S-ar putea ca enigma să-şi aibă originea ascunsă în primele faze ale ocupaţiei otomane. Complet diferit de coloritul idilic pe care i-l poate da oricine azi, acel început de robie trebuie că a fost trăit ca un sfârşit de lume. Totul era schimbat. Alte legi, instituţii, instanţe, oprelişti, măsurători de ogor. Aprobări pentru orice, pentru cruce, arme, serviciu militar, femei... Ar fi fost suficientă doar aceasta din urmă pentru ca viaţa să pară un infern.

Acoperirea femeilor cu feregea avea să fie ca şi când lumea ar fi fost cufundată-n întuneric. Greu să fi găsit un amurg mai trist ca acesta. O noapte fără dimineaţă. Femeilor le va fi îngăduit doar să nască bărbaţi, mici masculi fricoşi şi geloşi, în vreme ce ele vor trebui să dispară de peste tot.

S-ar putea ca enigma dualităţii femeii albaneze, amplasarea ei între glorificarea din artă şi oprimarea din viaţa cotidiană, să fi apărut tocmai din miezul acestei tragedii.

Dar anii treceau. Decretele, unul mai sumbru ca altul, soseau pe rând din capitala otomană. Daunele care i se pretindeau Albaniei erau unice. Interzicerea crucii. A armei. A numelui lui Gjergj Kastrioti. A scrierii în limba albaneză. Doar una dintre sancţiuni nu se aplica: ascunderea chipului femeii.

Ai să-mi lipseşti... Este expresia pe care o utilizau milioane de oameni zilnic, în zeci de limbi, şi pe care albaneza o reda cu cuvintele: o să-mi fie dor de tine.

Zeificarea femeii la albanezi s-ar putea explica prin acest presentiment, prin pericolul absenţei. O să-mi lipseşti. Iar eu am să mă grăbesc să-ţi zugrăvesc

înfăţişarea: părul, privirea, sânii, ba chiar şi partea cea mai ascunsă: sexul.

Descrierea acestuia din urmă, pe cât de frecventă e în poezioarele şi proverbele vulgare, pe atât de rar apare, ca să nu spun că niciodată, în poezia erotică. Într-o ediţie monumentală şi solemnă din anul 1937 se află un text poetic care, după ce aminteşte de trupul alb al femeii, de pântecul şi picioarele ei, cu o iubire aproape mistică îi descrie sexul cu cuvintele: „chiar în mijloc, porumbiţa albă”.

Este cunoscută încărcătura nobilă a cuvântului „alb” în limba albaneză: zile albe, soartă albă, conştiinţă albă etc., aşadar orice comentariu ulterior despre utilizarea lui cu o libertate şi un curaj mai mult decât suprarealist pentru sexul femeii va fi inutil.

Renascentiştii noştri nu pomeneau aproape niciodată despre acoperirea femeii. În nesfârşitele balade populare, din care nu lipseau descrierile amănunţite ale femeii, ale veşmintelor, ale podoabelor lor, n-ai să găseşti nici o femeie cu feregea.

Numai aceasta ar fi de ajuns pentru a înţelege cât de îndepărtată ar fi pentru albanez imaginea unei asemenea lumi, fără femeie.

Între timp, în viaţa cotidiană se întâmpla exact invers. Femeile acoperite erau tot mai numeroase. La întrebarea dacă albanezii au câştigat sau au pierdut războiul pentru imaginea femeii răspunsul este poate cel mai greu de dat.

Nici astăzi nu avem un răspuns exact la ea. Poate că războiul a fost pierdut, iar albanezii nu voiau s-o accepte, cum se întâmplă adesea cu înfrângerile ruşinoase. Cealaltă variantă este confuzia. Nu era pentru prima dată şi nici singura când la albanezi înfrângerea este luată drept victorie, iar victoria drept înfrângere.

Acest statut contradictoriu al femeii părea creat special pentru a chinui conştiinţa unui popor.

Îmi amintesc din copilărie cât de nedumerit eram când vedeam întâmplător o nevastă tânără, care, pe neaşteptate şi în mod miraculos, în autobuzul interurban sau la vreo petrecere, se descheia la bluză şi, de faţă cu toţi, îşi dezvelea sânii albi şi-şi alăpta copilul.

Un asemenea exemplu, împreună cu cele de mai sus despre zeificarea femeii, pot fi interpretate drept o tentativă de a înfrumuseţa realitatea. Fără a nega o asemenea ispită, care a însoţit deseori complicata istorie albaneză, trebuie spus totuşi că analiza situaţiei femeii la albanezi continuă să rămână incompletă. Pentru tradiţia gândirii de la sfârşitul regalităţii a fost uşor ca pentru tot acest întuneric medieval, pentru acest val de feregele să fie culpabilizată în principal ocupaţia otomană. Începând cu independenţa şi trecând prin regalitate, cu două întreruperi scurte, cea a ocupaţiei italiene şi a celei germane, justificarea cu stăpânirea otomană a rămas aproape oficială când vine vorba despre drama femeii.

Odată cu regimul comunist, tabloul a suferit o schimbare bruscă. Fără a excepta factorul otoman, un alt factor a ocupat locul central în acest dosar întunecat: codul cutumiar albanez. Uşor de incriminat datorită clarităţii lui, dar dramatic în esenţă, surprinzător, când nobil, când sângeros, teatral, exotic, funebru, celebrul Kanun a fost transformat într-un simbol folosit contra emancipării femeii.

Gândirea albaneză nu a reuşit niciodată până azi să dea o explicaţie convingătoare acestei porniri generale care ne-a cuprins aproape pe toţi, vinovaţi şi nevinovaţi, politicieni şi artişti, albanezi şi străini, bărbaţi şi femei, cum ar spune Lekë Matrënga.

La fel ca în cazul altor mari ostilităţi din istorie, ura imensă a comuniştilor contra codului avea rădăcini ideologice. Kanunul albanez, deşi solemn şi terifiant ca puţine altele în lume, a fost natural şi totalmente antidictatorial, aşadar anticomunist. Oricât de paradoxal ar suna asta, aceste calităţi i se pot atribui atât ca fond, cât şi ca formă. Fără a ne risipi în amănunte, va fi suficient să amintim neacceptarea, deci nerecunoaşterea din partea lui, a terorii de stat. Acest aspect, care poate delegitima orice regim tiranic, codul, cum s-a mai spus, l-a înlocuit cu o altă teroare, aceea a opiniei publice... Deviza, prima lege a lui: oricine este liber să aleagă onoarea (deci normalitatea) sau ruşinea (ca stare anormală).

Iar această teroare nu era deloc mai uşor de înfruntat. Şi totuşi ea era atât de departe de celulele poliţiei secrete şi de tot ritualul comunist!

Kanunul şi femeia albaneză erau plasaţi, încă din timpuri imemoriale, într-o contrapunere tragică. La prima vedere, Kanunul părea a ieşi biruitor contra femeii, dar aceasta era o victorie înşelătoare, după un război aproape secret. În realitate, sumbrul Kanun evitase lupta deschisă, de parcă i-ar fi fost teamă de ea.

Între timp, în faţa cumplitei drame a ocupaţiei otomane, Kanunul s-a dovedit un uriaş cu minte de copil. El a dispreţuit întotdeauna guvernele, legile oficiale, steagurile şi emblemele, drept care a fost normal să nu înţeleagă ce se întâmplă. Toate obiceiurile nou-venite odată cu ocupaţia îi erau complet străine. Singurul lucru care-i apropia oarecum era ura noului stăpân împotriva femeii, care, din păcate, avea ceva în comun cu răceala codului. În optica uriaşului naiv, a celui care nu uita nici un detaliu din purtarea şi veşmintele oamenilor, s-a petrecut o schimbare monstruoasă: acceptarea feregelei turceşti pe chipul femeilor.

Marea enigmă a codului medieval, ceea ce s-ar fi putut numi cu alte cuvinte blocajul sfinxului în faţa femeii, avea să dureze multă vreme.

La începuturile celui de-al doilea regat, al lui Zogu, în anii ’30, un decret al acestuia avea să zguduie din temelii rămăşiţele fanatismului otoman: interzicerea prin lege a acoperirii femeilor. Mai şocantă decât decretul însuşi a fost stricteţea cu care a fost aplicat. În nici o altă ţară nu s-a întâmplat şi nici nu avea să se întâmple ca, pentru o chestiune atât de sensibilă, statul să intervină atât de arbitrar şi de dur. Cu aplicarea decretului a fost însărcinată jandarmeria albaneză, care avea dreptul să smulgă cu forţa feregeaua de pe faţa femeilor rebele, în plină stradă, ceea ce era inadmisibil pentru o ţară abia desprinsă din universul otoman. Univers în care populaţia era obişnuită să le acuze tocmai pe femeile care n-o purtau! În vreme ce aici era condamnat contrariul: purtarea ei!

Iar ultima surpriză ne este oferită de justificarea regală. Decretul se baza pe Kanunul milenar, care nu cunoştea acoperirea femeii!

Un decret şi mai uluitor avea să fie acela care, pornind iar de la preceptele Kanunului, care-i interzicea bărbatului albanez să îngenuncheze, instituia o schimbare fundamentală a rugăciunii musulmane, nu în genunchi, ci în picioare!

În vreme ce decretul privind feregeaua a fost aplicat peste tot, nu se poate spune acelaşi lucru despre cel cu rugăciunea. După cum se părea, regele albanez depăşise linia roşie: pentru prima dată în istoria omenirii era legiferată o asemenea erezie. Era una dintre ereziile care aveau să facă Albania celebră, în bine sau rău, pe tot cuprinsul globului pământesc.

Intervenţia regelui

Intrarea surprinzătoare în scenă a Kanunului, care părea mai mult împietrit decât viu, avea să împingă gândirea albaneză spre iscodirea a ceea ce fusese interpretat drept enigma acestuia. Mai presus de toate: misterul feminin. Acum, când bătrânul sfinx se afla la momentul potrivit şi în locul potrivit, părea normală această întrebare: nu cumva el fusese întotdeauna aşa, de partea femeii şi nicicum împotriva ei, fără ca ochii noştri orbi s-o poată vedea?

Şi, în acest context, fuseseră amintite câteva fapte de netăgăduit, precum respingerea feregelei în zonele dominate de Kanun. Sau de dominaţia doamnelor, a celor care, conform Codului, hotărau totul între zidurile casei. Sau dansurile şi veşmintele femeilor, un adevărat triumf al bunului-gust, al fineţii şi erotismului feminin, cărora Kanunul nu le impunea nici o limită. Spre sfârşitul secolului al XV-lea, când albanezii, înfrânţi, după şocul cumplit, debarcau în Italia, primul lucru pe care aveau să-l facă a fost conservarea amintirii Albaniei pierdute. Iar acest sentiment nu avea să fie ţinut treaz cu armele, mândrele lor arme de odinioară, neputincioase acum. Şi nici cu poveştile, cu cronicile, cu hărţile sau cu stemele şi titlurile de nobleţe. Imaginea Albaniei pierdute, înainte de a o spune ei înşişi, o transmiteau prin câteva dansuri de femei tinere şi fete, aproape dumnezeieşti prin tristeţea lor. S-ar fi părut că nimeni, cu excepţia lor, n-ar fi putut reda mai deplin acea triplă pierdere: a libertăţii, a patriei şi a Europei.

S-ar fi putut întâmpla într-o altă ţară din spaţiul balcanic ca femeile să reprezinte un popor îndoliat?

Răspunsul la această întrebare va duce obligatoriu la relaţia femeii cu codul cutumiar.

La prima vedere, cum s-a mai spus, codul era cumplit de aspru: femeia era exceptată din el. Nu era pomenită. Nici luată în seamă. Pe scurt, femeia şi Kanunul se excludeau unul pe altul.

Suspiciunea unei enigme avea să stăruie, mai ales după celebrul decret. Şi totuşi, gândirea albaneză nu a ajuns niciodată să pătrundă în profunzimea ei. Chiar şi astăzi, acest hău rămâne întunecat. Din când în când se creează senzaţia încheierii unui vechi pact secret între Kanun şi femeie. Un pact din care nu se înţelege cine pe cine a tras pe sfoară.

Rămânând la ceea ce constituie esenţa problemei: exceptarea femeii din Cod, s-ar putea ca tocmai aici să se afle enigma. Exceptare înseamnă, în cazul acesta, excludere. Ştiind că partea cea mai dramatică a codului era formată din regulile morţii, excluderea din cod însemna ieşirea din această matematică şi geometrie sumbră.

Aceasta se bazează pe acel articol fundamental al codului care declara că femeia nu poate fi inclusă în cercul morţii. Ea nu intră în jocul răzbunării. Nu poate fi ucisă. De nimeni şi în nici o împrejurare. Pe scurt, în acest teatru al morţii, femeia va supravieţui. Adică e nemuritoare.

Suntem numai la un pas distanţă de lumea zânelor şi a ursitoarelor. Şi la un alt pas de pactul în discuţie. Esenţa pactului secret nu ar fi putut fi altceva decât cedarea unei părţi în favoarea celeilalte, răsplătită într-un anume fel de aceasta din urmă.

E greu, în situaţia de faţă, să spui cine a câştigat şi cine a pierdut.

Regele la bucurie şi necaz

Legat de cele două faimoase decrete se poate spune că regele, pe cât de triumfal a câştigat cu primul, acela cu feregeaua, pe atât de evident a pierdut cu al doilea, acela cu rugăciunea în genunchi. După cum s-ar părea, albanezii, în vreme ce au acceptat atacul jandarmilor împotriva femeilor acoperite, nu au renunţat la a cădea în genunchi în geamie.

Şi atât de jalnică a fost înfrângerea regelui, încât nu numai că decretul nu a ajuns să fie aplicat, dar, cu trecerea timpului, nu s-a mai vorbit deloc despre el până ce a fost uitat de parcă n-ar fi existat. Ba chiar povestea n-avea să se încheie cu atât. În anii comunismului, când se căuta exacerbarea sentimentelor antireligioase ale albanezilor, decretul acesta nu a fost pomenit niciodată. Au fost ascunse orice dovezi, ba chiar filmările care arătau scenele unice cu singurii musulmani din lume ce îndrăzniseră să se roage stând în picioare şi nu în genunchi au fost ascunse în arhive şi n-au mai apărut niciodată.

Albania, care-şi accepta renumele de ţară înapoiată, a renunţat, culmea, la gloria de a fi prima ţară din lume în care cetăţenii nu cădeau în genunchi dinaintea hogei...

Afirmând că nu doreşte o asemenea faimă, Albania accepta că are o problemă cu libertatea. Iar căderea în genunchi ar putea fi considerată cordonul ombilical care lega robia otomană cu cea comunistă.

Ca să ne întoarcem la ceea ce s-a numit „decretul roz” al regelui, trebuie spus că drumul lui Zogu spre tronul regal a fost foarte întortocheat. Printre numeroşii rivali cu care s-a confruntat, cel mai periculos a fost Fan Noli, episcop albanez şi scriitor genial. Diametral opuşi, episcopul şi regele aveau un punct comun: europenizarea rapidă a ţării. Singura diferenţă dintre ei la acest capitol era întrebarea de unde şi cum avea să pornească această

emancipare. Episcopul credea că prin cărţi, ştiinţă şi idei, câtă vreme regele era convins că trebuie pornit de altundeva, de la femei, mai precis de la stilul poveştilor lui personale cu femeile.

Se ştia peste tot că, dacă poetul era unic în materie de ştiinţă şi literatură, regele era exact la extrema cealaltă. Şi invers, dacă regele era un donjuan perfect, episcopul necăsătorit se simţea net inferior la acest capitol.

Căsătoria regelui părea aşadar o binecuvântare coborâtă din cer. Viitoarea regină trebuie să fie din inima Europei, creştină şi, firește, de o frumuseţe uluitoare.

Încă de pe vremea când fusese preşedinte, Zogu stimulase atmosfera erotică în stil occidental adaptată, firește, persoanei sale. Presa, din ţară şi străină, a pomenit pe ici, pe colo câteva dintre flirturile lui, de obicei cu domnişoare sau doamne austriece. Mai târziu, după ce a fost încoronat rege, gustul lui pentru Viena a lăsat locul celui pentru Paris. Aleasa lui a fost o frumoasă dansatoare de la Folies Bergère, Tania Visirova, care şi-a povestit aventura cu regele albanez în memoriile ei, despre care aflăm mai ales din romanul *La Visirova* al scriitorului francez Roger Vailland.

Auzind pentru prima oară numele acestui tânăr scriitor, s-ar fi putut ca orgoliosul suveran să zâmbească în sinea sa. Tocmai ieşise învingător în duelul cu un episcop şi scriitor de geniu, Fan Noli, pe o scenă mult mai dramatică, aceea a puterii, aşa încât confruntarea cu un rival erotic i s-o fi părut mult mai uşoară. Dar nu a fost aşa.

Roger Vailland, unul dintre curtezanii dansatoarei, avea douăzeci şi cinci de ani când fata a dispărut din Paris pentru a-şi face apariţia în vila de vară a regelui albanez. Convins că era vorba despre o răpire, scriitorul libertin şi tragic, pentru a folosi propriile cuvinte, a pornit într-o călătorie semiclandestină spre Albania în căutarea

domnişoarei. Se ştie că aventura lui, descrisă sub formă de roman foileton, după primele apariţii în ziarul *Paris Soir* s-a întrerupt în urma incidentului diplomatic dintre Franţa şi Albania, la cererea acesteia din urmă. Romanul interzis a fost publicat în 1986 la Paris, când autorul şi personajele sale nu mai erau printre cei vii, iar Albania, din monarhie, se transformase în ţara cea mai comunistă din Europa.

În poemul lui Pashko Vasa „O, Albanie, sărmană Albania”, care este în acelaşi timp elegie, program, blestem, vaiet şi strigăt, se află două versuri atât de cunoscute, încât, cum se întâmplă în asemenea cazuri, tocmai notorietatea şi faima lor unică te împiedică să te apropii de ele.

Veniţi, voi, fete, veniţi, voi, femei
Cu ochii frumoşi, ce ştiu a plânge.

În încercarea de a analiza textul, prima întrebare ar fi de ce poetul, după ce face tabloul unei Albanii îngenuncheate, în vreme ce face apel la popor, la bărbaţii lui, se îndreaptă cu acelaşi dramatism spre fete şi femei, dar nu spre cele neînfricate, care îi vor naşte şi-i vor creşte pe viitorii salvatori ai ţării, ci spre femeile adevărate, femeile-femei, cele cu „ochi frumoşi”.

Şi întrebările ar putea continua, ce sunt oare aceşti ochi frumoşi, ce-i face deosebiţi, cât de adânci, ce mesaj şi ce profeţie transmit? Răspunsul poetului va fi la fel de ciudat: sunt ochi de fete şi de femei „ce ştiu a plânge”. Iar conform părerii lui, asta e suficient. Fetele şi femeile cu asemenea ochi „ce ştiu a plânge” sunt cele care pot înţelege, explica, suferi mai profund şi mai deplin totul. Albania, înainte de a ridica spada, avea nevoie de lacrimile acelea, versiunea feminină a spadei, de acea explicaţie şi, de ce nu, de acea reprezentare a ei.

Niciodată această reprezentare feminină nu fusese redată atât de explicit ca în aceste versuri. Părea, fără îndoială, străină şi oarecum defazată în plină beznă otomană, atunci când din ochii femeilor nu numai că nu puteai aştepta aşa ceva – ei trebuiau acoperiţi cu feregeaua pentru a nu surprinde prea multe imagini ale lumii şi mai ales pentru a nu întâlni privirile bărbaţilor.

Dihotomia poezie-viaţă avea să continue în Albania ca nicăieri în altă parte. Aşa cum vor continua şi surprizele şocante. După decretul feregelei, o mare surpriză va veni odată cu un contradecret, dacă ar putea fi numit aşa, fapta cea mai măreaţă a fetelor şi femeilor albaneze: participarea la al Doilea Război Mondial. Printre numeroasele confruntări din peninsulă, a fost pentru prima oară în peste o mie de ani când sute, ca să nu spun mii de fete, au fost în centrul a ceea ce s-a numit luptă antifascistă pentru eliberare.

A fost mai mult decât un fapt ieşit din comun, mai răsunător decât orice scandal. Erau multe, majoritatea de la oraş, printre ele foste eleve de liceu, ba chiar studente venite de la Roma sau Viena. Ofiţerii şi soldaţii italieni au întâmpinat cu glume cazone intrarea lor în hora războiului, germanii, care au venit după ei şi cărora li se interzicea să lupte cu localnicele, nu ştiau dacă să se bucure sau să se întristeze. Peste toate acestea, enigma enigmelor rămânea poziţia albanezilor. Cum de era posibil ca acest popor aspru, vestit pentru puritanism şi cultul onoarei, să suporte sfidarea pe care i-o aduceau fetele lui? Pentru o poveste de dragoste, ba chiar pentru o întâlnire, de obicei se făcea prăpăd, ba chiar moarte de om. Cum de fusese posibil să nu se audă nimic rău despre acele sute de fete şi nici să nu se lase cu împuşcături?

Ele continuau să plece pe ascuns de acasă, ca pentru o superbă întâlnire de dragoste despre care lipseau încă

vorbele potrivite. În absenţa lor se folosea expresia „a ieşit pe munte”, o expresie dură, nepotrivită, ca un veşmânt bărbătesc îmbrăcat la întâmplare.

Era o iluminare supremă care făcea diferit şi acceptabil orice. Veştile despre ele, mai cu seamă cele triste, erau la fel de neobişnuite. A fost ucisă în ambuscadă. A căzut prizonieră.

În vechea poezie se întâlnesc multe cântece despre plecarea din lumea aceasta a unor fete şi femei deosebite, care lasă în urmă multe semne de întrebare, neclarităţi şi confuzii greu de lămurit. În aceste cazuri, când cortina cade şi trebuie să se dea o judecată definitivă, se folosesc cuvintele „s-a dus pe drumul fără-ntors”. Cu alte cuvinte: a fost cum a fost, s-a spus ce s-a spus despre ea, a făcut ce-a făcut aici, a oferit dragoste sau suferinţă, ori pe amândouă împreună, dar acum *ea* nu mai e.

Fata frumoasă s-a dus şi nu se mai întoarce. Înlocuiţi cuvintele „fată frumoasă” cu un nume de femeie în patru silabe: Amalia, Gerantina sau Ramizéia şi veţi obţine poate cel mai surprinzător diptic din lume:

Ramizéia s-a dus pe drumul fără-ntors,
Mormântu-i este plin de violete.

Ce e cu violetele astea? Cu epilogul acesta plin de violete, care acoperă mormântul celei duse? Cum de au apărut aşa brusc, ce semnal vor să dea atunci când gura omului rămâne ferecată?

Niciodată asemenea mesaje n-au fost uşor de descifrat. Mai ales cele despre morţii din al Doilea Război Mondial.

Era iarăşi o moarte pe stil nou, nemaiîntâlnită altundeva: condamnarea la moarte de către un tribunal secret de război. Împuşcarea unei femei de către plutonul de execuţie. Deci o moarte nemaiîntâlnită, poate, de o mie de ani. Pactul de odinioară cu codul, când femeia, ieşind

din el, ieşea în acelaşi timp din moarte, era încălcat. Odată cu intrarea ei în viaţa publică, femeia intrase tot atunci în moartea publică.

Nu mai exista epilogul cu flori pe mormânt. Şi nici scuza sau lacrimile cuiva.

Cu trecerea anilor, Albania devenea tot mai de neînţeles. Pe pancartele la mitinguri, din tripleta Churchill, Roosevelt, Stalin, primii doi dispăruseră şi rămăsese doar ultimul.

Erau ultimele zile când Albania mai mergea cu aliaţii. Ceea ce se aminteşte şi azi cu mândrie ca „alinierea de partea învingătorilor" n-a fost decât o iluzie. Odată cu înscrierea pe linia stalinistă, Albania îşi anunţase ruptura cu adevăraţii învingători, lucru care însemna desprinderea de Europa şi de Occident.

În 1947, şeful comunist albanez, într-un eseu în care-l glorifica pe Haxhi Qamil[13], versiunea balcanică a lui Stenka Razin, în realitate promotorul otomanismului postotoman, declara contraeuropenismul ca raţiunea de a fi a Albaniei.

Această a doua desprindere de Europa ar fi putut însemna pieirea definitivă a poporului albanez. Diferenţa faţă de prima ruptură era că, dacă în cazul otoman prăbuşirea generală, a libertăţii, a limbii, a numelui însuşi al poporului albanez se întâmplase la lumina zilei, de data aceasta totul se desfăşura pe ascuns. Aşa cum tot pe ascuns apăruseră doi iugoslavi la conducerea mişcării comuniste albaneze. Tactică confirmată de fraza lui Marx „comuniştii nu au patrie". Şi mai apoi, în acelaşi stil, pe jumătate mascat, Albania a fost acaparată de partidul comunist, cel care, după renunţarea la mască, avea să încerce să înlocuiască patria şi poporul.

---

[13] Haxhi Qamil (1876–1915), liderul răscoalei ţărăneşti din centrul Albaniei (1914), având ca obiectiv rămânerea Albaniei sub administraţie otomană sau numirea ca rege a unui prinţ musulman.

Albania o poţi iubi şi fără a fi comunist.

Cuvintele îi aparţin Musinei Kokalari, o altă femeie tânără, frumoasă, şi au fost rostite de ea la procesul măsluit din anul 1946.

Răspunsul a fost de un cinism rar: Albania o poţi iubi doar dacă iubeşti comunismul. Pe scurt, Albania n-ar putea fi decât comunistă sau moartă.

O asemenea confuzie tragică rareori fusese văzută în această parte a lumii. Aducea cu ea atâta tristeţe, încât părea că va rezista chiar şi după căderea regimului.

La un sfert de secol după aceasta, nici chiar în zilele noastre nu e clar dacă Albania nu poate sau nu vrea să se lepede de această confuzie.

Nevoia unei explicaţii se transformă într-o adevărată obsesie. Şi aşa, febril, argumentele vor părea, în majoritatea cazurilor, un cumplit delir.

Valuri-valuri, s-au năpustit peste graniţe, pe şalupe şi vapoare tot felul de oameni, începând cu hoţii şi prostituatele până la băieţii şi fetele din facultăţi şi orchestre, fiecare cu adevărul său.

De parcă ar fi căutat Albania peste tot, doar acolo unde era, nu. Părea că ţara se goleşte şi, cât de curând, despre ea se va cânta acelaşi diptic trist:

Albania s-a dus pe drumul fără-ntors...

La întrebarea ce violete vor înflori la capul ei pentru a-şi putea spune adevărul e greu de dat un răspuns.

Când, în noul val al celor plecaţi, dai cu ochii din ce în ce mai des de fete şi băieţi talentaţi, scriitori tineri, muzicieni, violonişti, multe fete frumoase, cineva, cu un zâmbet nevinovat, a spus că Albania, după ce a trimis peste hotare mafioţi şi prostituate, acum, ca pentru a-şi repara imaginea, trimite în Europa stoluri de zâne: soprane, poete...

Şi uite că ne întoarcem acum la domniţele literaturii: Elvira Dones, Ani Wilms, Ornela Vorpsi, Luljeta Lleshanaku şi toate celelalte, Besa, Lindita, Ledia, Jonila, Anilda... Fete „cu ochi frumoşi ce ştiu a plânge”, cum a spus Pashko Vasa.

Elvira Dones a fost prima care, prin anii ’80, a deschis drumul. Rămânerea sa în Occident a avut fără discuţie motive politice şi personale, fiind urmată de toate complicaţiile prin care Albania îşi ţinea ostatici cetăţenii. Au urmat cărţile sale publicate în Italia, la Feltrinelli, editori deveniţi celebri prin publicarea traducerii lui *Doctor Jivago* înaintea scandalului lui Pasternak cu Premiul Nobel.

Ani Wilms a trecut prin ceva asemănător, dar diferit în esenţă, căci Albania pe care a părăsit-o ea nu era comunistă, ci postcomunistă. Ba chiar diferenţa e mai mare, căci logodnicul ei era un ministru tânăr al noii Albanii, unde, strălucita studentă de 21 de ani se trezise brusc cu titlul de „doamna ministru”, cum sunt numite la Tirana soţiile mondene ale miniştrilor. Dar nici beţia titlului, nici acest nou *glamour* nu au împiedicat-o pe tânăra fată să lase totul în urmă şi să ajungă în Germania, unde va fi cunoscută drept câştigătoarea unuia dintre cele mai distinse premii literare din lumea germană, Adelbert von Chamisso.

Spre deosebire de primele două, Ornela Vorpsi nu şi-a părăsit vreun iubit sau pe altcineva din Tirana, iar problemele, dacă au fost, cum li se întâmplă adesea fetelor de vârsta ei, au fost chiar cu oraşul. Şi totuşi, pentru a respecta ritualul părăsirii a ceva, în lipsa iubitului sau logodnicului, ea a spus adio limbii albaneze... A abandonat albaneza pentru italiană, cu care a cunoscut primele succese, pentru a o schimba şi pe aceasta cu franceza. Cu cele şaisprezece cărţi în diferite limbi este azi una dintre autoarele cunoscute din Europa.

La rândul ei, Luljeta Lleshanaku nici nu a plecat, nici nu s-a întors, nu şi-a lăsat soţul şi nici măcar vreun logodnic. Era la fel de frumoasă ca şi celelalte şi se poate spune că a depăşit şi ea cumplite aventuri dramatice, că a trecut graniţa printre garduri de sârmă ghimpată, că a fost prinsă şi torturată etc., numai că toate situaţiile acestea nu au fost reale, ci doar imaginate de poliţia secretă. Sigurimi îi pregătise de mult dosarul de arestare, din care ieşea din când în când câte ceva, iar vorbele se răspândeau ca şi cum întâmplarea respectivă chiar avusese loc. (Aţi auzit, Luljeta Lleshanaku, fata aia care scria versuri, a trecut graniţa... Sau a încercat s-o treacă, împreună cu iubitul.)

Toată febra aceasta venea din faptul că una dintre rude, Alush Lleshanaku, trecuse ilegal graniţa albaneză, dar nu pentru a ieşi, ci pentru a intra, într-o zi de Întâi Mai, cu scopul de a-l ucide pe dictator la tribuna evenimentului, unde se spune că a fost capturat.

O doză de teatralism, caracteristică mai ales criminalilor, împingea, pare-se, poliţia secretă să-şi imagineze în cazul nepoatei scenariul pe care-l ratase în cazul celuilalt Lleshanaku: prinderea ei la frontieră, târâtul de păr, obişnuitele torturi. Tot acest calvar ireal trăit de ea sub forma unor zvonuri nu i-a anihilat talentul, ceea ce observă cei care au intervievat-o şi i-au tradus scrierile, mai cu seamă anglosaxonii.

Besa Myftiu, fiica prietenului meu dintotdeauna Met Myftiu, la fel ca majoritatea zânelor, în afară de franceză, se întoarce din când în când la limba maternă. Şi, pentru că în lumea în care a intrat se schimbă mereu câte ceva, schimbarea ei are legătură cu romanul propriu din care a făcut un scenariu de film, în care, fără a fi actriţă, a jucat ea însăşi...

Fiecare dintre ele are câte ceva surprinzător. Cu unele, ori de câte ori am avut ocazia să mă cunosc şi să beau o

cafea acolo unde eram, la Roma, la Berlin şi, desigur, la Tirana şi la Paris, discuţia despre limbă, oricât de târziu, venea un moment în care avea loc. Aveam impresia că tocmai acelea care scriseseră mai puţin sau deloc în limba maternă aveau un sentiment mai profund faţă de ea. Şi totuşi o evitau, ca şi când le-ar fi fost frică de ea. Era o teamă care li se potrivea acestor zâne.

O parte din dezinteresul faţă de ele, din indiferenţă, din uitare, voit sau nevoit, ele o resimt dureros. Aşa cum ai resimţi-o atunci când eşti exclus din templul literaturii.

Dar el are nevoie de ele şi ele ştiu asta. Şi totuşi, chiar şi aşa, târziu, întrebarea despre ezitările lor trebuie lăsată la urmă.

Căci licuricii pot să întârzie...

2000–2014

NELINIŞTE

1
Prolog

Un autor anonim, pe nume E. Bega, prezintă în presa albaneză de la Pristina şi Tirana cartea Albanezii în lumea arabă. Autorul cărţii e un anumit dr. Muhamed Mufaku, albanez din Peja, născut la Damasc, cu doctoratul luat în 1981 la Universitatea din Pristina.

După cum e obiceiul în cazul recenziilor favorabile, E. Bega trece în revistă elementele valoroase ale volumului, aşa încât cititorii din Kosova sau din Albania să fie conştienţi de ele. Iată un fragment din textul de prezentare: „Autorul ne arată încă de la început că între albanezi şi arabi există o bogată tradiţie care demonstrează faptul că obârşia albanezilor ar fi în ţările arabe... Astfel, asemenea informaţii apar pentru prima dată într-o istorie arabă cu titlul *Tuarih Tuaf*, în care se explică cu lux de amănunte cum că albanezii au origine arabă. Mai târziu, în sprijinul acestor date, se apelează la surse otomane”.

Printre acestea, se aminteşte despre una dintre scrierile lui Evlia Celebi, un personaj cunoscut în Balcani.

Conform acestui text, albanezii se trag din tribul arab Kuraish, care locuieşte la Mecca, respectiv tribul profetului Mahomed. Conducătorul tribului era, pe vremea aceea, Djebel ul-Hama. Acesta i-a scos din greşeală ochiul unui nobil arab. Nobilul s-a plâns judecătorului din Umar, califul Umar Ibn-al Hattab. Pe baza legii „ochi pentru ochi”, califul a hotărât să-i fie scos un ochi lui Djebel. De frică, prinţul Djebel a luat trei mii de oameni din tribul lui şi a mers în Antiohia, la regele Harkil.

De aici se înţelege că cei trei mii de arabi plecaţi noaptea în pustie ar fi, după cum spune Mufaku, primii albanezi...

Ca în orice lucrare ce se vrea serioasă, şi cu atât mai mult cu cât avem de-a face cu una dintre problemele cele mai sensibile din Peninsula Balcanică, originea popoarelor, autorul nu rămâne prizonierul unei singure surse istorice. Ca un om cu mintea deschisă, cum se crede chiar el, Mufaku se arată gata să apeleze şi la alte surse independente, cum se spune azi. Din cartea lui nu lipsesc reevaluările de mai târziu, aşa încât adevărul să nu fie

compromis de povara mitologiei. Şi cu atât mai mult de punctele de vedere naţionaliste, atât de insuportabile în zilele noastre.

Una dintre variantele care au de-a face cu originea albanezilor este adusă ca exemplu de recenzentul Bega:

„Este vorba despre tribul Gassan, şi nu Kuraish, şi despre prinţul Djablla Ibn-al-Ayham, şi nu Djebel-ul-Hama. În timpul şederii lui la Mecca în hagialâc, pe vremea califului Umar Ibn-al-Hattab, un beduin oarecare i-a rupt mantia, drept care prinţul Djablla i-a tras o palmă. Beduinul i s-a plâns califului Umar, care a hotărât, pe baza legii islamice, ca partea vătămată să-i dea la rândul său prinţului o palmă. Umilit şi cu onoarea teribil de terfelită, prinţul Djablla a fugit în cursul nopţii în fruntea oamenilor săi şi a ajuns în Bizanţ, de unde nu s-a mai întors”.

2
Adevărul şi numai adevărul

Iată cum din această luptă de idei profită adevărul şi numai adevărul. Deci, în povestea originii albanezilor nu e vorba despre tribul Kuraish, ci despre tribul Gassan. Şi nu prinţul Djebel ul-Hama, ci Djablla Ibn-al-Ayham a fost cel care a şters-o noaptea cu oamenii lui.

În plus, n-a fost vorba despre nici un ochi scos, ce avea să fie pedepsit cu un alt ochi scos, ci despre sfâşierea mantiei ce avea să fie sancţionată cu o altă mantie sfâşiată.

Un adevăr incontestabil ce rămâne în urma acestei poveşti este că arabii care fug prin beznă de frica lui Umar Ibn-al-Hattab nu sunt altceva decât viitorii albanezi.

Aşadar, să uităm definitiv de originea iliră, de *Bellum Illyricum* şi de războiul cu romanii, să-i ştergem din istorie pe Gjergj Kastrioti Skanderbeg, pe prinţii Comneni, pe conţii Muzaka şi Dukagjin, să ne luăm adio de la Kanun. Să răzuim complet din cronici alianţele şi luptele şi încuscrirele cu prinţii Europei şi dregătorii Veneţiei, să uităm de asediul Shkodrei, de Kruja şi de alfabetul latin.

E posibil ca toate acestea să fie scenarii răuvoitoare puse la cale de europeni, de Vatican şi Veneţia, iar încurcătura cu ochiul şi mantia trebuie să facă parte din acelaşi joc perfid. Cu cărţi precum aceasta a Dr. Mufaku, enigma va fi dezlegată până la urmă, iar în locul ispitei europene îl vom avea din nou pe Djebelul sau pe Djabllaul nostru, ochiul scos sau mantia sfâşiată, împreună cu goana turbată prin noapte a străbunilor noştri arabi.

Iar această revelaţie are loc astăzi, la o sută de ani de la plecarea otomanilor din Europa şi Albania!

3
E oare un vis urât?

O sută de ani mai târziu. Toţi ne întrebăm: cum e posibil? Apoi, cei mai mulţi se calmează. Nu e cine ştie ce. Este o întâmplare. Un nimic.

Între Albania şi otomani se întinde cel mai nemilos secol al istoriei, secolul douăzeci. E un secol sfidător, dantesc, beethovenian. Pe care Albania l-a cărat în spate an după an. Ruperea de otomani. Primul stat republican albanez. După el, primul rege german, la fel cu cel al Greciei, în acord cu tradiţia balcanică. Războiul Mondial şi grozăviile lui. Din nou republica, apoi monarhia, de data aceasta una albaneză. După ea Europa, model italian. Apoi, modelul revizuit, cel german. Urmat de Contraeuropa, modelul

comunist. După care Hipereuropa, modelul atlantic. Epilogul cu două Albanii. Ambele sub umbrela NATO. Şi brusc... apar din bezna seculară Djebel şi Djablla Ibn-al-Ayham.

E oare un vis urât? Aceşti albanezi cu steaguri arabe în mulţime? Oamenii aceştia care, după cum se zvoneşte, din albanezi prigoniţi s-au trezit arabi eliberaţi? Aceste teorii incredibile care bat în sus şi-n jos cele două Albanii?

La 620 de ani de la Lupta Kosovei[14], un deputat din parlamentul kosovar îl declară pe Gjergj Kastrioti ucigaş de musulmani, adică trădător al poporului. Cealaltă capitală, Tirana, fondată, cică, de un ofiţer otoman. Într-o geamie din Kosova, prim-ministrul turc declară sus şi tare „Kosova este Turcia”. În fine, bomboana de pe colivă, ne vin ştiri despre albanezii recrutaţi de centrele teroriste pentru a lupta ca jihadişti în Siria.

Cele două tabere, cea împăciuitoare (afirmaţii gratuite, prostii care nu trebuie luate în serios) şi cea alarmistă (cum gratuite? sunt sfârşitul lumii) acompaniază cu entuziasm acest tărăboi. S-ar putea ca ambele să exagereze, ceea ce se întâmplă frecvent în peninsula noastră. Totuşi, agitaţia nu e gratuită. Iar întrebarea ce se întâmplă? este normală.

4
Fraze sibilinice

Două-trei fraze de ocazie ale prim-ministrului sârb Ivica Dačić atrag peste tot atenţia presei. Sunt frazele cele mai uimitoare şi poate cele mai sincere pe care un prim-ministru balcanic le poate rosti în toată viaţa lui. Iată, cu aproximaţie, cuvintele lui: „Ce trist e că peste câţiva ani

[14] Este vorba de Bătălia de la Câmpia Mierlei (Kosovo Polje) din 1389.

nepoţii noştri, micii sârbi, vor privi spre Albania ca spre Occident”.

O citesc din nou. Rareori mi s-a întâmplat să urmăresc cu atâta atenţie spusele unui premier din Balcani. Prima impresie, că, sub simplitatea textului, se ascunde un subtext tragic, nu mi se pare exagerată. Încerc să fiu neutru şi mai ales fără prejudecăţile obişnuite în asemenea situaţii. Ba chiar, pentru a preveni o asemenea situaţie, mă gândesc la erorile din surse, atât de frecvente în presa balcanică, ca să nu mai amintesc de ambiguităţile traducerii.

La o a doua lectură observ că, chiar dacă în titlu sunt amintiţi doar albanezii, în text este vorba despre croaţi şi albanezi, ceea ce provoacă sau ar putea provoca *tristeţe*. Prim-ministrul e abia întors de la Bruxelles, unde s-a vorbit zi şi noapte despre posibilitatea primirii ţărilor din Balcanii de Vest în Uniunea Europeană. Numele Serbiei este printre ele şi, fireşte, cel al Croaţiei, care între timp a fost admisă. Fără a-i excepta pe albanezi care... la fel... pot... Premierul le aminteşte pe amândouă, fără a-şi ascunde invidia în cazul croaţilor, dar cu o teamă aproape obsesivă în cazul albanezilor. Prim-ministrul e obosit din pricina acestui du-te-vino prin Europa şi, în plus, aceasta este ultima săptămână a sa în fruntea cabinetului, ceea ce-l face să dramatizeze un pic lucrurile. Prin asta se explică poate şi prezenţa cuvântului „tristeţe”, folosit atât de rar în discursul conducătorilor balcanici.

În realitate, acest cuvânt este cel care atrage prima dată atenţia. Este un cuvânt folosit mai ales în mediul literar, care în mod eronat şi-a pierdut direcţia şi se află, solitar, într-un context străin. „Şi voi fi foarte *trist* când copiii mei şi ai tăi, peste zece ani, vor spune despre Albania că este Occident.”

Deci epitetul *trist*, un cuvânt ce face parte din ambianţa mea, ca să spun aşa, mă împinge firesc la o nouă lectură, la cea pe care o utilizez doar în cadrul mediului meu, adică în lumea mea literară.

Deci este vorba despre tristeţea omului Ivica Dačić, un înalt oficial sârb. Tristeţea, conform acestuia, îl va cuprinde peste zece ani, deci în jurul anului 2024, când copiii lui, printre ceilalţi sârbi micuţi, aflaţi în faţa unei surprize, precum în faţa unei fantasme înfricoşătoare, vor rosti cuvintele: Chiar şi Albania e Occident!

Vor rosti aceste cuvinte cu uimire, cu ironie, cu groază? Oficialul sârb nu dă vreo explicaţie. Primul lucru pe care ne lasă să-l înţelegem este că cuvântul *Occident* e folosit cu sensul de Europa.

La o analiză mai amănunţită, fraza ar putea avea şi alte interpretări lămuritoare. De exemplu: „În 2024 Albania e Occident”, cuvinte urmate de „la fel ca noi, Serbia”.

Această ultimă exprimare, pentru urechea unui sârb de pe stradă, ar putea suna oarecum neplăcut, ca să nu spun surprinzător. Dar numai atât.

Altceva ar fi dacă Albania ar fi primită înaintea Serbiei. Va fi de înţeles ostilitatea sârbă contra Europei: a început din nou Europa să se gudure pe lângă Albania?

N-au fost de ajuns toate grozăviile şi chinurile îndurate pentru ea? Şi totul ar putea să pară pe cât de inimaginabil, pe atât de fără rost, de fără sens, la care să se adauge un şir infinit de „fără”.

Numai că nu se poate spune aşa ceva, căci pur şi simplu asta nu s-a întâmplat. Întreaga Peninsulă Balcanică, ca să nu spun întreaga Europă, ştie că Serbia „a fost primită cu şase luni înaintea Albaniei”. (Ba chiar se vorbeşte că acesteia din urmă, chiar în acest scop, pentru a nu răni Serbia, i s-a anulat şansa în decembrie 2013.)

Că Serbia, indiferent de asta, şi-ar fi putut găsi şi alte pretexte pentru a se da lovită, e lucru ştiut. Când vine vorba de a lăuda Albania, acuzele de discriminare sunt la ordinea zilei: de ce vă holbaţi aşa, ca şi când aţi auzi ceva nou? N-a devenit Albania membră NATO înaintea noastră? Şi, mai mult decât atât, în vreme ce noi am fost judecaţi, călcaţi în picioare, făcuţi bucăţi, n-a ieşit ea basma curată din tot balamucul ăsta?

Întoarcerea la textul lui Dačić devine inevitabilă.

Şi Albania este Europa.

Chiar Europa.

Europa, ca şi noi.

Poate puţin mai mult ca noi.

E uimirea sau tristeţea care domină corul copiilor din anul 2024?

Nu e uşor să scoţi această elegie din subconştientul lui Dačić.

Acesta nu e un sentiment oarecare. E o situaţie care se va prelungi cel puţin zece ani. Ea arată că în multe conştiinţe continuă să existe suspiciunea pentru o greşeală făcută cândva. Situaţia şi greşeala sunt contopite. Din ele s-a născut ceva incredibil. Un vecin balcanic a devenit, a evoluat, s-a transformat în european.

Greu de crezut că asta a trezit vreun entuziasm în tabăra detractorilor.

Albania e şi ea Occident...

Totuşi mai există o speranţă vagă. Rezultată mai mult din logică decât din bunăvoinţă. Orice stat, chiar şi unul balcanic, ar prefera un vecin normal, şi nu unul nebun. Prin urmare, vestea că un vecin nebun, cum s-a crezut, a devenit normal peste noapte, provoacă o uşurare, care, cu puţină voinţă, poate fi luată drept bucurie.

Interpretarea extremă în direcţia opusă: reaua-voinţă, supărarea, starea de alarmă nu ar fi atât de verosimile.

Şi Albania e Europa.

(De unde vine răul acesta care a dat peste noi etc.)

Analize neutre, pline de neîncredere, de invidie, de ironie, deşi ilogice, vor fi fost şi ele posibile.

Chiar şi Albania e Occident?

Ah! Numai asta n-am mai auzit-o.

Albania, Occident?

Şi istoria, care se tot repetă.

Poate fi atât de sibilin textul unui şef balcanic? Sau e profesia mea care mă împinge să despic firul în patru?

Ar putea fi aşa, din moment ce la origine a avut cuvântul „trist”!

5
Un prim-ministru trist

Un prim-ministru trist e ceva rar în Balcani. Oricum însă, e mai bine decât unul care nu se întristează.

Această nuanţă favorabilă îmi alungă ultima îndoială că un scriitor albanez va putea să analizeze în mod absolut obiectiv cuvintele unui înalt oficial sârb.

Analiza lor nu e un lux. Cuvintele au fost rostite la începutul primăverii anului 2014, când cea mai mare parte a ţărilor din Balcanii de Vest, mai exact trei dintre acestea, Albania, Serbia şi Kosova, sunt în vâltoarea tratativelor cu Uniunea Europeană, ceea ce spus mai simplu înseamnă „primirea în Europa”.

Iar Dačić se întristează…

Întrebarea asupra motivului pentru care se întristează Dačić, care, la prima vedere, ne-ar putea părea simplă, ne sună din ce în ce mai complicat. În primul rând pentru că este vorba despre ceva din viitor, iar sensul exact al întrebării ar putea fi: de ce să se întristeze Dačić în anul

2024? O precizare ulterioară cere să nu se uite că este vorba despre anul 2024, în vreme ce previziunea se face în 2014. De aici vine de la sine gândul că de-a lungul acestei perioade de zece ani s-a crezut în ideea unei GREŞELI faţă de Serbia. Şi odată cu asta în voinţa de a îndrepta această greşeală.

În realitate, nu s-a întâmplat nimic din toate cele de mai sus.

Şi Albania e Europa.

Să ne imaginăm aceste cuvinte rostite de copiii sârbi. Şi auzite de prim-ministrul *trist*.

La întrebarea ce simţăminte le vor trezi celor două părţi e greu să avem un răspuns clar. Dar e normal să le dăm credit copiilor.

Ivica Dačić nu este autorul nici unuia dintre cuvintele de mai sus, el doar s-a întristat auzindu-le.

Numai că tristeţea lui este foarte neclară, pentru că aceste cuvinte n-au fost rostite *încă* de nimeni. Ele vor fi spuse, mereu conform opiniei lui, mai târziu, peste zece ani, de copiii lui şi de micuţii sârbi. (Doamnă învăţătoare, bunicule, tată Ivica, priviţi harta, *Şi Albania e Occident*...)

Îi supără acest lucru? Îi dezamăgeşte, îi învrăjbeşte (Doamnă învăţătoare, bunicule, tată Ivica, ne-aţi promis că Albania va dispărea de pe faţa pământului). Sau, dimpotrivă, îi liniştеşte, cu alte cuvinte sunt bucuroşi că această poveste a luat sfârşit şi că vecinul ăla zănatic nu mai e o sperietoare, a devenit un vecin ca toţi vecinii.

De chestiunea sentimentelor copiilor imaginaţi de Dačić depinde direct explicaţia tristeţii lui. Se întristează oare pentru bucuria lor anticipată (Copiii ne scapă din mână, nu-i mai putem urmări) sau, dimpotrivă, îl întristează tristeţea lor, adică, spus altfel, confuzia, otrava lor naţionalistă de care nu scapă uşor?

Din acest punct de vedere, vine un moment în care Dačić ne pare mai emancipat decât copiii imaginaţi de el. Nu degeaba a făcut el tot acest du-te-vino prin Europa şi, poate că nu întâmplător, femeia care reprezintă nobilul continent este o baroneasă[15].

În timpul acesta, simţim că din toată povestea ceva lipseşte în continuare. Întorcându-ne la fazele ei anterioare şi punctual la dojana adusă Europei pentru simpatia arătată Albaniei, trebuie spus că dramatismul acestor reproşuri ar putea atinge cote superioare pentru că, în loc de o singură Albanie, în realitate se subînţeleg două Albanii! Deci nu este doar una, cea cunoscută, ci sunt două, cea veche şi cea nouă, în atenţia europenilor. Cu alte cuvinte, în loc de *Şi Albania e Occident*, va trebui spus *Ambele Albanii sunt Occident*. În concluzie, în vreme ce Serbia, singură, se dezeuropenizează, Albania devine dublu europeană.

S-ar părea că sunt timpuri de plânset şi jale. Nu erau puţini cei care spuneau: a fost, ce-a fost, dar visul acesta s-a sfârşit. Ajută-ne, Doamne. Orbilor, există speranţă! Mai mult ca oricând! Dar ochii voştri nu o văd.

6
Ochii dezamăgirii

Ideea că există cazuri când adevărurile par mai bine conturate în beznă e veche. Mai ales în Balcani. Şi este de înţeles pentru un teritoriu în care, ca şi când teatrul antic ar fi insuficient, viaţa însăşi are trei dimensiuni, este triplă. Un cartier în cer, Olimpul. Un altul sub pământ, Infernul. Şi

[15] Catherine Ashton, Înaltă Reprezentantă a Uniunii Europene pentru politică externă şi securitate între 2010 şi 2014.

al treilea, între ele, pe pământ. E greu de decis care dintre ele e cel dominant.

Să cobori în adânc pare uluitor. Un mod sigur de a scăpa de îndoieli ar fi, poate, alegerea adâncimii. Cum se face în minele periculoase. O sută de ani (de metri), cel mult o sută cincizeci, ar fi adâncimea permisă pentru o coborâre în istoria Balcanilor.

E o perioadă de timp suficientă pentru a înţelege că pentru balcanicii de azi dimensiunile vieţii triple, care par a aparţine cărţilor şi studiilor, apar brusc în viaţa reală. Uite, Olimpul, lăcaşul zeilor, care acum se numeşte Bruxelles sau Strasbourg, se zăreşte atât de clar la orizont, încât conducătorii balcanici, cu rost sau fără rost, aleargă într-acolo pentru a-şi rezolva neînţelegerile sau pentru a aduce ofrande ca odinioară. Între timp, pe pământ, sunt aşteptate cu nesaţ ziarele de dimineaţă pentru ultimele ştiri.

Din direcţia opusă, din lăcaşul subteran al Infernului, ştirile sunt la fel de îngrijorătoare, mai ales când e vorba despre deschiderea dosarelor secrete ale comunismului.

Ştirile, în majoritatea cazurilor, sunt alarmante. E greu să pricepi dacă ştirile sunt pe măsura popoarelor, sau popoarele pe măsura ştirilor.

Printre cele o jumătate de duzină de popoare din peninsulă, cele mai importante trei, grecii, albanezii şi sârbii, sunt şi cele mai dificile.

Nicăieri pe continent nu vei găsi, pe un teritoriu atât de îngust, neînţelegeri atât de mari. În centrul lor se află ghemul albanezo-sârb. E greu să afli un alt exemplu în care doi vecini să se certe pentru orice. Nu. Şi iarăşi nu. Din nou, nu. Pentru orice, nu. Pentru pământ, pentru mare, pentru trup, pentru suflet. Pentru temple, pentru limbă, pentru morminte, în fine, pentru lucruri de nepronunţat.

Oare acestea sunt la fel de importante ca primele, sau poate mai mult, cum se întâmplă adesea?

Trimişii Olimpului, şi ei de două feluri, publici sau secreţi, s-au străduit inutil să descopere rădăcinile acestui mister. Aveau impresia că se apropie de fundul puţului şi tocmai atunci pierdeau firul. Era uşor să spui că motivul tuturor relelor ar fi Kosova, în care nimeni nu făcea nici un pas înapoi. Pentru sârbi era Ierusalimul lor, leagănul, cum se spune de obicei, sufletul, scânteia, trupul şi inima laolaltă, jalea pentru un război pierdut.

Răspunsul albanez, mai sumar, părea mai puţin livresc. Kosova este Albania şi punct. Acolo am fost mereu. Acolo e viaţa noastră. Şi moartea noastră.

Se ştie că ura nestăvilită ascunde de regulă multă invidie. Pentru ce puteau fi invidiaţi albanezii? Poate pentru două oraşe, Shkodra şi Dürres, ambele contemporane cu Roma, Scodra şi Durrachium. Care-i lipseau Serbiei, drept care le-a schimbat şi numele, în Skadar şi Draç. Dar mai mult îi lipsea marea, una dintre cele mai frumoase mări din lume, pe care albanezii o aveau din belşug. Fără a mai vorbi despre alfabetul latin şi înrudirile cu Veneţia, flirturile cu regele din Napoli sau cu Roma.

Albanezii, pe partea lor, îşi invidiau vecinii pentru devotamentul faţă de propriul popor. Precum toţi balcanicii, sârbii voiau glorie personală, dar mai mult pentru ţară. În vreme ce albanezii erau opusul lor: nimic nu era mai de dorit decât gloria personală. Drept care şi statul lor era mai neputincios, ca să nu spun mai anarhic.

O nouă provocare apăruse între timp şi făcea furori ca o femeie nurlie între cele două popoare inamice. Sârbii îi duşmăneau pe albanezi pentru înaltele funcţii imperiale, în vreme ce albanezii îi urau pe ceilalţi din direcţia opusă: tocmai pentru absenţa sârbilor din aceste funcţii.

Dar lucrurile acestea nu apăreau în declaraţiile celor două părţi. Continuau neînţelegerile pentru Kosova, chiar cu şi mai multă ură ca până atunci. Noi nu suntem sârbi fără Kosova! Kosova este Albania şi punct! Albania, haha, aţi uitat că în 1940 v-a dat-o Hitler? Dar vouă, în ’45, nu v-a dat-o Stalin?

Întrebarea de unde răsărise poporul ăsta care nu lăsa Serbia să respire se repeta peste tot. Însoţită de fiecare dată de un oftat: dar dacă...

Micul Ivica îşi aminteşte acest coşmar din copilărie. Acelaşi coşmar pe care l-a avut şi tatăl său şi, după cum spune acesta, acelaşi cu cel al bunicului, care ofta la fel: dacă n-ar fi fost acest vecin turbulent! Să fi fost oricare în locul lui, chinez, afgan, turc, doar albanez, nu.

Povestea aceasta şi, împreună cu ea, coşmarul erau vechi. Totul fusese prezis în urmă cu douăzeci, patruzeci, o sută patruzeci de ani. Politicienii, academicienii ştiuseră. Îşi bătuseră capul, făcuseră proiecte pentru restrângerea vecinului, pentru ciopârţirea lui, pentru mutarea, pentru dispariţia lui de pe faţa pământului, dar Serbia n-a avut niciodată noroc.

Albanezii se mişcau. Era sfârşitul lui martie 1981. Studenţii din Pristina se confruntau cu poliţia. Dar era mult mai cumplit decât atât. Ceva de care comunismul era îngrozit: revoluţia. După unguri şi polonezi, albanezii erau următorii care ridicau capul.

Iugoslavia tremura. Străzile din Pristina erau însângerate. Cel mai cumplit fapt, alături de masacru, era liniştea din jurul temerii celei mai mari. Se mai petrecuseră asemenea evenimente, studenţii se revoltau peste tot, dar niciodată nu se întâmplase un lucru atât de teribil: o revoluţie în comunism...

La Tirana, vorbele acestea trezeau aceeaşi groază. Iar întrebări erau ca peste tot. Şi aceeaşi linişte. Şi din nou

întrebări: a fost sau nu revoluţie ceea ce fusese reprimat ca o revoluţie?

Belgradul îşi trimitea emisarii peste tot. La întrebarea ce doreau albanezii, venea şi răspunsul: voiau islam. Căci libertate au. Vor geamii. Vor stat islamic.

Europa trebuia să se pună deja în mişcare.

Cât de repede, Kosova se va umple de islamişti. Cu însemnele lor, cu armele lor. Europa trebuia să se trezească. Să permită avanpostului creştinătăţii, Serbiei, să pună umărul la zidul european. Aşa cum făcuse mereu. Ca odinioară, cu 600 de ani în urmă, pe 28 iunie 1389...

7
Un sultan singur pe Câmpia Mierlei

Iată că, parcă la comanda destinului, se ivea şi personajul celebrei bătălii. Ceasul bătea din nou în Balcani. Dar, altfel decât în urmă cu 600 de ani, sunetul lui era acum neclar. Atunci, pe câmpul de luptă se aflau două armate care au luptat zece ore la rând pe viaţă şi pe moarte: prinţii balcanici de o parte, otomanii de cealaltă.

Balcanicii, sârbi, croaţi, albanezi, au fost înfrânţi. Europa, care urmărea cu sufletul la gură ce se întâmpla la porţile ei, a îngheţat. Cei doi comandanţi ai armatelor, sultanul Murat şi prinţul sârb Lazar, au fost ucişi. Primul, în împrejurări confuze, îndată după luptă, al doilea ca *sacrificiu* adus primului.

Toate acestea erau rememorate în pragul comemorării a 600 de ani. Ca de obicei, au fost multe poeme, referate savante şi muzică, viori cântând melancolic, oftaturi şi strigăte de alarmă, de-ai fi spus că otomanii erau din nou la porţile Europei.

Discursul şefului sârb, cu accente patetice, rostit chiar la locul măcelului de altădată. Acolo unde Serbia fusese sfărâmată în urmă cu 600 de ani, tot acolo avea să şi reînvie. Istoria pusă cu capul în jos avea să-şi schimbe direcţia. În sfârşit, va veni şi răsplata.

Cui îi erau adresate aceste ameninţări? Otomanii nu mai erau de secole. Şi nici prinţii Bizanţului, aliaţii lor. Relaţiile Serbiei cu Turcia de azi erau strălucite. Ba chiar, pentru a aminti asta, la tribuna evenimentului fusese invitat şi un scriitor turc.

În timpul discursului principal devenea din ce în ce mai clar că toată aversiunea şi toată ostilitatea aceea nu erau îndreptate împotriva otomanilor de atunci, ci altcuiva: albanezilor de acum.

Surpriza părea să fie totală. În primul rând, pentru că albanezii făcuseră parte din alianţa balcanică. Mai mult decât atât, unul dintre conducătorii lor, contele Muzaka, îşi lăsase capul pe câmpul de luptă. În al doilea rând, dacă venea vorba despre trădare, Kraljevici Marko fusese cel care, cu o parte a forţelor sârbe, trecuse de partea turcilor.

Şi totuşi, furaţi de discurs, participanţii nu şi-au pus nici o întrebare. Otomanii şi albanezii erau trataţi pe faţă drept aliaţi. Singura deosebire era că, în vreme ce otomanii dispăruseră de mult, albanezii erau încă în viaţă.

Răbdarea se epuizase. Pentru ambele tabere bătuse ceasul răzbunării...

Era ciudat, căci albanezii, deşi vii, nu reacţionau cum se aşteptase de la ei.

Întrebările: ce-s prostiile astea şi, mai ales, ce-i cu liniştea asta? erau şoptite pe ici, pe colo. E vorba de teamă, sau de altceva?

Era teama, fără discuţie, dar mai era ceva.

Era o poveste nebuloasă care începuse cu ceva timp în urmă. Un amestec de zvonuri lansate de preoţii sârbi şi

imamii albanezi, de societăţile de binefacere ale studenţilor întorşi din ţările arabe, care răspândeau zi şi noapte prin saloane şi cafenele ideea că acum, mai ales acum, după căderea comunismului, venise vremea ca albanezii să-şi revizuiască istoria cu otomanii. Cu alte cuvinte, nu cumva ar trebui un punct de vedere nou, o rupere de mitul lui Kastrioti-Skanderbeg? La urma-urmei, duşmanul principal şi dintotdeauna nu rămânea sârbul slav, iar contra slavilor te poţi alia cu oricine şi, în primul rând, cu turcul?

Au fost mulţi cei care s-au arătat şocaţi de această descoperire. Alţii dădeau din cap neîncrezători, aflând mai ales că Serbia nu-şi pierdea timpul cu asemenea zvonuri şi nici măcar nu le alimenta.

Dar şuşotelile continuau. Poate că s-ar fi curmat dacă n-ar fi fost stimulate de un impuls misterios, unul dintre acelea care apar în viaţa popoarelor fără să ştim de unde. Iar impulsul luase naştere chiar după bătălia de la Câmpia Mierlei, în memorabila zi de 28 iunie, cu şase sute de ani înainte. Era un eveniment groaznic. O prăbuşire. Sultanul însuşi ucis. Ca şi comandantul balcanicilor. Primul, în plină glorie. Cel de-al doilea, ca prizonier, umilit.

Secole la rând memoria se întorcea mereu acolo. După ceea ce se vedea cu ochiul liber, era şi ceva bine ascuns. Nu una, ci câteva enigme la rând. Prima, chiar moartea sultanului. Care fusese ucis în orele de după luptă, conform mărturiilor, dar fiul său, Yakub Çelebi, unde a fost ucis? În cortul sultanului, imediat după tatăl său, de sfatul vizirilor...

Erau câteva enigme, una mai întunecată ca alta. Ghiaurii din Balcani nu pierduseră chiar tot în acea bătălie. Unii ieşiseră în câştig, dar ochii lor erau prea orbi ca să vadă.

Zvonurile au continuat an după an, neobosite ca vântoasele iernii. După ele, unul dintre aliaţii învinşi, albanezii de exemplu, nu doar că nu pierduseră nimic, ci scăpaseră de Europa, de scorpia aceea blestemată, de Dar Al-Harbia, cum îi spuneau unii.

Aşa predicau tinerii lor clerici, imamii, care se înmulţeau văzând cu ochii. Era greu să crezi că albanezii, căzuţi în genunchi, în realitate se ridicau de jos. Şi că ceea ce se întâmpla nu era decât triumful lor ascuns sub masca înfrângerii.

Gustul imposibilului convertit în posibil devenea tot mai îmbătător. Se părea că sârbii înşişi, veşnicii duşmani, îi felicitau: Noi am pierdut, voi aţi câştigat.

Aşa ceva transmiteau vechile bocete, alături de academicienii sârbi şi istoricii turci. Aşa a vorbit şeful lor la comemorare. S-ar fi părut că le spun direct albanezilor: voi ne urâţi! Şi aveţi tot dreptul să ne urâţi de moarte. Noi suntem creştinii blestematei Europe, voi aparţineţi altui spaţiu: lui Dar Al-Islam. Strigaţi-vă, aşadar, ura voastră asiatică împotriva noastră, a crucii şi a Europei.

Iar dacă vă împiedică legendarul vostru erou cu două nume, Gjergj-Skanderbeg, luaţi-vă adio de la el pentru totdeauna.

Se aştepta ca dintr-un moment într-altul conducătorul sârb să-l pomenească pe sultan. De o mulţime de vreme albanezii şi sârbii se contraziceau cine l-a omorât. Ca un orfan, zăcea în pământ străin de şase sute de ani, cu o candelă minusculă la cap, şi aştepta. A fost ucis pentru voi.

Kosova în vâltoare. Serbia, la fel. Dacă ar fi bătut ceasul războiului în Balcani, cu greu l-ai fi putut opri.

Şi totuşi, Europa avea o speranţă. Asculta cu atenţie ambele tabere. Le lua cu binişorul, le ameninţa. Le asculta

din nou. Albanezii se plângeau de teroare. Cereau libertate. Libertate au, răspundeau sârbii. Vor stat islamic.

Conform sârbilor, istoria se repeta. Semiluna se ridica din nou împotriva crucii. Ca întotdeauna. Mai lipseau jihadiştii arabi. Europa trebuie să se trezească. Ceea ce se petrecea în Kosova nu era ceva întâmplător. Acolo începuse, acolo va cădea cortina.

Albanezii se adunau. Venind singuri sau în grup. Cu nume romantice. Fiii Arberului, batalionul Atlantic. De la New-York, din Suedia, de peste tot.

Jihadiştii întârziau. Dar zvonurile erau sigure. Vor ajunge în curând. Cu arme, cu steaguri, cu strigăte de „Allahu akbar”.

Ştirea că Armata de Eliberare a Kosovei îi trimisese înapoi pe jihadiştii arabi abia sosiţi a făcut înconjurul lumii. Această ştire fusese suficientă, pare-se, pentru ca Europa să-şi arunce cât colo îndoielile şi să se apropie de peninsulă cu alt stil.

În realitate, incredibilul se petrecuse la acel început de primăvară. După avertismente, Serbia era de data aceasta pedepsită de-a binelea. Cumplit. Cu bombardiere. Din cer. Europa creştină pedepsea ceea ce sârbii numiseră citadela creştinătăţii. Crucea pedepsea crucea. Acesta a fost primul şoc.

Al doilea, chiar mai surprinzător pentru sârbi, era că toate acestea se petreceau în numele albanezilor.

Psihicul unui popor întreg se făcea fărâme.

După şase secole de izolare otomană şi comunistă, în sunetele acelui concert funebru ca un recviem de Bach, albanezii se apropiau, în sfârşit, de continentul mamă.

Totul avea să se răstoarne cu un scrâşnet năprasnic. Înfrângerea Serbiei, cu noul ei Lazar, Miloşevici, încătuşat în penitenciar la Haga. Kosova se rupea de Serbia.

Bombardarea Serbiei a continuat peste două mii de ore. În primele minute s-au auzit, cu siguranţă, mii de „nu, nu e posibil”.

Cum e posibil să bombardezi, la sfârşitul secolului XX, în mijlocul Europei? În minutele următoare au continuat strigătele, cu aceeaşi uimire. Acestea nu sunt avioanele Europei. Şi nici bombele. În nici un caz împotriva Serbiei. Poate au confundat cerul.

Balcanicii înţelegeau că nu e mereu o bucurie să ai un Olimp.

8
Spre epilog

Totul se îndrepta spre epilog.

Suferinţă şi depresie în Serbia.

Fericirea libertăţii în Kosova. Discutabilă, ca orice fericire născută dintr-o tragedie. Cei dispăruţi nu se întorceau. Zidurile caselor se ridicau încet.

Nouă luni mai târziu aveau să fie înecaţi nou-născuţii violurilor. Umilirea şi alungarea femeilor violate în staulul oilor, în vreme ce sus, la etaj, cu urări şi lumini ceilalţi petreceau fără ele.

Acalmie. Era aşteptată răzbunarea albaneză. S-a cerut interzicerea lui *Hamlet* la Pristina, care, cum se zvonise, era semnalul măcelului.

Dar răzbunarea întârzia.

Brusc se află că 30 de biserici sârbe au fost incendiate într-o noapte.

Acuzaţia sârbă: iată de ce au vrut libertate. Răspunsul albanez: Bisericile nu le-am ars noi.

În timpul acesta, Europa tremură din nou. În nici una dintre cronicile ei nu sunt atâtea biserici pârjolite.

Părerile de rău apar ici-colo: nu cumva ne-am grăbit în Kosova? Şi, odată cu aceasta, gândul că albanezii, oricât i-ai ajuta, rămân un corp străin pe continent.

Erau şi unii obosiţi care spuneau: destul cu visele. Chestia asta nu merge.

Răspunsul a fost: o dată n-a mers. A doua oară nu se ştie.

În realitate nu puteai avea dispariţia albanezilor, nici strămutarea lor. Dar ai fi putut avea ceva asemănător: înstrăinarea lor. Ceea ce era acelaşi lucru. Turcizarea. Cuvântul acesta se rostea în şoaptă, aşa cum îţi exprimi adesea ultima speranţă.

Ori de câte ori vechea stilemă ieşea din negură, chiar sub forma ei concretă „turcizare" sau „arabizare", luată ca un eufemism pentru o nostalgie orientală, asiatică sau islamică, ea era privită în două feluri. Ca o ameninţare îngrozitoare care se întoarce. Sau ca o fantomă care nu-i poate speria decât pe copii. Rareori le poate trece unora prin minte că ambele tabere, cea alarmistă şi cea neîncrezătoare, pot avea dreptate.

Ruperea Albaniei de statul otoman, din 1912, a fost un eveniment mai important decât pare. El anunţa că Europa, după ce a fost ciuntită o mie şi ceva de ani (amputarea parţială a celor trei peninsule sudice, Iberică, Apenină şi Balcanică), acum se reîntregea. Între timp, în plină furtună a Primului Război Mondial, ştirea s-a pierdut în ceaţă. O altă cauză a acestei indiferenţe europene a fost primirea rece făcută fiului risipitor. Pentru vecinii ei balcanici, Albania era, înainte de orice, o GREŞEALĂ. Un accident. Sau un caz întâmplător. Ceva care strica armonia generală. Pe scurt: ceva *diferit*.

Nu se împliniseră nici doi ani de la ruptură, când, ca pentru a justifica această grozăvie, avea să se declanşeze rebeliunea unui imam din satul Sharra, de lângă Tirana:

mişcarea lui Haxhi Qamil. Simpatizanţii lui „dumbabişti” (de la strigătul Dum Baba – Sultanul) cereau pe faţă revenirea micului stat european la continentul asiatic.

A fost un alt coşmar care părea de scurtă durată, dar n-a fost să fie aşa. El avea să revină din când în când în toată istoria Albaniei de mai târziu. În perioada republicană din 1913. În cea regală, a prinţului german Wied, din 1914. În a doua republică, din 1920. Sub sceptrul lui Zogu, începând cu 1930. În dictatura comunistă din anii ’40, ’50, ’60, ’70, ’80. Şi, în fine, în perioada postcomunistă!

Tot secolul XX avea să fie dominat de alianţa nedeclarată a otomanismului cu comunismul. La baza ei era o deficienţă: otomaniştii nu aveau un popor, ci o religie. Comuniştii nu aveau patrie, ci ideologie.

Căderea comunismului nu a schimbat nimic din tabloul de mai sus. Erau din nou doi aliaţi, otomaniştii şi comuniştii, cu o singură diferenţă: aceea că înainte vreme unul dintre braţe, cel otomanist, era mort, iar acum erau moarte amândouă. Şi totuşi asta nu a împiedicat producerea unor evenimente inexplicabile. În vreme ce plângea cu lacrimi de crocodil după Europa, Albania intra în secret în Liga Islamică. Şi, ca şi când asta n-ar fi ajuns, odată cu trecerea anilor, nu doar că n-a fost nimeni care să explice această contradirecţie, dar, în 2014, un fost ministru de externe prezenta „intrarea Albaniei în Europa” ca pe o şansă pentru creşterea rolului ei tocmai în Liga Islamică, ca şi cum problema principală a Albaniei ar fi fost această ligă şi prestigiul ei.

Din păcate, nu a existat nici o voce care să-i explice ministrului delirant că Albania nu avea nevoie de asemenea roluri. Pe scurt, ea nu avea nici dreptul şi nici voinţa de a reprezenta Europa în ţările islamice sau pe acestea din urmă în Europa.

Pentru Albania a trecut o dată pentru totdeauna vremea teatrului absurd, al rolurilor imposibile, cum fusese acela al singurei ţări din lume în care religia a fost interzisă prin decret. Sau al unicului apărător al marxism-leninismului mondial.

Aceste roluri imposibile şi aceste aberaţii, urmând una după alta, au creat impresia că Albania, deşi se află pe continentul-avangardă al omenirii, avea ceva care o împiedica să devină o parte reală a lui. Lucrul acesta apărea uneori fie ca o datorie sau un păcat ce trebuia ispăşit, fie ca un defect genetic ori semn de întrebare: naţiune europeană, dar cu o slăbiciune, cu un „deşi", pe scurt, cu un „dar". Deci o Albanie cu o carenţă originară. Însemnată. Diferită în rău. Defectă.

În toată amestecătura aceasta, o geoloagă franceză, transformată în istoric amator, exploatând forumurile internaţionale şi opiniile contestatare care n-au lipsit niciodată în Albania, a făcut o încercare de a scoate istoria albaneză din cea europeană şi de a o muta discret în universul islamic, mai exact în congregaţia sectelor, cum este cea bectaşiană. După care ar fi fost mult mai uşor următorul pas, anume considerarea albanezilor drept „un popor cu majoritate musulmană", precizare care nu se utilizează nici unde în Europa de azi a naţiunilor.

Vechiul impuls de a sublinia faptul că albanezii sunt altceva şi-a găsit în cele din urmă şi un veşmânt oficial. Cu cât se apropie mai mult posibilitatea primirii în Europa, cu atât mai tare bat aceste clopote. Albania, în Europa, desigur, ca toate ţările din Balcanii Occidentali. Şi totuşi, altfel decât toţi ceilalţi. Albania, da, însă cu un „dar". Parcă de milă. De nevoie. Vremelnic.

Ultimele cuvinte par a ne consola. Albania nu e fiica familiei, ci o noră străină, sosită de departe şi care, ca orice nevastă, se poate întoarce oricând înapoi.

Această întoarcere în Asia este esenţa ideii de Albania cu „dar” sau de Albania primită condiţionat.

9
Din nou în istorie. Întoarcerea la Djebel şi Djablla. Revenirea sultanului ucis

În încercarea de a înţelege sensul poveştii „Albaniei condiţionate”, întoarcerea înapoi va fi din nou inevitabilă.

O întoarcere cu şapte sute de ani în urmă, în 1314, când două popoare îndepărtate, albanezii şi turcii otomani, total necunoscute unul altuia, oarecum egale, ca două jivine în ceaţă, după cum le prezintă Fallmerayer, încă nu ştiu că într-o bună zi se vor înfrunta pe viaţă şi pe moarte, până ce unul se va prăbuşi la pământ, plin de ură şi dorinţă de răzbunare.

Pe urmă, la rând, anul 1389 – Câmpia Mierlei, 1444 – Kruja, 1453 – Constantinopolul, 1468 – sfârşitul Kastrioţilor, 1479 – căderea Shkodrei, 1480 – debarcarea otomană în Italia. Îndată după asta, moartea sultanului cuceritor. Retragerea. Sfârşitul Albaniei. Începutul ne-Albaniei.

Apoi, unul după altul, anii 1501, 1601, 1701, 1801, 1901. Din nou, anul 1912, şi din nou Albania. Anul 1914 – Albania cu prinţ german, ce încearcă să se întoarcă în Europa. Cealaltă, Contraalbania, care nu vrea. 1920 – Albania republicană. 1939 – Albania italo-albaneză. 1943 – Albania germană. 1944 – Albania comunistă.

Printre situaţiile deosebite va fi cea din ziua de 31 martie 1981. Albania dinafară. Pristina. Tancuri pe străzi.

În universitatea pe jumătate părăsită, în vreme ce colegii erau ucişi de tancuri, într-un colţ întunecos, un

student din Peja continua să-şi scrie teza de doctorat: „Despre originea arabă a albanezilor”.

E viitorul doctor Muhamed Mufaku. Cel care va fi aproape de Serbia în cele mai negre ceasuri ale ei. Mai aproape chiar decât tancurile.

Doctoratul lui Muhamed Mufaku, din urmă cu câţiva ani, demonstra că turcizarea Albaniei sau, cum ar mai putea să se spună altfel, a „Albaniei condiţionate” nu a fost niciodată produsul unei inspiraţii de moment. Din Iugoslavia monarhică, prin doctrina Čubrilović[16] din anul 1938, ea a ajuns în Iugoslavia comunistă şi, mai apoi, după căderea comunismului, în Serbia postcomunistă.

Oricât de incredibil ar părea, bazaconiile cu Djebel şi Djablla, cu ochi scoşi sau mantii sfâşiate, continuă să prolifereze.

Într-o dimineaţă, marea geamie din Pristina s-a trezit botezată cu numele unui sultan turc. Şi nu e vorba de Murat I, ucis în 1389 la Câmpia Mierlei, cum s-a crezut la început, ci de un urmaş al lui, Mehmet Fatih, înfrânt de Kastrioti Skanderbeg.

De sute de ani Kastrioti i se înfăţişează Europei sub forma unor busturi de bronz. A ajuns astfel la Roma, la Bruxelles şi până în oraşele scandinave. Mai târziu, când otomanii au părăsit ţinuturile albaneze, el s-a întors să-şi reia locul, tot în bronz.

Aşa a ajuns în capitala albanezilor, la Tirana, şi mai apoi în cea de-a doua lor capitală, la Pristina. De fiecare dată erau rememorate celebrele lui cuvinte rostite la prima descălecare în Albania, în memorabilul noiembrie al anului

[16] Vaso Čubrilović (1897–1990), istoric şi om politic sârb din Bosnia; a fost complice la asasinarea Arhiducelui Franz Ferdinand. În 1937, enunţa, în timpul unei prelegeri, necesitatea expulzării albanezilor din Iugoslavia.

1444: Libertatea nu v-am adus-o eu, ci am găsit-o printre voi.

Şi nu s-a întâmplat niciodată ca în urma monumentului său să vină un sultan, dar nu în bronz, ci sub forma unei geamii. Căci s-ar putea oare să se afle în acelaşi loc cel care aduce libertatea cu cel ce o suprimă?

Desigur că nu, căci orice altceva ar fi imposibil, istoria ar lua-o razna şi, după cuvintele sfinte ale lui Kastrioti despre libertate, cuvintele Sultanului cum că robia nu a adus-o el, ci a găsit-o aici, ar suna macabru.

2014

MACBETH

1

Că exagerasem cu Macbeth, asta se vedea de la o poştă. Că-mi era greu să mă despart de el, nici ăsta nu era vreun mare secret. Când venea vorba despre el, aşteptam ca tovarăşii de joacă să-mi spună: iar ai început cu Macbeth ăla?, până am înţeles că acele cuvinte, înainte de a le auzi la ei, mi le adresasem mie însumi.

La început mi-am închipuit că despărţirea de el are să vină firesc, la fel ca orice în copilărie. Ceea ce-mi era neclar era când se va întâmpla asta.

În realitate, ea întârzia, dar asta nu mă deranja prea tare. Aşa cum nu mă deranja nici întrebarea dacă doream sau nu această despărţire.

Între timp, aşa cum se întâmplă cu lucrurile care-ţi apar atunci când te aştepţi mai puţin, mi s-a părut că ceasul despărţirii a venit în clasa a doua de liceu, când, deodată, ni s-a scos limba franceză şi a fost înlocuită cu rusa.

Aşteptasem cu nesaţ vremea când, în afară de albaneză, voi putea citi *Macbeth* într-o altă limbă. Faptul că această superbă oroare trăia şi se înmulţea în zeci şi zeci de limbi, spre fericirea întregii omeniri, mi se părea un miracol. Fireşte că aş fi vrut s-o citesc în original, dar, pentru că nu aveam nici o speranţă ca engleza, limba imperialismului, să fie studiată în şcoală, m-aş fi mulţumit şi cu rusa.

Nu mult timp după aceea, cu puţinele cuvinte învăţate, am întrebat-o pe profesoară dacă-mi putea găsi un *Macbeth* în ruseşte.

Ea s-a mirat, apoi mi-a promis că sâmbătă, când se va duce la Tirana, o să găsească neapărat cartea la biblioteca clubului sovietic.

Ştiam cu toţii că avea un iubit la Tirana, drept care lunea, când se întorcea, o cercetam cu multă atenţie pentru a descoperi, după cum ne imaginam noi, semnele satisfacţiei pe faţa ei şi chiar în felul cum păşea.

În prima zi de luni după ce-mi promisese cartea, n-am reuşit să înţeleg nimic, căci, în vreme ce urmele nopţii de iubire puteau fi uşor ghicite, nimeni pe lume n-ar fi putut să creadă că o femeie tânără ca ea ar fi putut să-mi aducă *Macbeth* în ruseşte.

Pe la mijlocul orei de clasă, când îmi pierdusem orice speranţă, s-a apropiat de banca mea şi, plecându-şi gâtul parfumat, mi-a şoptit că nu uitase de carte.

Abia am aşteptat să ajung acasă pentru a compara ici-colo bucăţi din cele două texte.

De nerăbdare, treceam nebuneşte de la o pagină la alta. Căutam când apariţia fantomei, când pumnalul însângerat care i se arăta lui Macbeth înainte de crimă. La fel de cumplite mi se păreau şi bătăile de după ea.

O, jesli b stuk mog probudit Dunkana!
Trezeşte tu, bătând, pe Duncan!

Acest *stuk* ar trebui să fie bătăile în uşă, mi-am zis.

În albaneză era complet diferit.

Bate şi trezeşte-l! Poate c-a făcut-o!

Am început să sar în sus, mânat de o bucurie ciudată. *Macbeth* fusese tradus în peste o sută de limbi. Şi fiecare dintre ele reda în felul ei acel moment grav.

Între timp, pe lângă bucurie, simţeam şi dezamăgire. Căutam ici-colo şi alte versuri în ruseşte dar, în loc să mă simt mai bine, dezamăgirea creştea.

N-avea cum să fie de vină rusa. Ea ne plăcea tuturor, mai ales că profesoara ne era din ce în ce mai dragă, în special după ce se întorcea de la Tirana.

Simţeam că motivul este altul, până ce mi-au sărit în ochi literele chirilice. Ele erau, cu siguranţă, cele care împiedicau transmiterea emoţiei.

Cu cât mă gândeam mai mult, cu atât mai mult mă convingeam că oroarea aceea nu putea fi transmisă pe deplin decât cu litere latine, cum se scria, din fericire, albaneza. În plus, textul în chirilice părea scris cu majuscule, lucru care te obosea.

Ca şi când chirilicele n-ar fi fost de ajuns, a apărut încă ceva supărător: o altă carte. Nu era nici cartea de chimie

sau de educaţie morală, ci opusul lor, cartea în care ne pusesem toate speranţele că ne va distra: un roman.

O carte a cărei faimă s-a răspândit înainte de a-i afla titlul. Capodopera întregii literaturi comuniste, briliantul ei, cununa, pe care urma să o facem cât de curând la clasă. În pauze, veştile depre ea se răspândeau cu repeziciune, ba chiar pe ici, pe colo, începuse să se afle şi titlul. Aţi început-o? Încă nu. Dar dumneavoastră? Nici eu.

Titlul ne părea oarecum dezamăgitor. Au fost mulţi care la început nici n-au crezut. Ba chiar unii l-au şi schimbat: *Mama însângerată*. Sau Maxim Gorki, *Fantoma mamei*. Şi tot aşa, până ce am înţeles că trebuie să ne conformăm. Romanul se numea *Mama* şi atât. Ba chiar în ruseşte suna şi mai sec: *Mat*.

În timpul acesta, nimănui nu i-a trecut prin cap că titlul e parfum în comparaţie cu conţinutul. Nici vorbă despre vreo fantomă sau crimă după cină sau înainte de asta. În plus, personajul principal era într-adevăr o femeie, dar care n-avea nimic în comun cu curtezana Imperia din *Puntea suspinelor*[17] sau cu Elena din Troia, ca să nu mai spun de Lady Macbeth. Era o mamă bună, care devenea din ce în ce mai bună şi, după asta, chiar şi atunci când te aşteptai ca bunătatea ei să nu fie decât o mască în spatele căreia să se ascundă un păcat secret, ea devenea şi mai bună, aşa că-ţi venea să urli: destul!

Problema era că ameninţarea bunătăţii nu venea doar din partea *Mamei* lui Gorki. Eram sigur că portretul lui Stalin, care nu lipsea din nici o clasă, trezea acelaşi simţământ. Bun, fără îndoială, ceea ce traduceam prin banal. Bun era, de exemplu, şi Skanderbeg, dar el avea două coarne de capră pe coif care-ţi îngheţau sângele-n vine. Iar Stalin nu avea nimic.

---

[17] Roman de Michel Zévaco.

Că ceva nu era în regulă cu acesta se vedea şi din jalea la moartea lui: plângeau cei care ani la rând scandaseră la sărbători şi mitinguri, cum erau muncitorii din fabrică, ofiţerii, colectiviştii, organizaţiile de femei, pe scurt plângeau toţi cei care până atunci râseseră. Şi în plus elevii din şcoli, deţinuţii, orfanii, echipele de volei, minoritarii, croitorii, estonii, mongolii, cei din birourile politice.

Aceştia din urmă mă dezamăgeau şi în ceea ce priveşte scenariile groazei. Când îi vedeai aşa la rând, în tribună, te întrebai automat: oare pot să dea vreo cină oamenii ăştia... cum să spun... adică invită ei oaspeţi la cină?

De ce n-o iei pe scurtătură, mi-am spus. De ce nu te întrebi... oare nu le-o trece prin cap... aşa ca *celuilalt*... ca lui Macbeth, deci... care... după cină... i-a săpat groapa... invitatului?

Nu te mai gândi la prostiile astea sinistre, mi-a spus într-o zi colega mea de bancă. Era pentru prima oară când ne puneau în bancă un băiat şi o fată, conform exemplului sovietice, iar eu, vrând să-i spun ceva care s-o impresioneze, i-am vorbit despre ospăţul lui Macbeth.

Ea a clătinat din cap şi a repetat chestia aia de adineauri cu prostiile sinistre.

De ce, tu nu te gândeşti la ele? i-am zis. Ea a clătinat din cap şi, ca să întărească asta, a adăugat şi cuvântul „niciodată”, care mi s-a părut ofensator.

Abia am rezistat să nu-i spun: ştiu eu la ce te gândeşti tu, dar mi s-a făcut ruşine şi mi-am zis că n-ar fi trebuit niciodată să discut despre Macbeth cu o fată, iar gândul acesta nu m-a mai părăsit.

Plecând din oraşul natal, am crezut că, împreună cu fantoma lui, am lăsat în urmă şi cazul M.

Parafrazând un vechi cântec arbăreş: acolo l-am lăsat pe domnul tată, acolo am lăsat-o pe doamna mamă, puteam spune şi eu: acolo l-am lăsat de domnul Macbeth.

O fată din anul meu, din capitală, foarte frumoasă de altfel şi cu părul blond (cel mai potrivit, după părerea mea, să-l foloseşti ca pe un burete pentru a şterge cu el toată nebunia adolescenţei), părea că făcuse din mine un alt om. Aşa credeam eu, deşi din când în când simţeam că Macbeth se afla mereu undeva în jurul meu, deşi nu dădea nici un semn.

O vreme mi s-a părut că nu-i aşa de greu să-mi ţin promisiunea de a nu mai vorbi despre scoţian şi cu atât mai puţin despre doamna lui. Mai ales la Moscova, ca student. Se simţea imediat că acela era locul cel mai potrivit pentru a-i spune adio lordului meu negru.

Nu doar părul bălai al fetelor, mai odihnitor ca oriunde, avea să mă ajute să-l uit. Era şi altceva, ceva care începea cu străvechiul Kremlin. Pe jos, nu făceai de la institutul nostru până la el mai mult de douăzeci de minute şi se potrivea perfect cu povestea lui Macbeth, dar ce folos, căci steaua roşie de deasupra şi celebrul ceas socialist nu permiteau apropierea vreunei cucuvele. Ca să nu mai amintesc despre fantome.

Totul era scăldat într-o veselie sumbră, o bunătate care te speria, dacă s-ar putea spune aşa... Era chiar ca în *Mama* lui Gorki, o voioşie lugubră, de o mie de ori mai tristă decât cea pe care o cunoşteam: o teroare *pozitivă*.

Uneori mi se părea că toată situaţia aceasta nu era altceva decât rodul imaginaţiei mele. În fiecare zi se vorbea, cu tot mai puţină reţinere, despre mari crime, secrete, dar modul cum se discuta era ciudat, fără nici un pic de remuşcare. Era ca şi cum ai fi spus că într-o noapte

de decembrie, după execuţiile de la Groapa Cucului, comandantul plutonului de execuţie le-ar fi urat celor împuşcaţi noi şi noi succese în lupta împotriva propagandei imperialiste.

Se spune că Stalin ar fi vrut să-i extermine pe letoni, mi-a mărturisit într-o zi Jeronim Stullpans, foarte calm. Era prietenul meu cel mai bun şi eram convins că pentru nimic în lume n-aş fi putut să mă cert cu el. Şi totuşi a simţit că era ceva ce nu-mi plăcuse în vorbele lui, aşa că a continuat: Ţi se pare ciudat, nu? Crezi că n-ar fi făcut la fel şi cu voi, albanezii? Mulţumiţi cerului pentru norocul de a vă afla vreo sută de mii de kilometri depărtare, pentru că altfel ar fi fost vai de voi.

I-am spus că nu era vorba de asta, ci de altceva. Nu-mi era uşor să-i explic că eram un macbethoman, dacă s-ar putea spune aşa, şi că mă impresiona atunci când o grozăvie ca asta e povestită cu atâta calm... Ca să zic aşa, toate crimele astea mari, cum se spune... Crime fără croncănit de corbi şi vise urâte... în absenţa fantomelor de după...

Simţeam că nu mă putea urmări şi, în încercarea de a fi mai clar, i-am povestit ce gândeam despre Stalin când eram adolescent, cum mi se părea că mint toţi şi cât de afectat eram.

El mi-a spus că eram un bou, apoi am făcut haz o vreme, după care el a adăugat că toţi am fost nişte boi, albanezi şi letoni la grămadă. Apoi a adăugat că boi o să fim şi de acum înainte dacă vom crede în bunătatea lui Lenin, şi vom fim melancolici etc. etc., până când vom afla că Unchiaşul Ilici a fost un criminal mai mare ca ăsta care tocmai se dusese.

Discuţia s-a întors din nou la sentimentul groazei şi la croncănitul corbilor *à la* Shakespeare, iar eu m-am convins că el mă înţelesese atunci când mi-a povestit ceva ce nu

ştiam: plecarea lui Stalin, nervos, la mijlocul spectacolului cu opera lui Şostakovici *Lady Macbeth din ţinutul Mţensk*.

Ah, am făcu eu, apoi amândoi la unison. Aha, deci a avut şi el coşmaruri totuşi! Şi poate şoapte de vrăjitoare: culcă-te Stalin, ca mâine Lenin să te scoli...

3

Deşi ne prefăceam că nu ne pasă, gândul ni se întorcea la întrebarea din ce-şi trage literatura seva: din viaţă sau din neviaţă.

Parcă aflaţi în plină campanie electorală, cele două tabere răcneau fără pauză: învăţaţi din viaţă, mergeţi în sânul poporului sau, dimpotrivă, duceţi-vă oriunde, numai la popor nu, nu aveţi ce învăţa de la el, ori nu vă luaţi după decadenţi, în viaţă găseşti orice, deci umăr la umăr cu poporul, ha, ha, ha, spune mai bine umăr la umăr cu morţii, ha, ha, taci din gură.

Tot ceea ce auzeam la cursuri despre peisajele lui Kafka sau descinderea literaturii greceşti din Olimp, cele trei dimensiuni ale lui Dante, nebunia lui Don Quijote şi până la suprarealism şi ultimul complot al juriului Nobel în legătură cu Pasternak ne zăpăcise într-o asemenea măsură încât, atunci când, într-o zi, Mackjavicus beat a urlat: „o fantomă se învârteşte prin institutul ăsta, fantoma lui Gorki”, nimeni nu a fost în stare să priceapă dacă strigătele acelea aveau un mesaj secret sau erau pur şi simplu nişte zbierete de beţiv.

Simţeam din ce în ce mai mult că ceea ce începuse în glumă ascundea ceva dramatic. Aveam momente în care ni se părea că literatura şi viaţa formau o pereche care, într-o zi, se iubeau nebuneşte, iar a doua zi se urau la fel

de intens. Peste tot nu se vorbea decât despre ruptura dintre ele.

După ce m-am întors de la Moscova, la Tirana dezbaterea atinsese apogeul. Relaţia artei cu viaţa era asimilată celei cu patria şi invers, cu trădarea de patrie.

Mi-ai vorbit despre un roman pe care l-ai scris acolo, mi-a spus chiar în prima zi când ne-am întâlnit Drago Siliqi, cel mai bun prieten al meu.

I-am răspuns că-l adusesem cu mine, finalizat.

În loc să se bucure, l-am văzut cum se crispează.

Mi-a explicat că toţi cei care se întorseseră de afară erau supravegheaţi foarte strict. Nu trebuia să vorbesc cu nimeni despre nimic. Nici despre roman nu trebuia să pomenesc înainte de a-l citi el.

Romanul e ok, i-am spus. Nu are nici suprarealism şi nici altele *à la* Shakespeare.

Oricum...

Peste două zile a venit mai morocănos ca prima dată. Am simţit o împunsătură în inimă. Nu mai lipsea mult până să dăm în plâns amândoi. Este o minunăţie, mi-a spus el. Dar degeaba. Trebuie să-l ascunzi. Ba chiar să nu mai pomeneşti niciodată de el. Şi încă...

Mă aşteptam că o să-mi spună să-l pun pe foc. Aveam o privire teribil de furioasă căci, ca şi când mi-ar fi citit gândul, chiar despre asta mi-a vorbit. Nu-ţi spun să-l pui pe foc. Dar să-l ascunzi, să-l îngropi adânc... Pricepi, atât de adânc încât să uiţi şi tu de el...

Am înţeles că n-o vom scoate la capăt şi am lăsat-o pe altă dată. Drago era un tip vesel şi veselia asta îi dădea un farmec aparte. Nu cunoscusem vreo altă persoană ca el, pe care supărarea să nu-o afecteze deloc. Când, la următoarea întâlnire, a venit vorba despre roman, ne-am posomorât amândoi. Cu cât îi era lui mai greu să-mi explice de ce, pe atât mai uşor îmi era mie să înţeleg. Mi-a

spus aproape pe faţă că acolo, la Moscova, în loc să-mi vină minţile la cap, mă zăpăcisem mai tare. Unde mai văzusem eu ca un roman scurt să aibă atâtea prostituate şi falsificatori de documente şi, în plus, să fie plin de spioni şi de boli venerice? Fără a mai pomeni despre personajul principal, care se înţelegea că sunt eu, dar cu o poveste care nu era a mea, adică o viaţă fără viaţă sau...

L-am întrerupt pentru a doua oară spunându-i că era mai bine să punem punct discuţiei şi că „ăia" aveau dreptate să-mi spună că temele de viaţă nu mi se potrivesc...

Am început să discutăm despre altceva şi, cum se întâmplă de regulă, de la amintirile despre Moscova am ajuns la fete. I-am povestit despre Helena, pe care abia o cunoscusem, şi, în timp ce vorbeam, fără să înţeleg de ce şi uşor panicat, am avut impresia că ar fi vrut să mă întrebe de ce nu scriu ceva despre ea. În realitate, mă gândisem şi eu la asta, dar îmi amintisem că avea numai optsprezece ani şi că de obicei aceasta era vârsta personajelor din povestirile vulgare de dragoste...

I-am spus toate astea şi am râs împreună, până ce el mi-a zis că am dreptate şi, pentru că ea nu se mai putea întoarce la şaptesprezece ani, treaba asta avea o singură soluţie: să aştept până ce fata va împlini nouăsprezece ani şi atunci, cu siguranţă, literatura albaneză se va pricopsi cu o capodoperă.

Nu ascundea deloc faptul că, şi atunci când glumea, dovedea o încredere ciudată în mine, amintindu-mi de unul dintre verii din copilărie. Uneori o simţeam atât de intens, încât mi se părea că nerăbdarea de a vedea apărută „capodopera" (cum numeam în sinea mea viitoarea carte) venea mai ales din dorinţa de a-l satisface mai degrabă pe el decât pe mine.

Asta s-a petrecut două săptămâni mai târziu, când, după o deplasare de serviciu la Shkodra, i-am întins un manuscris de aproape patruzeci de pagini.

Aha, ai scris-o până la urmă? Fără să aştepţi ca... (Ar fi vrut să spună, desigur, că nu aşteptasem ca blondina să împlinească nouăsprezece ani.)

Nu i-am răspuns, în vreme ce el o răsfoia ca un leu hămesit. Aha, a făcut. Apoi, uhu... Şi din nou hu-hu... Repeta titlul ca şi când i s-ar fi încurcat printre dinţi... *Generalul armatei moarte.* Văleu...

Amândoi eram fericiţi şi tulburaţi. La fel ca în copilărie, când vărul meu de doisprezece ani era convins, poate mai mult ca mine, că voi fi un scriitor nemaipomenit, deşi nu scrisesem încă nimic.

Euforia ne-a ţinut câteva zile la rând. Nu vorbeam decât despre asta. Ne lăudam unul pe celălalt: eu că scrisesem, el că fusese convins că o voi face. Uneori mi-l aminteam pe Stullpans. Discuţiile acelea stupide despre viaţă şi moarte. Expresia aceea umăr la umăr cu morţii, inventată de el. Ce mult aş vrea să-l cunosc şi eu pe letonul ăsta nemaipomenit, repeta Drago melancolic. Eram tot mai convins că semănau mult unul cu altul, chiar şi fizic.

Într-o zi a venit cu ochii umflaţi de nesomn. Ia ascultă, mi-a zis, aseară n-am putut să dorm din cauza ta. Mi-a venit o idee, dar să nu mă contrazici. Promiţi? Promit, i-am spus. A repetat întrebarea de câteva ori, iar eu, fără să mă gândesc prea mult, l-am încredinţat că o să fac tot ce-mi va cere.

La început s-a încruntat, apoi mi-a spus că în vreme ce eram convins că făcusem o minune, în realitate nu făcusem decât o crimă. Sacrificasem un subiect rar într-o nuvelă... Dar, din fericire, greşeala putea fi îndreptată. Încruntat, a început să vorbească despre cum trebuia reparat ca şi cum ar fi trebuit distrus totul. La început nu

am înţeles nimic. Era vorba despre renunţarea la nuvelă pentru un roman. Mi s-a părut că se gândea la nuvela despre blondină. În paralel, amintea şi despre nuvela cealaltă, aceea cu generalul care aduna oase. Tocmai mă pregăteam să-l întreb la care se referă, când am priceput că era vorba despre amândouă. Las-o pe blondină să mai aştepte, mi-a spus încruntat. Dar nici de cealaltă, de nuvela cu oasele, nu trebuia să-mi pese. S-o suprim fără milă...

În cele din urmă mi-a fost clar că aceasta din urmă trebuia măcelărită: să fac din ea un roman.

Las-o pe blondină să mai aştepte, mi-am zis în sinea mea, aproape teatral. Ideea lui mi-a plăcut mult şi, fără să ştiu la ce se gândise de fapt, i-am spus că o s-o fac.

Două săptămâni după aceea, în timp ce începusem să lucrez, el a plecat în China. Avea să stea mult acolo, două-trei luni, şi-mi închipuiam că era timp suficient să dau gata totul, iar la sfârşit să-l aştept la aeroport împreună cu blondina şi cu manuscrisul romanului.

Drago nu s-a mai întors din călătoria aceea.

Romanul a fost scris şi publicat, totul în absenţa lui. Aşa cum avea să se întâmple şi cu „nuvela despre blondină”. Şi mai apoi cu totul. Pentru totdeauna...

Helena a împlinit nouăsprezece ani. Apoi douăzeci... Blondina se grăbeşte, ar fi spus Drago.

După roman, mi-am spus că lumea aştepta ceva neobişnuit. Ba chiar îmi închipuiam că avea să mi se spună în faţă: cine ştie ce-o să ne mai faci acum.

Într-o zi, l-am întâlnit întâmplător pe D.D. sau Dopio D., cum îi spuneam lui Dilaver Dilaveri, unul dintre puţinii colegi de facultate rămas în Tirana. Mi-a spus că avea de gând să se facă critic literar. Am mers la Café Tirana şi, când i-am spus că mă pregăteam să scriu ceva, mi-a dat

dreptate şi mi-a spus că, după roman, toată lumea se aştepta să scriu ceva mai ieşit din comun etc. etc.

I-am zis că voiam să scriu ceva de dragoste, despre o fată care cu ceva timp în urmă... O blondă? m-a întrebat el. Te-am văzut într-o zi la Café Flora, bună... Oricât părea că ar fi vrut să evite cuvântul vulgar, n-a reuşit. I-am spus că am gânduri serioase cu ea, iar el şi-a cerut scuze. Aşa că am vrut să scriu ceva, dar nu ceva obişnuit, un text banal, care, ca să fiu sincer, mă enervează, ci altceva... , ca să n-o mai lungesc, ceva original, cu atât mai mult cu cât pe fată o cheamă Helena şi vrei-nu vrei gândul îţi zboară la... La Elena din Troia, m-a întrerupt el, nu-i greu de ghicit că la asta îţi zboară, mai ales când e o... hm. Nu-i vorba doar de o coincidenţă idioată de nume, am intervenit peste el, ci cu totul altceva. Este teama care se creează în jur. Înţelegi? E groaza care străbate mii de ani şi te găseşte oriunde ai fi. Nu te înţeleg, mi-a zis el. Apoi, ca şi când şi-ar fi amintit ceva, a adăugat, măi omule, tu nu cumva ai făcut vreo prostie? Ce prostie? l-am întrebat. Păi, uite, să răpeşti pe careva, de exemplu, iar acum să tremuri de frică. A, nu, i-am spus, teama de care-ţi spun n-are nici o legătură cu asta.

Am comandat încă o cafea şi eu i-am explicat că în realitate existase un fel de răpire, că fata fusese logodită cu altul şi eu i-o luasem ăluia, dar... Aha, uite cum te dai de gol, a mormăit el. Păi situaţia e limpede ca lumina zilei: te duci şi-i iei logodnica omului şi acum tremuri în izmene că vine ăla şi ţi-o ia înapoi... Dar nu, aproape că am urlat. Nici pe departe. Povestea asta s-a încheiat acum un an. Iar teama e generală. Troia întreagă s-a cutremurat când, din cauza Elenei, s-a trezit cu Monstrul la poartă, adică cu calul de lemn. În nuvela mea, vechea Troie e Tirana de azi. Şi teama e tot aceeaşi.

Dar fata? m-a întrerupt el. O bucată de vreme ne-am zgâit unul la altul ca ieşiţi din minţi. Te-am întrebat de Helena... a zis. Dar înainte de asta, te rog să-mi explici ceva: despre cine scrii în idioata ta de nuvelă, despre studenta de la Café Flora, sau despre Elena din Troia?

Despre amândouă, mi-am zis. După care, nesigur, i-am spus că în literatură lucrurile nu se despart aşa.

Aha, înţeleg, a zis el. Şi, fără a-şi ascunde un dram de ironie, mi-a spus că, din cât pricepuse el, eram şi răpitorul, şi cel răpit... Sau, mai pe scurt, încercam să mi-o răpesc mie însumi!

M-am despărţit de Dopio D. fără să înţeleg nimic. Două luni după aceea, când l-am sunat ca să-i comunic că, la două zile după publicarea în revistă, „Monstrul” fusese interzis, în locul cuvintelor: nu ţi-am spus eu?, mi-a transmis cu o voce gravă că vrea să ne vedem urgent.

Când ne-am întâlnit, în loc să mă consoleze, mi-a zis că treburile stau rău de tot. Mai rău decât îmi puteam imagina. L-am privit siderat: hai, cât de rău? Da, a făcut, întotdeauna se poate mai rău. Ascultă, Dopio, i-am zis, dacă ai venit să mă scoţi din minţi, mai bine discutăm despre altceva.

Eu să te scot din minţi? a sărit el cât colo. Doar un ingrat poate spune una ca asta. Îi pierise somnul încă de la cinci dimineaţa din cauza mea, iar eu, domnişorul, mă plângeam că mă scoate din minţi. Ia ascultă, a tăiat-o scurt, poţi să faci ce-ţi trece prin cap, dar trebuie să ştii că situaţia ta nu-i bună deloc. O să te preseze înzecit să scrii despre viaţă. Iar ăsta nu e decât răul cel mai mic.

În cele din urmă ne-am calmat, iar el a continuat să-mi repete aceleaşi lucruri, cu singura diferenţă că acum tonul i se înmuiase. În timp ce vorbea, mi s-a părut că am făcut o descoperire: spuse aşa, cu calm, lucrurile păreau mult mai grave decât la nervi. Deci trebuia să fiu atent. Dacă

scăpam şi de data asta, trebuia să-mi fie clar că e pentru ultima dată. Aşa că n-ar fi fost rău să discutăm împreună subiectele despre care-i vorbisem. Ăla cu sinuciderea unui paşă turc, de exemplu. La prima vedere, pare în regulă: în faţa forţei noastre, duşmanii îşi pierd minţile. Dar la ce bun, nu era ceva de actualitate. Cu atât mai mult cu cât scrisesem şi despre un general care adună morţi. Acum, s-ar fi spus, e cam acelaşi lucru, doar că generalul nu mai e italian, ci turc. Cu alte cuvinte, aceeaşi Mărie cu altă pălărie. Nu, nu era în regulă. Şi nici tema cealaltă, cu Gjirokastra, care avea ca motiv repararea, de fapt pietruirea Uliţei Nebunilor, sau proiectul unui metrou, nu, sunau a bătaie de joc. Însemnările despre Moscova păreau ceva actual, dar se ştia că acum, după marea ruptură, era grav să pomeneşti numele oraşului, nicidecum să-l mai şi descrii. În plus, cum să pomeneşti de Kostandin cel sculat din mormânt, care-şi ia calul şi aleargă prin mijlocul Moscovei? A trecut şi peste celelalte, cu fantome şi Macbeţi, după care tocmai mă pregăteam să strig *destul!*, când el, ca şi când ar fi găsit brusc ceea ce căuta, mi-a spus *stai!*. Era un subiect ce părea corespunzător, descrierea unei nunţi pe un şantier de construcţii, cu cântece şi jocuri, exact cu trebuie, cu excepţia sfârşitului, când şoferul de pe maşina salubrităţii, din gelozie, vine şi-i face butonieră la gât miresei, dar asta poate să dispară... Toată treaba era să scap şi de data asta, adică să se uite nenorocitul ăla de „Monstru”.

Aveam să-mi amintesc multă vreme discuţia aceea. Nuvela despre nuntă a fost scrisă şi publicată cu succes. Însuşi Dopio D. a scris trei articole. Mă aştepta nerăbdător la Café Tirana, dar a observat încă de la început că nu eram în apele mele. Ştiu, mi-a spus imediat. Înţelegea că nu multora le plăceau laudele acelea, imnul vieţii noi etc., dar n-aveam ce face. Important era că le închisesem gura

cu cartea aia despre viaţa nouă. În plus, dacă te uitai mai bine, nici nu erau cine ştie ce osanale acolo. Jumătate dintre personajele pozitive erau nişte beţivi, pe urmă mai erau câţiva nebuni, ca să nu mai pomenesc de cele vreo două „paraşute” (o veche obsesie a mea, după el), pe care făcusem ce făcusem şi le strecurasem în carte.

Ca de obicei, Dopio D. era sincer. După părerea lui, eu îmi făcusem datoria. Cel puţin doi-trei ani aveau să mă lase în pace. Vor aştepta ca, după ce-mi plătisem poliţa în faţa clasei muncitoare, să abordez acum tema ţărănimii cooperativiste. Dar asta era treaba lor. Eu aveam treaburile mele. Sinuciderea ofiţerului turc, de exemplu, sau repararea Uliţei Nebunilor. Dar cel mai mult mă atrăgeau amintirile de la Moscova. Scriam câteva pagini, apoi, cine ştie de ce, mă opream. Era ceva imposibil în ele, ceva de coşmar. Erau zile când mi se părea că ştiu ce e. Era lipsa speranţei de revenire. Urmau apoi alte zile când mi se părea că e altceva, ceva necunoscut. Ceva se întâmplase acolo după plecarea mea. Uşurinţa cu care îl pomeneam pe Stullpans, pe numele lui real, într-o situaţie nepermisă unui bărbat însurat, cum era aceea când ne combinaserăm amândoi cu aceeaşi fată, mă făcea să-mi pierd somnul. Argumentul că n-aveam să mă mai întâlnesc cu el era insuficient. Libertatea aceea vinovată avea un alt motiv: Stullpans, după cum am aflat mai târziu, părăsise lumea aceasta punându-şi capăt zilelor.

4

Actul întâi. Scena întâi. Un cort gol. Tunete şi fulgere. Intră cele trei vrăjitoare... Să te bucuri, Macbeth, mâine te vei trezi rege.

Îmi amintesc mereu acea dimineaţă de duminică, când, cu degete subţiri, mânjite cu cerneală şi încordate de emoţie, am scris, sau mai corect am copiat paginile acelea care ar putea fi socotite drept primele pagini ale unui viitor scriitor.

Doisprezece ani mai târziu, la Moscova, la seminarul de psihologia creaţiei, când fiecare student îşi povestea primele experienţe în ale scrisului şi am povestit asta, toţi au râs. Pentru că eram studenţi din diferite ţări, primele experienţe ne făceau foarte curioşi. Seminarul era în aşa fel gândit, încât fiecare trebuia să răspundă la întrebările celorlalţi, dând explicaţii despre împrejurările primei „creaţii”, impulsurile reale, dar mai ales cele ascunse legate de conştient, subconştient, posibilele ezitări, visurile, teama şi până la complicaţiile istorice ale ţării din care venea studentul.

În cazul meu, prima întrebare mi-a pus-o profesorul: Nu mă deranjase, oare, faptul că ceea ce creasem nu era câtuşi de puţin opera mea, ci a altcuiva, în acest caz a celebrului englez?

Răspunsul meu: „În nici un caz” a stârnit un al doilea val de hohote. În realitate, chiar aşa şi fusese. Ţin minte că singurul lucru care mă enervase în timp ce copiam fuseseră câteva cuvinte grele, ca de exemplu „vrăjitoare”, care, cu toată concentrarea mea, ieşise „vrăjitoasă”.

Se înţelege că întrebările colegilor deveneau tot mai hazlii şi mai provocatoare, când, la unul dintre răspunsuri, am spus că nu doar textul lui Shakespeare, scris cu mâna mea, mi se păruse că e al meu, ci şi faima lui sau, cel puţin, jumătate din ea, pe care aveam impresia că de atunci înainte ar fi trebuit s-o împărţim!

O bucată de vreme discuţia a avut replici pline de umor, iar eu mi-am zis că avusesem noroc, pentru că altfel, dacă

ar fi ştiut că nu glumeam, ci spuneam adevărul, m-ar fi luat drept nebun.

A fost profesorul cel care, parcă citindu-mi gândul, a spus că expresia „trufie fericită”, folosită de Mackjavicus nu e vreun defect în cazul copiilor, aşa cum nimeni nu se supără pe fetiţele care sunt convinse că pot deveni prinţese.

Eu recunosc că am visat să devin prinţ, a spus un rus, care de obicei nu vorbea la seminarii. Una dintre cele două georgiene Şota a spus că problema albanezului K. este puţin mai ciudată, pentru că, după cum spune chiar el, ar fi vrut să ia coroana după metoda *à la Macbeth*... Au urmat alte râsete. Şi, împreună cu ele, replici aruncate unul-altuia: dar tu cui ai vrea să-i iei coroana? Lui Tvardovski, sau lui Şolohov? Ferească Dumnezeu, chiar dacă mi-ar oferi-o, i-aş da-o înapoi: mulţumesc, *sir! Spasibo sudar!*

Doisprezece ani după asta.

Actul întâi. Albania, un cort gol. Tunete şi fulgere. Intră cele trei vrăjitoare. *Le Figaro*. *Le Monde*. Reuters... Să te bucuri, cutare, că mâine vei fi prinţ.

E evident că acel *cutare* eram eu. Şi prinţul, desigur. Şi toate celelalte de mai târziu.

Totul era cufundat în ceaţă şi enigmatic ca în vis. Era anul 1970. Început de aprilie. Paştile. Întâmplarea se petrecuse departe. La Paris. Nu ceva, ci totul.

Era frumos şi cumplit. Fusesem publicat *acolo*. Şi nu numai atât. În câteva zile devenisem cunoscut. Vrăjitoarele nu se mai opreau din urări: să te bucuri!

S-a întâmplat.

Nu cumva ai zis ceva?

Am auzit o cucuvea bocind.

E telefonul, mi-a spus Helena.

Glasul lui Dopio D. era ezitant. Mă invita la o cafea.

Privirea, la fel ca şi vocea, îi era tulbure.

Nu ştiu nimic, i-am spus, înainte de a mă aşeza bine.

Aşa? M-am gândit eu.

Am pronunţat unul după altul cuvântul „mister”.

Într-adevăr nu ştii nimic? m-a întrebat el din nou. Nu te-au chemat pe nicăieri?

Am dat din cap că „nu”.

El mi-a povestit despre un fel de anchetă făcută cu trei zile în urmă la editură. Directorul fusese convocat la Comitetul Central, apoi, imediat, şi secretarul de partid. Între timp, secretarul adjunct se lovise cu palma peste frunte şi-şi amintise că nu e vorba de nici un mister aici şi cu atât mai puţin despre vreo chestie dubioasă, pentru că romanul fusese publicat în limba franceză, cu doi ani în urmă, chiar de editura noastră. Cu alte cuvinte, chiar în Albania. Împreună cu o grămadă de alte cărţi realist socialiste.

Totuşi, indiferent de asta, Tirana era în şoc. Dopio D., după cum spunea chiar el, încerca să mă înţeleagă. Aveam tot dreptul să mă bucur, ba chiar mai mult de-atât, mă trezisem brusc scriitor... mondial, şi asta unde, în Occident, acolo unde nu ne iubea nimeni. Chiar şi el ar fi înnebunit de bucurie. Şi totuşi, ca prieten, ca frate, mă sfătuia să am grijă. În cea mai comunistă ţară din lume, un scriitor este răsfăţat tam-nesam de burghezie... Eram conştient de asta? Toţi se vor întreba de ce.

Ştiu, ştiu, l-am întrerupt. Nu eram atât de naiv să nu pricep. Avea o privire blândă, de o blândeţe deosebită, cum nu-l mai văzusem niciodată. Mi-a cerut scuze pentru cele spuse. În ruptul capului nu voia să-mi întunece bucuria. Cele întâmplate ţineau de miracol. Ceva nemaivăzut, inimaginabil, ceva ce nu se poate descrie în cuvinte... Şi totuşi.

Am clătinat din cap ca pentru a-i zice că-l înţeleg perfect. Ba chiar, pentru a-i confirma că eram conştient de

situaţia în care eram, i-aş fi spus una dintre replicile celei de-a treia vrăjitoare: „Negrul se albeşte, albul se-nnegreşte”, dacă nu m-aş fi temut că-mi va răspunde: iar ai început cu Macbeth al tău?

Uite, ai devenit... cum se spune, altceva, a adăugat imediat. O bucată de vreme discuţia s-a învârtit în jurul acestui lucru. Eram, ca să spun aşa, simultan în două lumi... Dincolo şi dincoace... E posibil aşa ceva? Mai mult ca posibil, chiar aşa şi era, deşi el n-o spunea deschis. Ca să nu ne întoarcem la partea sumbră a discuţiei, am dat-o pe umor. Tovarăşul I.K., în ce lume te-ai trezit astăzi? Dacă eşti în partea asta, putem spera că vei începe în cele din urmă romanul acela despre colectivişti? Că, dacă eşti dincolo, poţi continua cu bordelurile.

Săptămâna a trecut mai sumbră ca niciodată. Nu ne aşteptam la cine ştie ce grozăvii, dar şi muţenia aceea era insuportabilă. În două rânduri când m-am întâlnit cu Dopio D. am repetat aceleaşi lucruri: trupul dincolo, sufletul aici, imposibilitatea de a se întâlni vreodată şi întrebarea care va fi pusă cât de curând: de care parte voi fi, de asta, sau de cealaltă?

La întâlnirea următoare, Dopio D. a venit cu ştiri proaspete. Treaba era analizată, dar nu se ştia cu ce rezultate, bune sau rele. Se aştepta ca romanul să apară la rând în alte câteva ţări europene. La întrebarea dacă mă simţeam vreun pic vinovat nu ştiam ce să răspund.

Mi-a amintit că râsesem de el cu acel Dopio D., dar uite că acum îmi venise şi mie rândul. O bucată de vreme am încercat să găsim o poreclă şi pentru mine. Ceva care să aibă de-a face cu cele două feţe ale... medaliei... sau ale lunii. Mi se pare că am găsit, a zis el, *bi-zonal*. Adică în două zone. Bi-zonalul domn I.K.

Uşuraţi oarecum, încercam să râdem. Ba chiar el a pomenit vechea baladă: a fost odată ca niciodată, mergea

viul cu un mort, călare pe-acelaşi cal. Iar când l-am întrebat: de unde până unde? el mi-a spus că în urmă cu două luni chiar eu i-o spusesem în vreme ce-i povesteam despre viitoarele mele proiecte, înainte de...

Voiam, nu voiam, discuţia devenea din nou sumbră. Aşa bi-zonal cum eram, era clar că fiecare zonă îmi va cere, din ce în ce mai insistent, altceva decât cealaltă.

La prima vedere, era imposibilă convieţuirea lor. Doar dacă nu cumva scriitorul, fără a şti nici el prin ce minune, nu suferise o adaptare cumplită, precum cea a lui Ovidiu. Dacă nu s-ar fi născut, cu alte cuvinte, cu aripi invizibile, alte unghii şi alţi plămâni şi, fireşte, cu un alt creier.

Erau momente în care, ca trezit din amorţeală, aveam impresia că toate acestea erau mai simple şi mai posibile decât s-ar fi părut. La urma urmei, nu eram eu autorul încurcăturii? Nu scrisesem eu, la nici douăzeci şi şase de ani, cartea care trecuse dincolo?

I-am spus împărtăşit gândul acesta şi o bucată de vreme ne-am privit ţintă unul pe altul. Pentru o secundă, ochii i s-au îngustat ca şi cum ar fi vrut să se apere de lovitura paralizantă a gândului meu. Povestea asta a ascuns într-adevăr un mister, dar misterul era... dar misterul nu era... altceva... decât... constatarea că eu făcusem totul... fără să ştiu... Însă acum lucrurile erau clare. Acum ştiam şi toţi ştiau, drept pentru care n-aveam s-o mai fac.

Îl ascultam în linişte, aşa cum făceam atunci când conştiinţa mea încerca să se împotrivească. Cu alte cuvinte, după el, mă purtasem ca un somnambul atunci când, în loc să mă ocup de ceea ce se petrecea pe pământ, colectivişti, mitinguri şi celelalte, fusesem preocupat de schelete sau de fantasma calului troian, însă acum, după atâtea laude primite din partea burgheziei, toate acestea luaseră sfârşit...

Nu-l mai văzusem niciodată atât de frământat. Aşa încât nu m-aş fi mirat dacă la sfârşitul argumentaţiei lui ar fi adăugat vechea formulă: Să te păzească Dumnezeu!

Am simţit dorinţa să-i spun că poate lucrurile nu sunt atât de dramatice. Că, la urma urmei, deşi problema nu era simplă, nu s-ar putea spune că nu are şi partea ei... frumoasă. Ba chiar mai mult de atât. Că era chiar foarte frumoasă. Aşa era şi nu aveam de ce s-o ascund, chiar îmi plăcea. Erau şi alţii atraşi de misterul acela. O văzusem pe stradă în privirile necunoscuţilor. Exceptând privirile suspicioase pe care cei mai mulţi nu şi le ascundeau, observasem şi alte priviri, cum erau cele pline de lumină şi duioşie ale fetelor, faţă de care nici eu şi nici el nu eram indiferenţi.

Înainte de a-i spune nici jumătate din ceea ce gândeam, el m-a întrerupt, insistând că voise să mă întrebe altceva: cum voi scrie de acum înainte? Asta era cheia problemei. Toată vechea presiune, viaţa de azi, umăr la umăr cu poporul, optimismul socialist aveau să fie reluate mai apăsat ca până acum. Toată lumea va aştepta ceva. Mă gândisem ce aveam de făcut? Sau... poate.

În vreme ce vorbea, mi l-am închipuit o clipă cu ochii şi obrajii vineţi de lovituri. Spune, inculpat, e adevărat că I.K. ţi-a spus că acum, când e cunoscut în Occident, nu-i mai pasă de Albania? Şi că de acum încolo nu va avea altă grijă decât să le intre în graţii?

În realitate, deşi nu-i spusesem aşa ceva, eram sigur că asta o ştia oricine şi că mintea, vrei nu vrei, într-acolo te ducea. Ba chiar, încă înainte de publicarea la Paris, după ce mă jurasem că nu voi mai scrie romane cu barăci de şantier şi muncitori care se însoară sau altele asemenea, eram din ce în ce mai convins că în miezul celebrei vieţi, despre care se vorbea zi şi noapte, trebuia să se afle o altă viaţă, ascunsă. Era o viaţă secretă, cu certitudine, şi în

acelaşi timp atât de periculoasă, încât nu avea nici nume. Încercaseră să-i spună „viaţă paralelă”, dar înţelesul deviase către adulter. Iar cealaltă tentativă, cu sensul de schimbare a stării de fapt, din expresia „a plecat din viaţă”, a fost asimilată morţii. (Observasem că aceasta din urmă, aşa ca peste tot, se insinuase şi în limbă, acaparând tot ce era mai sensibil.)

Fără a vorbi cu nimeni, am dat în câteva rânduri explicaţii pentru viaţa secretă în faţa unui tribunal public imaginar.

Inculpat, puteţi fi mai clar în legătură cu naşterea ideii de a scrie cartea despre care discutăm... Răspuns: desigur, doar că în primul rând trebuie să ştiţi că nu poate exista nicicum o origine certă. Ea, dacă vorbim într-adevăr despre o origine, nu poate fi decât neclară. Bine. Să spunem că e aşa. Totuşi, să ne-o dezvăluiţi chiar şi aşa, neclară. Hm, încerc... Deşi am fost criticat des că nu scriu despre viaţa socialistă... am vrut să curm definitiv această suspiciune scriind ceva... dincolo de asta, adică mai socialistă decât socialistă. Deci, ceva supersocialist sau, mai bine spus, hipercomunist. Aha... Să iau, cum se spune, taurul de coarne. Să intru în profunzimea comunismului, acolo unde n-a intrat nimeni. În centrul centrului, adică. Aha... Din datele de care dispunem rezultă că ar fi vorba despre ceva nu prea optimist. Despre singurătate... A, nu. Să nu ne luăm după titlu. E inspirat din primele versuri din *Richard al treilea*, de Shakespeare. *The winter of our discontent*... *Iarna vrajbei noastre*. Dar titlul nu e foarte important. De multe ori e pus înainte de scrierea operei, ca în situaţia de faţă. Aha... Atunci despre ce e vorba? Aţi pomenit profunzimea, centrul... Tocmai. Chiar pentru asta aş avea nevoie să văd dosarul secret... Cum?!

Discuţia despre dosarul acesta îmi imaginam că o port mai ales cu directoarea Arhivei Partidului, care nu era

altcineva decât soţia şefului cel mare. Toate variantele începeau cu „ce?”. Ce? Explicaţia nu putea fi decât dificilă. Esenţa, centrul, întrunirea celor 81 de şefi mondiali ai comunismului la Kremlin. Cuvintele rostite, ameninţările, cina tragică. Şeful albanez singur împotriva tuturor. Zvonul asasinării sale după cină... Toate acestea trebuie că erau în dosarul secret. Fireşte că se aflau acolo, dar cum să aibă curajul acest scriitor cu înfăţişare de student să scrie despre asemenea grozăvii, de parcă ar fi Shakespeare...

A doua întâlnire cu directoarea Arhivei mi-a fost mai uşor să mi-o imaginez. Aşa părea la prima vedere, un subiect trist, comunismul divizat, şefii lui, pe care eram obişnuiţi să-i vedem la tribună atât de veseli şi de încrezători, aici păreau altfel. Plecaseră toţi optzeci cu avioane, trenuri, vapoare pentru a-l condamna pe unul dintre ei, al optzeci şi unulea. Pentru a-i arunca în faţă: nerecunoscător, iudă. Apoi... după cină... cine ştie... (Cum după cină? Ai spus ceva? Cine? Am auzit cucuveaua cântând.) Cum după cină? întrebase ea. Nu, nu trebuie să te bagi în chestii atât de sumbre. În plus, tot tabloul era întunecat. Iar ceea ce ai numit esenţă, centru, tot aşa e, sinistru. Avea dreptate să gândească în felul acesta, căci aşa se vedea. Comunismul era într-una din zilele lui proaste. Divizat, ai putea să-i mai spui şi bolnav... În realitate, acest cuvânt nu se potrivea. Înfrânt vremelnic era mai bine. Sau fals... Drept care şi Albania se despărţea de el... Îi spunea adio. Vi se pare nepotrivit cuvântul, înţeleg. Ceea ce făcea ca evenimentul să fie tabu în literatura întregului lagăr socialist. Şi numai Albania, adică numai eu... în realitate... noi... datorită mie, deci... datorită ei... a Albaniei... soţiei şefului... puteam deschide dosarul. Apoi, cu orice prilej, pentru fiecare fragment al lui, trebuia cerută permisiunea publicării.

Din toată seria de surprize, întâlnirea cu directoarea Arhivei, aprobarea studierii dosarului şi, în fine, stabilirea zilei de acces în arhivă, cea mai mare surpriză a fost dosarul însuşi.

Puţin neliniştită, Helena m-a aşteptat la Café Flora.

(Am făcut-o. Ori ai zis ceva?)

Era atât de frumos.

Cine? Într-adevăr?

Păi, ăla, dosarul.

Cum aşa?

O, da. Mai mult decât mă aşteptam.

(Povesteşte-mi.)

Erau toţi acolo. (Întinşi la rând.) Ulbricht, Thorez, Thony, Ngothi. Cumpliţi. Fără Măşti. Dolores Ibarurri. Cu o eşarfă neagră. Ceilalţi, cu părul răvăşit. Cu strigăte. Fără. Tăcuţi. Veşnici. Mergând la recepţii. Văzând umbre, fără a le dezvălui. Nici recepţiile. Şi nici umbrele. O, era aşa de frumos.

Patru luni mai târziu, Dopio D. m-a căutat insistent. S-a întâmplat cum mă aşteptam. O anunţau toate radiourile străine. Pe 13 septembrie, Mao Zedong, şeful suprem al Chinei, îl invitase acasă pe propriul urmaş... Pentru... Pentru a-l ucide după cină. Nu mă privi aşa. Nu-i nici o confuzie. Fără nici un „dar”... Se operase doar o schimbare în scenariu. În varianta chineză nu Duncan a fost cel ucis, ci Macbeth. Şi tocmai de Duncan. Cum se părea, pentru chinezi a fost doar un schimb de cuţite. Dar esenţa rămânea aceeaşi: o cină şi o crimă.

Mai târziu, după căderea comunismului, când manipularea istoriei a devenit aproape o modă şi fiecare se credea un disident anticomunist, când venea vorba despre cina din 13 septembrie 1971 m-am întrebat de câteva ori dacă ea fusese cea care a jucat un rol în coloritul aproape macbethian al romanului pe care-l

scriam, sau acesta fusese acolo încă de la început, iar eu nu făcusem altceva decât să aştept cina aceea.

Dacă aş fi ştiut despre ziua aceea din septembrie, i-am spus lui Dopio D. Aproape că-mi părea rău că liderul Chinei întârziase aproape şase luni.

Dopio D. credea altceva. După părerea lui, poate fusese mai bine că nu ştiusem.

O vreme am discutat despre posibilele necazuri pe care cina mi le-ar fi putut pricinui cu cenzura. În vreme ce ne contraziceam unul pe altul, brusc, mi-a trecut prin cap că încurcătura pentru care ne contraziceam se produsese deja. Din cele cinci părţi ale romanului scrisesem două, iar scena cinei de la Kremlin se afla chiar în partea a doua. În plus, titlul acelei părţi era de-a dreptul sumbru.

„Musafiri în cetate”, a repetat el cu voce tare. Hm, depinde cum o iei. Totuşi, nu credea că e prea rău. Doar să nu mai fie şi altele...

Acasă am început să răsfoiesc febril manuscrisul. Am găsit cucuveaua care cânta chiar la primele pagini. Iar aproape de sfârşitul capitolului era pomenit în clar numele lui Macbeth în castelul în care conducătorul Albaniei fusese primit ca oaspete. Şi de parcă asta n-ar fi fost destul, capitolul se încheia cu apariţia fantomei la recepţia oficială de la Tirana.

Brusc, asemenea celor prinşi asupra faptului, am simţit cum mă cuprinde o furie oarbă. Şi ce dacă, aproape că am strigat. Nu mă ascundeam de nimeni şi nu aveam nimic să-mi reproşez. Scrisesem acel capitol al romanului înainte de 13 septembrie şi, dacă nu mă credeau, puteau face o analiză a textului, o expertiză grafologică sau criptografică la care erau maeştri.

Enervarea, în loc să-mi treacă, mă cuprindea şi mai tare. Şi ce dacă, mi-am zis a doua oară. Chiar dacă aş fi scris-o după cina chineză, ce rău era aici? De multă vreme

pluteau suspiciuni asupra crimei de la Kremlin. Nu plecase oare brusc, chiar înainte de sfârşitul întâlnirii (ultima cină) şeful nostru, şi încă cu trenul, ca să evite avionul?... La urma urmei era vorba despre Kremlin şi despre iarna rusească...

Probabil că m-aş fi calmat complet dacă o voce interioară nu mi-ar fi şoptit că era, într-adevăr, vorba despre Kremlin, despre zăpezile Rusiei etc., iar fantoma cu răni de glonţ pe trup nu se ivise la Kremlin, ci la recepţia oficială de la Tirana. Şi nu era orice fel de fantomă, ci aceea a numărului doi al regimului, adjunctul şefului mare. În plus, unde se mai văzuse vreodată în realismul socialist ca la descrierea unei recepţii oficiale comuniste să apară fantoma succesorului împuşcat, căutându-şi locul la masa festivă?

Un al treilea *şi ce dacă* mi-a dat, în mod ciudat, liniştea dorită. Indiferent de toate astea... textul pe care-l scrisesem era ceea ce trebuie. N-au decât să scormonească prin laboratoare, să scoată ochii cui vor, pentru că eu nu voi renunţa la frumuseţea aceea sumbră.

Optzeci şi unu de şefi comunişti ai planetei se strâng într-o cetate. Duncani şi Macbeţi, amestecaţi la întâmplare. Lucrurile nu erau deloc clare. Prin creier mi se învârtea un ghem infernal. Ucigaşii veniseră ca ucigaşi şi plecau ucişi sau invers. O dată îmi păreau precum:

Optzeci şi unu de Macbeţi
Ce ucid sau sunt ucişi chiar ei

Iar altă dată:

Optzeci şi unu de Duncani
Care mai mulţi ucis-au decât au fost ucişi.

Şeful comunist chinez fusese cel care a răsturnat totul. Amalgamul din cap îmi gonea somnul. Era vorba despre crimă, sau sinucidere? Cine a fost ucis de cine? Venise Duncan la Macbeth, cum se ştia de sute de ani, sau fusese invers: succesorul fusese invitat la şef pentru a fi ucis?

Într-o zi de vară, pe la asfinţit,
La Macbeth la cină Duncan a venit...

Cu cât încercam mai mult să mă eliberez, cu atât mă simţeam mai legat de ele. Şeful chinez, împreună cu rolurile, schimbase şi locul crimei. Dintr-o milă, cum spunea cronicarul Holinshed, scena se lărgise la o mie de mile, până la graniţa mongolă. Dar asta nu era nimic în faţa altei substituiri: înlocuise sângele cu scrumul.

Să nu-mi spuneţi cum că eu aş fi făcut-o.
Deci scrumul ăla nu-l mai răscoliţi aşa.

Toate acestea le aşternusem în partea a doua a dipticului, ba chiar într-un capitol special în care erau comparate direct cele două cine, cea scoţiană medievală şi cea chineză din 13 septembrie, secolul XX.

Era la începutul toamnei lui 1981. Dipticul de o mie şi ceva de pagini era terminat. Dusesem a doua carte la editură şi aşteptam răspunsul. Prima carte fusese deja publicată şi primită cu acelaşi entuziasm peste tot în Occident. Aproape că nicăieri nu lipsea expresia „atmosferă shakespeariană”. Teama de Macbeth era deja un subiect depăşit. Acesta fusese într-adevăr destinul meu.

Pe 17 decembrie 1981, capitala Albaniei aflase o ştire înfiorătoare: prim-ministrul ţării fusese găsit ucis în dormitorul lui. Înainte de căderea serii, radiourile răspândiseră vestea peste tot. Cuvântul „mister” domina

pretutindeni. Crimă sau sinucidere. Noaptea sau la prânz. După o cină. Şedinţă dramatică. După miezul nopţii.

Oricât îmi impuneam să nu mă gândesc, o anchetă în birourile Comitetului Central îmi părea inevitabilă.

Abia v-am citit manuscrisul, I.K. În el descrieţi două cine asemănătoare. Întrebarea noastră se referă la o a treia moarte, care a avut loc zilele acestea, despre care dumneavoastră ştiţi la fel de bine ca şi noi. Aţi ascultat, fără doar şi poate, radiourile străine...Dumneavoastră... Am vrea să ştim ceva despre asemănările acestea ciudate... Cu alte cuvinte, cum explicaţi dumneavoastră aceste asemănări... aceste coincidenţe... aceste... spuneţi-le cum vreţi.

Răspunsul meu era cunoscut. Fireşte că era aşa şi nu avea cum să fie altfel. Ar fi putut aduce grafologi, aparate de analize, microscoape, infraroşii, criptografi, cartostenografi şi rezultatul ar fi fost acelaşi: scena cinei în care şeful comunist chinez îşi ucisese succesorul o scrisesem cu cel puţin două sute de zile înaintea evenimentului de la Tirana.

Aceasta era una dintre variantele manuscrisului, cea mai echilibrată, căci pe cealaltă, cea dură, nu doar că mi-a fi fost teamă s-o arăt cuiva, dar nu îndrăzneam nici eu să mi-o imaginez.

5

Iată şi noua variantă. Nu în birourile CC-ului, ci într-o celulă a poliţiei secrete.

Inculpat, noi ştim totul. Ani întregi ai reuşit să ne tragi pe sfoară minţindu-ne că eşti doar scriitor. Dar acum ţi-a căzut masca.

Mi-a trebuit ceva vreme pentru ca vorbele lor să-mi ajungă la creier. Deci în cele din urmă îmi căzuse masca. Ei ştiau tot. Nu eram scriitor, cum mă lăudase burghezia occidentală, şi nici măcar un împătimit al creaţiei şi alte baliverne, ci altceva. Încercasem să justific ororile şi crimele pe care le descriam printr-o obsesie imaginară pentru *Macbeth*, cu care îi plictisisem pe toţi pomenindu-l şi cu rost, şi fără rost... numai că acum cortina căzuse. Acum eram altceva.

Portretul scriitorului K., conform unui document contemporan al statului albanez, depăşea în ticăloşie orice imaginaţie.

Era un proces-verbal de anchetă din data de 24 septembrie 1982. Descoperit întâmplător în anul 2011 şi publicat în acelaşi an, în cartea *Insuficient, timpul* a H. Kadare. În acest proces-verbal apar numele anchetatorului, numele victimei anchetate, după tortură, doctorul Llambi Ziçishti, fost ministru al sănătăţii, dar şi cel al lui I.K., dar nu în postura de scriitor şi admirator al lui Macbeth, ci în aceea de participant la cel mai groaznic complot din istoria albaneză.

Astăzi, în timp ce sunt scrise aceste rânduri, fostul anchetator este încă în viaţă. O ziaristă tânără a reuşit să-i ia un interviu, în care el a reprodus întreaga întâmplare, cu excepţia torturilor aplicate victimei, care, după părerea lui, ar fi fost opera altcuiva.

Între timp, acest dosar şocant nu i-a atras atenţia nici unui cercetător sau istoric, care arată, cel puţin, că relaţiile scriitor-stat nu erau în acest caz deloc idilice. Alibiul că dosarul ar fi fost contrafăcut nu serveşte la nimic, câtă vreme se ştie că majoritatea dosarelor care te duceau la groapă erau, de asemenea, contrafăcute. Ba chiar, cum s-a spus adesea, cu cât era dosarul mai fals, cu atât mai adâncă era groapa.

Macbeth, la fel ca şi *Infernul* lui Dante, trebuie să fi fost la fel de agasant pentru orice regim dictatorial. Lucrul acesta explică de ce, când una, când alta, erau excluse de pe scenă sau din forurile academice.

Când, după un val de zvonuri, Shakespeare a fost interzis într-adevăr de către aliatul nostru, China comunistă, vestea nu a mirat pe nimeni.

Ceva mai târziu, când primele semne ale căderii comunismului apăruseră la orizont, am avut brusc sentimentul că sosise vremea a ceea ce în conştiinţa mea figura ca o despărţire imposibilă. Şi din nou, la fel ca altădată, mi-a fost greu să înţeleg dacă voiam sau nu lucrul acesta. Şi cu atât mai puţin dacă aş fi putut găsi timpul şi locul potrivit unde să se petreacă.

Într-un rând mi s-a părut că găsisem ocazia la Edinburgh, în Scoţia. Mă aflam în apropierea faimosului Glamis Castle, unde luam un premiu britanic, iar în finalul cuvântului meu de mulţumire am adăugat, pe jumătate în glumă, că acel premiu şi acea ceremonie îmi dădeau prilejul ca, în afară de altele, în dimineaţa următoare să vizitez ceea ce consideram ca fiind a doua mea casă pe această planetă, după cea în care mă născusem, castelul lui Macbeth.

Şi, într-adevăr, aşa s-a şi întâmplat, cu excepţia despărţirii.

Ceea ce am încercat să fac de-a lungul a mai mult de jumătate de secol, încercam din nou, poate pentru ultima oară, în cafeneaua mea pariziană.

Adio, Macbeth, stăpân şi rege, ucigaş şi victimă în acelaşi timp.

De cine ştie câte ori m-am întrebat, fără a-mi da un răspuns, de unde a venit impulsul care m-a atras spre tine. Uneori mi se pare că impulsul acesta s-a născut din dorinţa unui copil dintr-un colţ pierdut al Balcanilor, care a

vrut, fără a şti încă să scrie bine, fermecat de tine, să copieze cu o mână nesigură şi cu degetele pătate de cerneală, povestea ta.

6

Dintre nenumăratele consideraţii despre Macbeth şi macbethism făcute în Albania, cea care a rămas la fel de valabilă din ziua din care a fost scrisă, cu aproape o sută de ani în urmă, a fost aceea a lui Fan Noli, şi anume că nici o altă operă literară a umanităţii nu adună atâta suferinţă într-un spaţiu atât de strâmt.

Era normal ca într-o zi, mai devreme sau mai târziu, să caut locul în care se află nucleul durerii. Iar lucrul acesta nu a fost uşor, pentru că era altul de la an la an.

În cafeneaua mea de la Paris ştiam că va veni la un moment dat ceasul căutării inimii diamantului. De data asta mi s-a părut că se află în scena a doua din actul al doilea, în nu mai mult de 90 de versuri de unsprezece silabe.

Momentul culminant, acela al plecării lui Macbeth spre locul crimei, cel al crimei şi al dialogului cu soţia, mai apoi, nu trebuie să fi durat mai mult de trei-patru minute. Pe scenă, cu toată emoţia actului artistic, poate că s-a dublat.

„Momentul ororii”, dacă am putea să-i spunem aşa, începe cu sunetul clopoţelului, semnul prin care Lady Macbeth anunţă că totul e pregătit pentru crimă. Lui Macbeth, sunetul acela îi pare dangăt de clopot şi, prin urmare, fiind pentru ultima dată amândoi în viaţă, i se adresează regelui cu cuvintele:

Duncan, nu-l auzi, e clopotul de moarte,
Ce-n ceruri sau în iad te cheamă-n astă noapte.

Macbeth merge să comită omorul. În scenă intră Lady Macbeth şi în circa 20 de versuri este descrisă aşteptarea ei crispată.

Macbeth intră (se întoarce). În 10 versuri este dialogul lui faimos, întrerupt, sacadat, cu soţia. Ţine în mâini două pumnale însângerate, cu care abia l-a ucis pe rege. Vizitatorului de astăzi care urmăreşte, în castel, harta crimei, nu-i este greu să-şi imagineze faptele petrecute cu sute de ani în urmă. Singura nelămurire pe care o poate avea este legată de scară. În dramă, Macbeth coboară treptele. După vizita la castel înţelegi că lucrurile s-au petrecut invers, le-a urcat. Textul susţine însă contrariul, iar asta pentru simplul motiv că crima a avut loc la etajul de jos, acolo unde, din cauza grosimii zidurilor, care-i asigurau protecţia, se afla dormitorul regelui.

Coborâtul e oricum mai dramatic decât urcatul şi, pentru supersensibilitatea unui geniu, fără să ştim amănuntele, soluţia cu coborâtul se potriveşte mai bine acestei poveşti, începând cu sensul ascuns al tragediei şi până la tremurul picioarelor ucigaşului tulburat, care, coborând, este redat mai expresiv, mai ales pe scenă.

După tropăitul pe scară, dialogul dintre bărbat şi femeie pare că se calmează, dar în realitate prăpastia dintre ei se adânceşte ca şi cum ar vorbi nu despre o singură faptă, ci despre două. Brusc, lady Macbeth observă că soţul are încă în mâini cele două instrumente ale crimei, pumnalele. Îl ceartă şi-i cere aproape cu asprime să le ducă la locul crimei, numai că el refuză.

Toată scena aceasta, împreună cu ieşirea femeii pentru a face ea însăşi ceea ce i-a cerut în zadar soţului, se întinde pe circa 40 de versuri. Macbeth rămâne singur pe scenă şi atunci se aude celebra bătaie în uşă (*knocking*).

Dacă am defini scena aceasta ca nucleul durerii, acest vers, cel cu bătaia în uşă, poate fi considerat drept nucleul nucleului.

În acest cerc al întâmplărilor, totul începe cu un clopoţel şi se termină cu o bătaie în uşă.

Se pot spune multe despre el. Uneori ai impresia că toată tragedia lui Macbeth e concentrată în acest singur vers:

Wake Duncan with thy knocking! I would thou couldst!

Suferinţa lui Fan Noli, traducând în albaneză, pare aproape palpabilă:

Trezeşte-l bătând! Aş vrea să se poată!

Deşi versul de unsprezece silabe este păstrat, se simte că lipseşte ceva. Este numele regelui, desigur. Dar poate că mai e ceva: Traducerea *ad litteram* ar fi:*Trezeşte-l pe Duncan cu această bătaie! Eu aş fi vrut-o!*

Dar nu sună firesc. Chiar dacă s-ar justifica oarecum jumătatea versului *eu aş fi vrut-o*, cu argumentul că acele cuvinte banale în gura oricui n-ar mai fi aşa în gura ucigaşului, deoarece el este cel care abia a ucis, care şi-a spus: să moară, să nu se mai scoale, iar acum, trei minute mai târziu, strigă: *trezeşte-l pe Duncan!*, deci şi într-o asemenea situaţie textul ne lasă nelămuriţi. Poate că textul ar fi fost ceva mai precis aşa: *trezeşte-l pe Duncan!... Eu n-aş fi împotrivă!* Şi totuşi nici asta nu ne convinge.

Acest hiatus, care, după cum s-ar părea, l-a făcut pe Noli să dea mai multă greutate şi dramatism jumătăţii a doua a versului cu cuvintele: *Aş vrea să se poată!*, deşi asta îi afectează prima jumătate. Veşmântul strâmt al versului de unsprezece silabe nu i-a permis nici o deviere.

Cel mai bine, poate, ar fi fost: *Bate şi trezeşte-l pe Duncan! Ah, dacă!*

Cu cât îţi storci mintea mai abitir cu acest vers, cu atât mai clar devine faptul că, fiind nucleul dramei, are şi o profunzime pe măsură, încât în faţa lui nu-ţi rămâne altceva decât să exclami: prăpastie superbă, luminează-te singură... *I would thou couldst!*

Dorinţa de a avea celebrul vers în diferite limbi, aşa, ca la liceu, îmi vine firesc. Aşa cum aş cere, pentru ceva divin, ajutorul tuturor popoarelor, epocilor, limbilor.

Klopf Duncan aus dem Schlaf! O köntest du's!

S-ar putea ca traducerea germană să fie cea mai aproape de original din orice punct de vedere.

În cele peste douăzeci de traduceri în franceză, dificultăţile transpunerii sunt evidente:

Frappe, éveille Duncan! Ah, si tu le pouvais!

Traducătorul francez i se adresează nu celui care bate, cum se înţelege din original, ci bătăii, ceea ce este cam acelaşi lucru. Dar partea a doua: *Ah, dacă ai putea!*, lingvistic sună neconvingător.

Într-o altă traducere, dorinţa exagerată de claritate estompează totul:

Eveille Duncan à force de frapper! Plût au ciel vraiment que tu le pusses!

În limbile germană şi rusă se observă că doi dintre cei mai mari autori care au tradus Macbeth, Schiller şi Pasternak, au redat versul de mai sus prin două versuri. În plus, Schiller, pentru cuvântul *somn*, „Schlaf", a folosit „Todesschlaf", adică *somn de moarte*, care nu este în original. În realitate, în original nu este nici cuvântul

„moarte” şi nici „somn de moarte”. Acesta din urmă, „sleep of death”, se găseşte în *Hamlet*, în faimosul său monolog, iar Schiller, precum se pare, n-a scăpat de tentaţia de a-l lua de acolo şi a-l introduce în traducerea sa.

Ca să ne întoarcem la traducerea în albaneză: *Trezeşte-l bătând! Aş vrea să se poată!*, la ora despărţirii de scoţianul ucigaş, era normal ca autorului acestor rânduri să i se pară că-şi poate împlini vechiul vis: anume, corectarea lui Shakespeare... Un vis vechi de şaizeci de ani. Ia creionul şi... Aş vrea să se poată!

Era desigur mai uşor pe vremea aceea să-şi bage degetele subţiri, aproape feminine, în textul celuilalt, decât azi. Şi, deşi cu întârziere, se putea face ceva, dacă nu cu originalul, măcar cu traducerea în albaneză:

Trezeşte-l bătând! Aş vrea să se poată!

Lipseşte, cum s-a mai spus, numele lui Duncan. Lui Noli i s-a părut obligatorie păstrarea versului de unsprezece silabe, aşa că a sacrificat numele celui ucis, sperând că se înţelege. Cu atât mai mult cu cât Duncan, în albaneză *Dunkáni*, fiind oxitone (cu accentul la sfârşit), în poezie este egal cu un substantiv de trei silabe, diferit de engleză, în care se pronunţă *Dancăn*, cu accent pe „a”, deci cu o silabă mai puţin, ceea ce schimbă complet ritmul poetic.

În original, se înţelege că, prin cuvintele *trezeşte-l pe Duncan cu aceste bătăi*, Macbeth i se adresează celui care bate. Simplificând prima parte a versului la numai două cuvinte:*Trezeşte-l bătând!*, Noli, cum s-a spus, în partea a doua, a accentuat pe suferinţă: *Aş vrea să se poată!*, sigur că regretul neaşteptat al criminalului este transmis tocmai de această parte.

S-ar putea ca traducătorul francez (şi cel rus, la fel) a simţit asta şi, pentru a o accentua, a adăugat un „Ah”.

Ah, si tu le pouvais! (*Ah, de s-ar putea!*). Din păcate, ceea ce traducerea franceză câştigă cu acest *ah* se pierde imedit cu *si tu le pouvais*, care este evident mai slab decât *I would thou couldst!*.

Să ne întoarcem la varianta albaneză, într-o încercare de a fi neutri, ba chiar, mai aproape de engleză decât de albaneză (unde, a fi superficial, este ceva obişnuit), iar întrebarea care se pune este: nu cumva Noli al nostru încearcă să exagereze căinţa lui Macbeth, mai mult decât a făcut-o Shakespeare însuşi?

Episcopul, obişnuit cu cele mai dure critici, ar fi putut s-o îndure şi pe aceasta, dar adevărul este că el nu a făcut nimic care să-l contrazică pe maestrul englez. Macbeth nu numai că s-a căit, dar e complet buimac la vederea sângelui, mâinile îi tremură, vorbeşte poticnit, se teme etc.

În vreme ce Noli, dacă nu e vinovat pentru a doua jumătate a versului, cu prima nu are de ce să se mândrească. Pe scurt, numele regelui ucis nu trebuia îndepărtat...

Şi iată, în sfârşit, varianta visată şaizeci şi ceva de ani, deşi într-un singur vers.

Bătaie, trezeşte-l pe Duncan! Doar să poţi!

sau, poate, şi mai bine:

Bătaie, trezeşte regele! Ah, de s-ar putea!

Optativul, unul dintre instrumentele cele mai perfecte ale limbii albaneze, pare născut special pentru acest vers celebru.

7

În cele din urmă bate ceasul despărţirii. Stăpânitor cumplit, răpitor şi ostatic. Ucigaş şi victimă în acelaşi timp.

Sunt mii aceia care se întorc la el, fiecare în felul său. Oameni, popoare, scene de teatru. Sunt fermecaţi de el, vin de departe pentru a vizita locul unde s-a petrecut crima sau pentru a închiria cu cinci sau şase mii de euro sala ospăţului din celebrul castel, râzând şi făcând glume pe seama fantomei. Alţii găsesc alte modalităţi, una mai surprinzătoare ca alta, dar nimeni nu vrea să plece fără un cuvânt de rămas-bun.

Sunt mulţi cei care cred că este opera cea mai măreaţă născută de geniul uman. Fără a aparţine unei singure epoci sau unui singur popor.

La o sută de ani după Machiavelli s-ar fi părut că a apărut o replică a Prinţului său. Trei sute de ani după *Infernul* lui Dante ni s-a amintit tuturor că adevăratul infern e pe pământ, şi nu sub el. Două mii şi ceva de ani după Atrizi, te cutremură ca şi ei cu ospeţele lor însângerate. Trei sute de ani înainte de comunism, a imaginat hiperororile lui. Şi, de fiecare dată, ne-a semnalat ceea ce va veni şi, mai mult decât atât, ceea ce nici nu se ştie dacă va veni.

Au fost perioade când, sub greutatea lui, planeta întreagă părea că se prăbuşeşte. Şirul ţărilor care păreau să se afle în cercul lui sângeros era lung şi neclar. Mica Albanie credea că e dreptul ei să fie printre ele, căci era singură ţară din Europa unde soţiei dictatorului ei din secolul XX, în viaţă încă atunci când erau scrise aceste rânduri, i se spunea Lady Macbeth. În vreme ce relaţia cu China, singura ţară în care Macbeth a fost interzis în 1970, n-avea cum să nu fie ciudată, aşa cum sunt de obicei legăturile cărţilor celebre cu popoarele nesfârşite.

Jong ni damen de shengyin ba Dengken le ba!

Trezeşte-l pe Duncan cu acest *shengyin*!

Povestea poate fi restrânsă la câteva cuvinte: conducătorul celui mai mare popor din lume, după ce i-a interzis acestui popor cartea cea mai celebră a omenirii, a scos din ea faimoasa cină pentru a o folosi într-o noapte de septembrie.

Paris – Mali i Robit, 2013

MOZAIC

Cum vin zilele

Dacă aş fi fost tentat să fac o clasificare a zilelor petrecute la Rostand, ele s-ar împărţi în două: bune şi rele. Acestea din urmă ar putea avea câteva nuanţe: mai puţin bune, nefaste, pierdute şi greu de definit.

Dar dacă criteriul de clasificare ar fi literar, totul s-ar complica. Port mereu în geantă însemnări făcute cu diferite prilejuri. Foarte scurte de obicei. Sobre. Reluate rareori.

Stau la rând, una după alta, fără să se ştie vreodată dacă vor depăşi uscăciunea în care au încremenit sau vor fi scuturate vreodată de praf şi transformate în literatură.

Ca de zeci de ori până acum, le treci cu privirea pe rând pentru a observa orice semn, oricât de palid, al dorinţei secrete. Uneori îl zăreşti, alteori, nu. E ceva de femeie nehotărâtă, misterios de nesigură, în însemnările acelea.

Început de martie. Nu e pentru prima oară. E vorba despre ceva de amploare. Se spune că în mandatul viitor al ONU, la New York poate fi prezentată cererea unui grup de state pentru interzicerea peste tot în lume a lui Dante Alighieri în manualele şcolare.

La prima vedere pare ceva incredibil. Apoi, cu cât te gândeşti mai mult, începi să realizezi că există o parte a planetei în care infernul dantesc încearcă să iasă la suprafaţă pentru a-l condamna nu pe poet, căruia n-are ce-i face, ci pe noi toţi.

Martie. Deşi este considerată de obicei drept o limbă bărbătească, conform oamenilor de ştiinţă, printre care şi Ernest Koliqi, limba albaneză are foarte dezvoltat mecanismul diminutivării *(diminutif)*. Exemplele aduse sunt deosebit de frumoase, unul mai delicat ca altul.

Nu-mi păşi prea sfioşel.

Sau mai îndrăzneţ din punct de vedere lingvistic, ca în cazurile când au legătură cu timpul:

Când vei veni pe-nserăţică.

Nu e uşor să descoperi impulsul interior care determină o limbă să adopte diminutivul. Naim Frashëri îi spunea Albaniei *Albanică*, unde mângâierea, dorul şi melancolia se împleteau clar, la fel ca-n cazul cuvântului *mămică*. Numai

că acest morfem se lipeşte greu sau deloc în alte cazuri: Italică, Olandică sau Rusică!

Un exemplu şocant atunci când stilema tinde spre inadecvare este în versul:

Printre ei al meu stăpân
Era ţeapăn şi mortuţ.

Zi pierdută

Mă trezesc cu un sentiment plăcut, ba chiar de două ori mai plăcut, pentru că n-am nici un motiv. Pur şi simplu simt că am în faţă o dimineaţă numai bună de lucru.

Trec pe lângă calculator ca omul care vrea să evite păcatul şi totuşi nu-mi pot învinge definitiv ezitarea. Doar două-trei minute, îmi zic. Simt că greşesc, dar mâinile şi mai apoi ochii nu mi se supun. Îl deschid şi, cu un soi de nervozitate, poate închipuită, aştept în picioare, convins de victorie. Se derulează şi prima pagină de ziar. O uit imediat şi trec la a doua. Acelaşi lucru. La a treia, privirea mi se opreşte pe un titlu: „Patru secole şi douăzeci şi doi de ani de închisoare pentru Aldo B.”. Încerc să râd, ba chiar râd de-a dreptul, parcă pentru a para sentimentul de groază, oricum fals.

La ascensor, oglinda îmi demască o urmă de zâmbet pe faţă. De unde ştirile astea aşa cu noaptea-n cap, mă întreb. Apoi continui: ştiri din Albania. De ce te prefaci că nu ştii.

Şi încerc să uit.

Trecând intersecţia, simt că ceva minunat s-ar fi putut interpune între gândurile mele, dacă una dintre femeile

care trec pe lângă mine nu i-ar spune celeilalte că are convingerea că-n ultima vreme banca o fură.

La cafenea, locul meu preferat e liber. În ultimele patru zile, doar o dată l-am găsit ocupat. Mă aşez aproape bucuros, aşteptând liniştit o altă mică bucurie: de obicei, chelnerul, care mă cunoaşte, îmi aduce ceaşca de cafea fără a i-o comanda eu.

Şi chiar aşa se şi întâmplă, iar sentimentul meu de dimineaţă pare intact. Nu poate fi altfel, o condamnare grotescă, de secole, a unui bandit albanez, la mii de kilometri distanţă, nu-mi poate influenţa în nici un caz calendarul.

Şi totuşi, ca pentru a căuta o asigurare în plus, trag cu urechea la discuţia celor doi vecini de lângă mine. Vorbesc cu însufleţire şi se vede treaba că sunt prieteni vechi, căci îşi cunosc unul altuia până şi numele câinilor.

Absolut calm, îmi scot însemnările. E momentul cel mai plăcut al muncii, atunci când n-am început să scriu textul propriu-zis, ci doar îl schiţez. Deci, schiţa textului, care poate rămâne aşa o mulţime de ani. Să spunem secole... (Patru secole şi douăzeci şi doi de ani, de exemplu. Hm!) Textul e încă în stadiul prelingvistic, adică complet liber, în ceaţă. Printre cuvinte, sunt destule ce nu au nici un înţeles, e limba mea personală pe care nici un cercetător n-o va putea descâlci vreodată. Ici-colo sunt linii geometrice, uneori desene, care, la fel ca şi celelalte, nu au pentru nimeni vreun sens.

Sunt obişnuit cu clipocitul cafelei, aşa că mă simt apărat. Mai mult ca sigur că, chiar dacă aş auzi cuvintele „domnul Dufour a fost condamnat la cinci secole şi patruzeci şi doi de ani”, asta nu mi-ar atrage atenţia.

Ah, aici se pare că domnul Dufour a exagerat. Oricum, nu trebuia s-o facă.

În realitate, vorbele acestea veneau de la masa vecină şi-mi par tare banale. Şi, chiar dacă aş fi auzit că domnul Dufour şi-ar fi sugrumat soţia sau portăreasa de acasă, tot atât de banale mi-ar fi părut.

Sunt de acord cu tine. Oricum ar fi fost treaba, tot n-ar fi trebuit să ajungă aici, să-şi folosească câinii pentru asta.

Domnul Dufour, cum s-ar părea, chiar exagerase folosindu-şi câinii împotriva soţiei. Şase secole de puşcărie nu înseamnă mult, după noile cutume din justiţia albaneză.

Îmi continui însemnările, dar e ceva ce nu merge. Nu-mi explic nervozitatea, dar sunt aproape sigur că nu de la discuţia de alături mi se trage. Imediat îmi spun contrariul, că tocmai asta mă enervează. Îmi trece prin cap vreme de o secundă, aşa, ca un titlu de ziar, că ar fi mai bine dacă aş şti ce s-a întâmplat cu soţia sau câinii domnului Dufour, ca să-mi pun ordine în gânduri, decât să stau ca pe ghimpi.

Îmi sacrific câteva minute, îmi spun, şi rezolv treaba. Şi chiar aşa şi fac, trag cu urechea, dar, culmea, vecinii mei îşi întrerup discuţia. Se privesc gânditor unul pe altul, ba chiar mi se pare că unul din ei chiar oftează.

Vorbeşte, îl îndemn în gând. Trebuie să aştept încă puţin, convins fiind că şi cei mai încăpăţânaţi tot trebuie să deschidă gura într-un târziu. *Schprich!*

Şi uite că, până la urmă, încet, pe şoptite, cei doi încep să vorbească. Teama că vor vorbi despre altceva îmi dispare când pomenesc din nou câinii. Aha, aţi înţeles în fine că n-aveţi ce face. Ăsta-i adevărul. Imediat după câini, vine vorba din nou despre doamna Dufour. Aproape că nu-mi vine să cred. Era într-adevăr chiar ea „în noaptea aceea friguroasă”. Apoi sunt amintite din nou caloriferele care nu funcţionau din cauza întreruperii curentului electric. Totul se desfăşura conform unei logici stricte... Hm, e uşor să

spui asta, şi totuşi ceva nu merge. La naiba, nu-ţi sugrumi nevasta pentru că-i e frig.

Îmi spun la un moment dat să renunţ la aceste banalităţi, dar tot atunci îmi închipui că tot eu voi avea de suferit. Hotărăsc deci să ascult până ce voi afla cel puţin esenţa, adică sinopsisul întâmplării, titlul de pe prima pagină, cum ar fi.

Ca şi cum ar face-o intenţionat, cei doi evită chiar esenţa. Se învârt în jurul ei, trec cu şiretenie pe lângă ea, se prefac că pică în cursă, dar imediat o abandonează. Caloriferele au fost reparate chiar în iarna aceea. Iar în noaptea aia, femeia, ca împinsă de ceva fatal... Aha, în final aproape că urlu. Cuvântul sfânt „fatal” abia fusese pronunţat. Hai, domnule, zi-i mai departe. Dar celălalt nu se lasă. Domnul Dufour era nu doar membru al asociaţiei de protecţie a câinilor, ci luase parte şi la întâlnirea regională... Şi ce treabă are asta, măi, prostănacule? Ce e fatal aici, măi, boşorog damblagiu, care nu vrei să te cărăbăneşti de pe lumea asta până nu-l laşi pe contribuabilul francez în fundul gol, măi... Domnul Dufour nu dăduse nici un semn... Aşa că... Stai, mai aşteaptă, mi-am zis nu fără o urmă de reproş... Aşa că reporterul care a ajuns primul la locul faptei...

În final, ca luminat de o străfulgerare divină, totul s-a lămurit: domnul Dufour nu dăduse nici un semn că-şi va sugruma soţia, cu ajutorul câinilor, într-o noapte rece de iarnă, aşa încât surpriza reporterului a fost totală.

Asta fusese tot.

Mă destind în cele din urmă uşurat şi, asemenea omului care, după un şoc, îşi permite un lux cât de mic, trag din nou cu urechea pentru ca, din fragmente de discuţie, să pot reproduce întâmplarea.

Dar fericirea nu ţine mult. Pentru că dialogul lor nu are nici cap, nici coadă, cu toate că sunt foarte atent, pierd din

nou firul şi, la fel ca la început, nu mai înţeleg nimic. Analiza poveştii mă duce spre una dintre obsesiile mele, anume însăilarea unui plan al textului pe care vreau să-l scriu. După obiceiul din ultima vreme, marchez mai întâi „punctele de referinţă”. Noapte rece. Caloriferele nefuncţionale (simbolistica prevestitoare erotico-freudiană). Câinii. Femeia. Crima. Reporterii în zori.

În timp ce ascult cu atenţie, pun semnele pe plan. Semnul mirării, patru semne de întrebare la rând. Săgeţi în zigzag. Nu ştiu de ce scriu „groază” cu chirilice, în rusă: „ujas”. La sfârşit îmi vine să pufnesc de ciudă.

Povestea este aceasta: În apartamentul lor, domnul Dufour cu soţia, o noapte rece, au folosit câinii...

Încremenesc din nou. Fraza, care în orice altă împrejurare mi s-ar fi părut banală, brusc îmi pare acum plină de mister. Au folosit câinii... Un amănunt oarecare, dar cum i-au folosit şi, mai ales, de ce?

De ce? mă întreb din nou şi imediat întrebarea ia direcţia pe care ar fi trebuit s-o ia de mult: pentru ce trebuie să-mi storc mintea cu aşa ceva? La urma-urmei, cu dreptul clientului mai vechi al cafenelei în faţa celor doi intruşi (o exista undeva un asemenea cod?), aş fi putut să-i întreb direct pe cei doi vecini. Fără a sta mult pe gânduri, mă întorc spre ei cu un avânt care nu-şi avea rostul, pentru că, în vreme ce eu mâzgăleam hârtia, vecinii plecaseră între timp.

Sunt singur şi, vreau, nu vreau, aşa singur va trebui să descurc întâmplarea. Acest ultim gând vine amestecat cu altul, bine mi-au făcut, iar de aici apare aceeaşi întrebare: de ce? De ce mama naibii trebuie să găsesc eu o explicaţie aiurelilor astea? La urma urmei, ducă-se la naiba domnul Dufour, cu doamna Dufour, cu câinii lor cu tot.

Societăţile pentru protecţia animalelor, îmi trece fulgerător prin cap, deşi nu mai eram atât de sigur că ceea

ce gândisem despre ei ar putea fi considerat ceva înjositor. Oricum, cuvintele „folosirea câinilor” nu pot fi interpretate drept înjositoare, căci sensul lor e de cele mai multe ori pozitiv. Câinele, paznic al casei. Ajutor la vânătoare, însoţitor al orbilor sau apărător al oilor la stână. Nimeni n-ar putea nega sensul lor pozitiv, nici chiar societăţile pentru protecţia lupilor, apărute în ultima vreme, fiind greu de crezut că la acest punct (problema delicată a oilor la stână etc.) vor avea vreun cui împotriva câinilor.

Oarecum uşurat, răsfoindu-mi teancul de notiţe, cele obişnuite, îmi amintesc fugitiv de câinii poliţişti, pe care nu-i poţi considera chiar nevinovaţi, mai cu seamă când vine vorba despre gardurile de sârmă ghimpată care înconjurau lagărele de concentrare. Şi, imediat după asta, gândul îmi zboară din nou la întâmplarea ciudată cu perechea Dufour. Nu pot spune că dulăii ar fi pomeniţi degeaba în povestea asta. Ceva-ceva se petrecuse totuşi în noaptea aceea de iarnă în casa celor doi Dufour, câtă vreme acolo, dimineaţă, ajunseseră poliţia şi reporterii TV.

Gata, acum, îmi spun, încercând să ignor încă o dată brambureala din capul meu, al cărei punct culminant îl constituiau societăţile de protecţie a animalelor, ultima declaraţie a lui B. Bardot despre foci, urmată de o mişcare contra blănurilor de lux, de unde nu lipsea un apel la femeile bogate, sfătuite să nu mai poarte blănurile acelea jupuite de pe trupul animalelor, care nu le vor face mai frumoase şi nici nu le vor ţine de cald...

Brusc, logica mi se opreşte în punctul acesta... Blănuri de damă, care să le facă mai frumoase. Şi să le ţină de cald, de asemenea... Caloriferele nu funcţionau în noaptea aceea... Iar doamnei Dufour îi era frig. Şi câinii folosiţi pe post de calorifer... La încălzit...

Câini care se mişcă prin casă. Care aleargă din ce în ce mai repede. Fugi, câine, fugi, nu te opri.

Iată, aşadar, la ce se rezumă totul: la temperatură! Aş fi vrut să strig „evrika”, dacă vorba asta n-ar fi atât de uzată. Deci asta a fost: o problemă de încălzire. Altfel spus, încălzire cu câini. Se ştie că corpul lor e mereu cald, iar fuga îi încălzeşte şi mai tare. La fel cum în caz de caniculă trebuie procedat invers: în lipsa ventilatorului, s-ar putea folosi... O, nu... Imaginea şerpilor care se strecoară peste tot este mult mai insuportabilă şi ajung la marginea răbdării: destul!

Ajung să-mi înfrâng îndoielile cu câteva înjurături pe care mi le adresez de obicei foarte rar. Eliberat oarecum de vină, îmi deschid în cele din urmă carneţelul şi caut însemnările şi mâzgăliturile care se pretind desene.

Din fericire, uite că încep să lucrez.

Simt o prezenţă feminină şi aud apoi vocea ei delicată de peste umărul meu drept: domnule K., scuzaţi-mă că vă deranjez. Sunt fotograf, fotografiez mâinile scriitorilor. Mă lăsaţi să vă fotografiez mâna cu care scrieţi?

Pieziş, privirea ei nu se dezlipeşte de mâna mea, în vreme ce mie îmi vine să strig în sinea mea: ia stai, măi, doamnă, măi, femeie. Pozezi mâinile scriitorilor? E prima dată când aud aşa ceva.

Ea îmi zâmbeşte: chiar asta e, fotograf de mâini. Fotografiază, mai exact, o singură mână. De obicei pe cea dreaptă.

Aha, de obicei doar una...

Mâna dumneavoastră, continuă ea. Pe aceea cu care scrieţi... (ucideţi), desigur.

Îmi fac o cruce, pe care nici eu n-aş putea-o justifica, pe care ea o ia ca semn de aprobare.

În vreme ce caut un motiv, nu pentru a da înapoi, ci pentru a întârzia fotografiatul, în aceeaşi secundă în care îmi trece prin cap s-o mint, să-i spun că e cealaltă mână, adică stânga, mâna cu care scriu, bliţul aparatului fulgeră

cumplit, ca o pedeapsă venită din cer. Am impresia că mâna mi-a amorţit între timp şi că este prea târziu să mai fac ceva.

La fel cum este târziu să mă ridic de pe scaun şi să-i smulg femeii aparatul din mână, urlându-i că nu are dreptul să-i reteze, să-i ciuntească mâna cuiva aşa, în plină zi, într-o cafenea din Paris...

Dar ea iese între timp pe uşile de sticlă, liniştită, lăsându-mă în mijlocul cafenelei cu mâna aceea care nu-mi va mai folosi la nimic de acum înainte.

N-o să mai calc în cafeneaua asta... E pentru a doua oară când îmi spun asta în această iarnă, deşi ştiu că voi veni din nou. Cel puţin alte trei-patru ierni, după care, din nou, un secol sau două, ca să nu spun patru secole şi douăzeci şi doi de ani, după socotelile bandiţilor.

Un timp, întâmplarea cu mâna amorţită mi-a părut rezultatul închipuirii mele, mai mult imaginată decât reală, până în ziua când, într-un forum internaţional al scriitorilor, ziarista Hannah Assouline, de la agenţia „Opal. Portrete de scriitori”, după întrebarea „vă mai aduceţi aminte”, mi-a mărturisit, cu un zâmbet nevinovat, că-mi fotografiase cândva mâna dreaptă într-o cafenea din Paris.

O zi în Biroul Politic

În ultima vară la Mali i Robit mi-au căzut întâmplător în mână câteva pagini de proces-verbal scoase din arhivele secrete. În ultima vreme, asemenea lucruri deveniseră ceva banal în Albania. Întâlneşti pe cineva la cafenea, observi că are ceva schimbat în zâmbet şi în privire şi, fără a ajunge să-l întrebi ce i-a produs schimbarea, îţi spune chiar el: „Am câteva din alea... ai chef să le vezi?”

E aproape un secol, încă de la nuvelele lui Migjeni, de când cuvântului „alea”, după subînţelesul aproape clasic care înseamnă prostituate, i s-a dat şi alte sensuri, de multe ori nefericite: marihuana, dolari, ţigări speciale, trabucuri, pentru a sfârşi în pagini dactilografiate din dosarele secrete.

Pentru a se asigura că n-am să-l iau peste picior, omul adaugă: „Sunt din Biroul Politic”. Cuvântul „oricum”, chiar dacă nu-l pronunţă, mi-l sugerează din priviri. Deci, oricum, „alea” aveau legătură cu Biroul Politic. Note, procese-verbale reale, cum mă asigură. Discuţii notate cuvânt cu cuvânt. Despre subiecte importante.

Oricum, îmi spun în cele din urmă. Desigur, oricum. Cu atât mai mult dacă sunt chestii importante.

La întrebarea mea, de exemplu? el răspunde imediat: şansa germană. De la un capăt la altul în treizeci şi opt de rânduri.

Şansa germană în treizeci şi opt de rânduri?

Întocmai, îmi răspunde. Aia faimoasă. Complet şi clar.

De data aceasta, rostesc cuvântul „oricum” cu voce tare. Vreau, nu vreau, trebuie să fiu serios. Iar paginile sunt acolo. Împreună cu adevărul.

Întinzându-mi teancul de hârtii, mă lămureşte că „şansa” e la paginile 10 şi 11, accentuate chiar cu un subtitlu: „A patra chestiune: Referitor la discuţiile cu Germania Occidentală”.

În vreme ce mă îndrept, printre brazi, spre casă, gândul care nu-mi dă pace este că, în sfârşit, voi avea prilejul să aflu adevărul despre una dintre situaţiile cele mai disputate după căderea comunismului.

Un alt gând, dacă aş putea să-l numesc aşa, vine din lumea mea paralelă, literatura. Este un gând fugar şi confuz. Sunt cuvintele unui personaj dintr-un roman american, care, după ce-şi aminteşte de mizeria în care a

căzut (vânzare-cumpărare de refugiaţi străini), îi spune amicului sau sie însuşi că şi-ar fi putut imagina orice, dar că va îmbătrâni vânzând chinezi în nici un caz...

Conform mediului din care vine, gândul devine şi mai opac îndată ce apare. În realitate, eu însumi n-aş fi crezut vreodată că, în vreme ce anii trec şi viaţa se scurtează, aş fi putut să mă ocup de cele mai inutile ore ale acestei ţări, de discuţiile din Biroul Politic.

Mai rostesc un ultim „oricum”, după care mă aşez în cunoscutul loc de pe veranda în care lucrez. Paginile sunt aici. Găsesc pagina 10, împreună cu subtitlul „A patra chestiune”.

Biroul Politic. Ziua. Intră pe rând...

Ca toţi scriitorii, am avut ocazia să descriu tot felul de zile. La urma urmei, literatura este, înainte de orice, un şir nesfârşit de seri, de nopţi, de înserări, de miezuri de noapte şi mai ales de zile. Nu este o întâmplare că zilele ocupă, cum s-ar părea, locul predominant la începutul descrierii fiecărei fapte sau situaţii. O zi de iarnă. O zi pierdută. O zi a ţarului rus. Ziua în care au invadat germanii. Ziua despărţirii. A cucuvelei. Ziua aceea.

Deci a sosit şi ziua aceea.

Manuscrisul nu are dată, dar aceasta e uşor de găsit. E în anul 1986. Sunt convins că exactitatea descrierii e în afara oricărei bănuieli.

Iată textul complet:

A patra chestiune

Referitor la discuţiile cu Germania de Vest

Tovarăşul Ramiz Alia: Sofo şi-a terminat treaba acolo, mâine se întoarce.

Tovarăşul Foto Çami: S-a făcut ceva?

Tovarăşul Ramiz Alia: Germanii au făcut ceva, au ajuns la un punct în care sunt de acord să dea o sumă, dar numai prin intermediul unei organizaţii internaţionale. Sofo

le-a spus că trebuie să studiem problema. Acum, la sfârşit, ei i-au propus, mai întâi, stabilirea de relaţii diplomatice; doi, ca Germania Federală să pună o sumă la dispoziţia Albaniei; şi trei, ca experţii să găsească căile şi metodele pentru ca această chestiune să fie rezolvată printr-o organizaţie internaţională. Propuneri valabile până ieri la prânz. Ieri după-amiază au continuat discuţiile, încă nu am primit răspunsul, dar am vorbit puţin la telefon cu Sofo şi mi se pare că s-a ajuns la concluzia ca experţii să găsească posibilitatea acordării acestei sume prin intermediul organizaţiilor internaţionale sau prin alte forme. Deci schimbarea e că s-a adăugat expresia „alte forme". Au stabilit o nouă întâlnire la sfârşitul lui noiembrie. S-ar părea că o să se rezolve ceva.

Tovarăşul Foto Çami: Da, pentru că ei vor.

Tovarăşa Lenka Çuko: Au şi ei o problemă.

Tovarăşul Simon Stefani: Ăsta e un pas înainte.

Tovarăşul Ramiz Alia: În ceea ce priveşte căile, eu cred că mai trebuie văzut, că aceea cu organizaţiile internaţionale nu ne interesează, pentru că devine totul public. Nu ne interesează pentru că ele îşi publică rapoartele anuale.

Tovarăşul Foto Çami: Eu cred că, dacă germanii au ajuns să aprobe acordarea unei sume, treaba se poate rezolva. La urma urmei, putem accepta şi crearea unei camere de comerţ comune pentru a dezvolta comerţul între Albania şi Germania Federală. Asta aduce beneficii. Sau se pot găsi alte căi şi forme. Statul german poate găsi o firmă şi prin ea să facă toate aceste activităţi, adică vânzare, cumpărare etc.

Tovarăşul Simon Stefani: Cu siguranţă că ei au stabilit şi o sumă.

Tovarăşul Vangjel Cërava: Eu spun un miliard de dolari.

Tovarăşul Foto Çami: Chiar şi 500 de milioane tot ar fi ceva.

Înainte de a mă ocupa de ceea ce n-am avut ocazia să fac vreodată: autopsia unei zile a Biroului Politic al Partidului Muncii din Albania, vreau să amintesc pe scurt împrejurările în care a avut loc această discuţie.

Este momentul de după moartea dictatorului albanez. Întreaga Albanie e în aşteptare. A avut loc vizita lui Josef Strauss[18]. Şansa germană s-a ivit brusc la orizont. Ceva real. Logic. Se simte căderea inevitabilă a comunismului. Germania Federală se gândeşte la problemele ei. E vremea ca cele două Germanii să se unească. E timpul ca ţările captive să fie scoase din groaznicul lagăr comunist. Pentru germani, prima grijă e partea desprinsă din trunchiul comun, Germania de Est. Înainte de a o lua, pentru a nu se reclama „egoismul german", ca repetiţie generală a dramei va fi regizată desprinderea unei alte ţări: În cazul acesta, Albania. Este o ţară comunistă, dar izolată. A ieşit de mult din lagărul comunist, din Tratatul de la Varşovia. Pe scurt, este potrivită din toate punctele de vedere. Germania intră în joc. Bătrânul bavarez Strauss, de dragul Germaniei lui, se apropie de Albania. Aceasta din urmă, pe partea ei, are mai mare nevoie de bavarez decât el de ea. Albania moare pe picioare. Acest ajutor, care a fost numit „şansa germană", pare un plocon căzut din cer.

Totul pare aranjat de o mână divină. Albania va fi prima ţară smulsă de Occident. Care renaşte. Care respiră din nou. Totul e în favoarea ei. Totul, cu o singură excepţie: Biroul Politic al acestei ţări.

---

[18] Politician german, preşedinte al uniunii social-Creştine din Bavaria între 1961 şi 1988.

Ca să ne convingem e de ajuns una dintre zilele lui. Aceea pe care Leonardo Sciascia[19], ofensându-le pe cucuvele, a numit-o *Ziua cucuvelei*. Ziua cea mai nefastă. Mai neagră ca orice altă zi a cucuvelelor, corbilor şi diavolilor la un loc.

Hai să ne întoarcem la autopsie, la începutul procesului verbal:

De la primele cuvinte ale lui Ramiz Alia: „Sofo şi-a terminat treaba acolo, mâine se întoarce”, până la „Sofo le-a spus că trebuie să studiem problema” sunt în total şapte rânduri. În mijlocul paragrafului e numai o ştire, importantă, într-adevăr: germanii acceptă să dea suma (ştiută deja, salvatoare, decisivă). Acordarea ei depinde doar de o singură condiţie: să se facă printr-o organizaţie internaţională.

Aşadar, din acest paragraf aflăm că întregul proces (renaşterea Albaniei) este gata să se declanşeze. Întregul paragraf începe şi se termină cu un anume Sofo. Întrebarea: cine-i acest Sofo? devine inevitabilă. Ramiz Alia nu-i pomeneşte numele, ba chiar nici prenumele întreg nu i-l spune, ci pur şi simplu Sofo. Pare un amănunt neimportant, dar nu e aşa. Această manieră de a-l numi arată că numele este familiar în Biroul Politic, ba chiar mai mult de atât.

Iată de ce vom repeta întrebarea: cine este acest Sofo care are în mână relaţia cu Germania? Care decide, care spune: vom studia această problemă, care „vorbeşte puţin la telefon cu Ramiz Alia”, după care face ce vrea el acolo, la Bonn, de capul lui?

Pe cine reprezintă acest om? Ce funcţie are? Statul acesta numit Albania are organe de conducere? Are ministru de externe, prim-ministru, preşedinte, guvern, protocol?

---

[19] Scriitor şi om politic sicilian (1921-1989).

Cu speranţa de a lămuri ceva mai mult din procesul-verbal, după primele şapte rânduri, vom continua cu celălalt paragraf, mai exact cu cele douăsprezece rânduri care încheie discursul lui Ramiz Alia, şeful Biroului Politic.

Imediat după cuvintele „Sofo le-a spus (germanilor) că trebuie să studiem problema”, Ramiz Alia, şeful, se întoarce la acelaşi motiv, fără a spune nimic nou, în mod ruşinos, nimic nou, în mod cinic, incredibil, nimic nou, ca şi când ar fi vorbit în faţa unei turme de oi sau de capre.

El spune că germanii au propus, în primul rând, stabilirea de relaţii diplomatice, în al doilea, acordarea *sumei*, şi în al treilea găsirea unei căi pentru înmânarea *ei* printr-o organizaţie internaţională. El continuă: „Propuneri valabile până ieri la prânz. Ieri după amiază au continuat discuţiile, încă nu am primit răspunsul, dar am vorbit puţin la telefon cu Sofo”...

Şi continuă cu neruşinare să nu spună nimic nou. Sunt amintite iarăşi organizaţiile internaţionale, ba chiar apar şi cuvintele „alte forme”, pe care Ramiz Alia le-a prezentat ca pe o noutate.

Ceea ce exprimă cuvintele lui este de o mare perfidie. O şmecherie evidentă cu care Albania voia să înşele Germania. O viclenie de şarlatani politici din Balcani. Jocuri de cuvinte, pretext sub care să ascundă mizeria. În realitate, trădarea cea mai abjectă n-a fost faţă de Germania, ci, până la urmă, faţă de Albania. Pentru că Albania era cea care, cum rareori a fost în istoria ei, abia se ţinea pe picioare. Ceasul ei se oprise, cum se spune. Pieţele erau goale. Lipsea laptele pentru nou-născuţi. Iar grupul de indivizi numiţi generic „birou politic” făceau şedinţe ca aceasta. Şi o turmă de capre, în locul lor, ar fi avut poate mai multă compasiune.

Hai să încercăm să pătrundem mai adânc în textul procesului-verbal. Ceea ce-ţi sare în ochi la prima vedere

este o piedică, un „dar”. Partea albaneză caută o... piedică. Un „dar”, ca să nu primească ajutorul. „Dar”-ul în acest caz se numeşte Sofo. Trebuie să fii slab de înger ca să nu înţelegi că omul acesta este acolo pentru a rosti acel „dar”. Şi uite că a reuşit. Celebra *sumă* germană nu a fost luată niciodată de Albania! De ce?

Să mergem mai departe cu povestirea despre ziua aceea neagră, care, în contrasens cu expresia „ziua lui Dumnezeu”, ar putea fi numită foarte bine „ziua diavolului”!

După cum se vede, în urma şefului, Foto Çami, membru al Biroului Politic, de formaţie filozof, răspunzând cuvintelor lui Alia: „Au stabilit o nouă întâlnire la sfârşitul lui noiembrie. S-ar părea că o să se rezolve ceva”, pronunţă una dintre cele trei fraze ale lui din ziua aceea.

Tovarăşul Foto Çami: *Da, pentru că ei vor.*

Fraza, lipsită de dramatism, pare banală. Totuşi, căutând un grăunte de umanitate în această uscăciune, găsim ceva. Da, pentru că ei vor. Deci germanii vor asta.

În urma filozofului, brusc ni se serveşte o perlă. Este membra Biroului Politic, Lenka Çuko.

Tovarăşa Lenka Çuko: *Au şi ei o problemă.*

N-avem de ce să ne prăpădim de râs de sensul absolut grotesc al vorbelor acestei femei despre şansa germană. (Germania ar avea chipurile o problemă pe care ar vrea s-o rezolve cu ajutorul Albaniei, *dar* pe asta din urmă n-o păcăleşti aşa uşor, nici să te pui în cap şi-n... etc. etc.)

Puţin mai încolo vorbeşte din nou Ramiz Alia, dovedindu-se un adevărat campion al lipsei de logică şi şarlataniei. El se exprimă brusc împotriva primirii *sumei* prin organizaţiile internaţionale, pentru că asta se va afla!

Foto Çami, filozof, pronunţă a doua sa frază, de data aceasta absolut anodină.

Tovarăşul Foto Çami: *Se face un pic de tapaj în felul ăsta.*

Ramiz Alia ia din nou cuvântul pentru a spune cea mai mare absurditate a acestei zile pierdute. La finalul ei, cineva îşi aminteşte esenţa problemei: mărimea *sumei* acordate de Germania.

Cu o voce pierită se anunţă cifra de „un miliard de dolari”.

Filozoful Biroului Politic rosteşte cea de-a treia frază a lui:

Tovarăşul Foto Çami: *Chiar şi jumătate ar fi ceva.*

Pe vremea aceea, jumătate din sumă ar valora azi câteva miliarde. Iar suma întreagă...

Odată cu fraza filozofului se încheie povestea şansei germane. Rareori, în istoria albaneză, un eveniment a provocat atâtea frământări ca ea. Şi, împreună cu ele, acelaşi strigăt înăbuşit: de ce?

De ce a fost respinsă mâna întinsă atunci când Albania era pe marginea prăpastiei? De unde acea piedică, acel „dar”, acel Sofo... De unde a venit ideea, ordinul, condamnarea la moarte? Zvonurile spuneau că venea, ca şi până atunci, din acelaşi loc, spre care comuniştii albanezi priveau din nou: Moscova. De care, cum se părea, nu s-au lepădat niciodată. Şi care, mereu şi mereu, pretindeau acelaşi lucru: mergeţi alături cu oricine, doar cu Europa niciodată! *Nikagda*. Aşa croncăne corbul. Şi Haxhi Qamil. Şi tovarăşul Stalin. Şi Enver Hodja. Ultimii trei din fundul mormântului. Şi ceilalţi la rând. La Budapesta. La Tirana. În Ucraina, în 2014.

2014

Plânsul de la miezul nopţii

Din ciclul imaginar
„Cântec şi bocet pentru literatura albaneză”

1

Era anul 1986. Era primăvară şi miezul nopţii când a sunat telefonul.

Pentru că nu mi s-a întâmplat niciodată să vorbesc la telefon cu un bărbat care plânge, am crezut la început că plânsul era de fapt un zgomot de pe fir. Dar foarte repede am înţeles că era un plâns real, ba chiar, odată cu asta, l-am şi recunoscut pe cel care plângea. Era un redactor al editurii care se ocupa în zilele acelea de cartea mea, o culegere de nuvele, mai exact un amestec de nuvele şi reportaje, sperând ca în acest amalgam să nu se bage de seamă că introdusesem şi un scurt roman cu probleme.

Plânsul acestui redactor nu putea semnala nimic bun, drept care, primul meu gând, împreună cu teama şi rugăciunea care mi-au venit imediat în minte, a fost: să nu fie vorba despre roman!

Din nenorocire, chiar despre romanul prezentat drept nuvelă era vorba.

Cine înţelesese? Unde? Cum? Şeful, directorul, biroul de presă de la Comitetul Central? Răspunsurile, deşi întrerupte de plâns, le-am primit unul după altul. Nici şeful, nici directorul, nici biroul de presă de la Comitetul Central. Pe scurt, în acest moment romanul era în regulă. Dar exista o ameninţare.

Ce ameninţare? am întrebat precipitat. A cui?

La celălalt capăt al firului, plânsul s-a înteţit. Era un cuvânt care semăna cu „anunţ”, dar mult mai ameninţător, şi a durat ceva până să-l înţeleg printre sughiţuri.

Aha, denunţ. Dar al cui?

Plânsul s-a înteţit din nou. Apoi, după un suspin prelung, o autoînvinuire pentru neatenţie şi naivitate, am auzit şi numele denunţătorului.

Dar de ce? am întrebat cu glas pierit. De ce tocmai el?

Îl cunoşteam, era un băiat liniştit, care la fel de tăcut urca şi cobora scările la Uniunea Scriitorilor, fără a atrage atenţia nimănui.

E prietenul tău, nu-i aşa?

Da, tocmai pentru asta am făcut marea greşeală să-i dau manuscrisul să-l citească, aşa, din prietenie.

Şi el ţi-a spus că te denunţă?

Întocmai. M-a ameninţat că va trimite o scrisoare la Comitetul Central împotriva editării prozei *Anul negru*, ca operă antipartid, anti... aşa şi aşa, pe scurt în opoziţie cu ideile şefului cel mare despre mişcarea lui Haxhi Qamili...

Nu mă puteam concentra să-i ascult argumentele.

Plânsul a încetat în cele din urmă.

Dar nu părea un asemenea om, i-am spus. Din contră, mi s-a părut că e... foarte creştin...

Îmi amintisem că telefoanele sunt supravegheate, aşa că mi-am înghiţit cuvântul „liberal”.

De la capătul celălalt al firului, celălalt continua să-mi ceară iertare.

2

Ca orice săptămână doldora de îndoieli, şi aceea mi s-a părut cel puţin de două ori mai lungă.

Îmi puneam tot felul de semne de întrebare. Primul, cea mai frecvent, se referea la omul care plânsese la telefon. Îl cunoşteam de câţiva ani, ne venea acasă, era prieten cu fetele, ne aducea cărţi, discuri, pentru că avea această

posibilitate. O mătuşă de-a lui era căsătorită cu un înalt oficial.

Să fi făcut el însuşi denunţul îmi era greu să cred tocmai din acest motiv: cariera lui nu avea nevoie de asemenea proptele.

Nu mai aveam altceva de făcut decât să mă întorc la cel care-l amenințase. Toate bănuielile păreau credibile, numirea lui la un ziar imediat după Plenara a IV-a, cercul lui familial, care, faţă de cel al redactorului, nu numai că era văzut rău, dar era şi în vizorul instituţiilor statului, ceea ce-i împiedicase să urmeze o facultate şi altele asemenea.

Imediat ce m-am convins că aşa era, şi nu altfel, gândul că aş putea să mă înşel s-a ivit imediat. Era greu de crezut că un denunţător sofisticat, cum erau cei din cercul scriitorilor, şi-ar fi putut scoate masca atât de uşor şi de banal. Oricum aş fi întors-o, era ceva care nu mergea în povestea asta.

3

Mi s-a părut că rezolvarea e simplă, la mintea cocoşului pentru unii, îngrozitoare pentru alţii, dar singura pentru mine: bătaia.

Aveam câteva adrese de bătăuşi, rămase din vremea unui scandal, dar pe care, din fericire, nu le folosisem.

Fără a spune nimănui nimic, am ales una dintre ele, o adresă de la Profarma, zicându-mi că oamenii de aici, faţă de bătăuşii vulgari de la combinatul de carne, înconjuraţi de medicamente, feşe şi creme calmante cum erau, băteau cu mai multă grijă.

Comanda era simplă: omul să fie avertizat că i se vor rupe fălcile dacă nu va înceta „să-l calomnieze pe cunoscutul scriitor K.”.

După promisiunea că cererea mea va fi îndeplinită aşa cum trebuie, m-am liniştit complet. Pentru a evita orice problemă ulterioară, i-am spus dr. X (aşa îi spuneam în sinea mea bătăuşului) că nu era nevoie să-mi telefoneze despre „cum se desfăşurase operaţiunea”. Între timp, asta nu m-ar fi împiedicat ca, chiar a doua zi, să merg la Clubul Ziariştilor pentru a vedea vreun semn pe chipul viitoarei victime.

Odată cu trecerea orelor, eram tot mai convins că treaba se va sfârşi cu o împăcare. Câteva zile mai târziu m-am simţit dezamăgit. Era adevărat că între cele două ipostaze ale omului – cea cu vânătăi în urma bătăii şi cea normală – aş fi preferat-o pe aceasta din urmă, totuşi istoria aceasta începuse să mă plictisească. Chipul lui nu numai că nu arăta nici o urmă de violenţă, dar îţi dădea chiar impresia unui aspect normal, chiar exagerat de normal, ca în cazul celor care se întorc de la băi şi toţi ceilalţi îl admiră: ce bine arăţi!

Şi tocmai când mă pregăteam să las la o parte orice vigilenţă şi să-l sun pe bătăuş pentru vreo veste, s-a întâmplat ceva neprevăzut: dintr-odată, victima şi-a schimbat ochelarii. În vreme ce ceilalţi îl felicitau pentru noile rame, asigurându-l că i se potrivesc, eu încercam în zadar să văd vreun semn făcut prin lovirea sau smulgerea lor brutală de pe faţă. Când m-am convins că nu avea aşa ceva, l-am sunat pe plângăcios şi, cu o indiferenţă jucată, l-am întrebat ce se întâmplă cu cartea. Mi-a răspuns în acelaşi fel, ca şi când nu s-ar fi întâmplat nimic, de parcă nu el fusese cel care cu câteva zile înainte plânsese cu lacrimi de crocodil.

După ce l-am mai întrebat o dată despre carte, el, parcă dinadins, mi-a răspuns şi mai destins, spunându-mi că totul merge bine, ceea ce, în oricare altă situaţia, desigur că m-ar fi bucurat.

Aproape ofensat, l-am întrebat dacă „el” făcuse ceva.

Care el? m-a întrebat plângăciosul.

Mi-am adus aminte un cântec de dragoste, ascultat într-o seară, pe litoral: lacrimile tale, necredincioaso, le-ai uitat.

Păi, ăla, m-am enervat eu. Ăla care te-a amenințat în legătură cu...

Aha, a făcut el, după o scurtă gândire. Aha, a repetat, am uitat complet...Nu, nu, a continuat. Nu s-a mai arătat.

De data aceasta a fost rândul meu să fac „aha”.

Nu-mi mai amintesc cum continuă serenada aceea din Korcea. Era ceva despre ochişori şi un jurământ încălcat.

Eram puţin şocat când am închis telefonul. Într-un rând, mi-am închipuit că totul fusese mult mai simplu şi eu fusesem cel care complicase lucrurile. Bătăuşul îşi îndeplinise misiunea, cu violenţă sau fără, era treaba lui. Speriat, calomniatorul se potolise. Cartea mergea la tipar şi ăsta era lucrul cel mai important.

Dar liniştea a fost de scurtă durată. Nu era doar continuarea cântecului acela de demult, pe care mi-l amintisem: „Lacrimile tale, necredincioaso, le-ai uitat...”, dar acum întreaga poveste mi se părea o farsă. Gândul de a-i telefona bătăuşului, plus cuvântul „idiot”, pe care mi-l adresasem mie, mi-a venit ca lucrul cel mai firesc pe lume. Cheia explicaţiei era la el şi ar fi trebuit să fiu un mare dobitoc s-o caut în altă parte. La asta mă gândeam formându-i numărul, când vocea centralistei, care-mi spunea că în acest moment persoana nu putea fi apelată, m-a blocat complet.

După câteva momente de derută, suspiciunea, scăpată acum de sub control, plana peste toate, fără a menaja pe nimeni. Se mişca precum ceaţa, de la bătăuş la calomniator, pentru a se opri acolo de unde plecase: la plângăcios. Îmi spuneam că unul din cei trei mă trădase, ca să mă corectez imediat: de ce unul şi nu doi, ca să nu spun că toţi trei.

Simţeam şi singur că în tot acest talmeş-balmeş e o mare lipsă de logică.

Bătăuşul, trădător? Dispariţia lui îmi sporea suspiciunea, dar la fel de firesc mă întrebam: de ce? Era pur şi simplu un bătăuş. Şi, în plus, nu el îmi ceruse asta, ci eu. Iar ca să renunţe avea toate motivele: teama de a se amesteca într-o afacere riscantă sau sfatul cuiva, om sau instituţie, de a nu se amesteca în certurile dintre scriitori.

Legat de calomniator, cu cât mă îndoiam mai mult, cu atât mai subţiri mi se păreau motivele. În primul rând, nu eram sigur de ameninţările lui. Tot ceea ce ştiam era de la redactor. În al doilea, ameninţarea, oricât de josnică ar fi părut, nu băgam mâna în foc că a fost chiar aşa. Ba chiar, gândind pozitiv, aş fi putut spune că fusese făcută pentru a preîntâmpina un rău şi mai mare. La urma urmei, i se adresase unui coleg, şi nu statului.

Câtă vreme suspiciunea la adresa lui şi a bătăuşului se diminuase mult, ca să nu spun că se topise cu totul, în privinţa plângăciosului se întâmpla contrariul. Eram din ce în ce mai convins că nu fusese vorba de nici un avertisment ameninţător şi că totul era invenţia lui. Intrase probabil în panică la gândul că proza mea va avea probleme, iar asta îl făcuse să inventeze episodul cu ameninţarea celuilalt. Asta era varianta cea mai facilă. Cea mai gravă era că, intrat în panică, făcuse chiar el denunţul şi acum căuta un alibi. Plânsul lui cu sughiţuri era cea mai bună dovadă. În realitate, tocmai acesta şi mai ales

calmarea ulterioară a lucrurilor m-au făcut să mă liniştesc. Până la urmă, totul fusese depăşit şi nu aveam de ce să insist în explicarea unui secret care, înainte de a fi al meu, era al lui.

Îmi aminteam din ce în ce mai rar totul, ba chiar şi întrebarea care dintre cei trei mă trădase, unul, doi sau toţi trei împreună, nu mă chinuia mai mult decât curiozitatea de a afla sfârşitul unui film văzut la o oră târzie din noapte.

5

La puţin timp după aceea, în primul an de la căderea comunismului, atunci când nu mă aşteptam, redactorul plângăcios din noaptea aceea a ieşit în presă împotriva mea, fostul său prieten şi martorul lacrimilor lui.

După şocul iniţial, mi-am spus că se va afla, poate cu întârziere, secretul lui, care acum, oricum ar fi fost, va părea meschin în comparaţie cu marile dezvăluiri din anii aceia. Cu această speranţă, mi-am îndreptat gândul spre calomniatorul de atunci, pe care mi-l închipuiam un adversar natural al celuilalt, dar, spre şi mai marea mea surprindere, am aflat nu numai că nu sunt adversari, ci că fac parte împreună dintr-un anumit grup politic. Alături de ei era un scriitor condamnat, dar care se declara acum turc, şi un al patrulea, un scriitor mai modest ca turcul, deci mai invidios, pe care detractorii lui, pentru a-l înjosi mai vârtos, îl porecliseră „Liliana”.

Printre cei doi adjutanţi care le dădeau târcoale, era unul care nu avea nevoie de nici o poreclă, pentru că adversarii îi schimbaseră prenumele, Laviro, în Lavirja (Târfa), iar celălalt era un arhitect aproape orb, care-şi folosea defectul ca pe un avantaj.

Grupul era într-o agitaţie continuă. În frunte era când plângăciosul, când calomniatorul, iar când cei doi lăsau impresia că ar fi obosit, apărea imediat ori turcul, ori Liliana, ori orbul. Un dans oribil, fără sfârşit.

Paris, 2002

O întâmplare ce se sfârşeşte cu un câine

Publicarea unei cărţi mai vechi, a unui roman din vremea studenţiei, rămas în manuscris mai mult de jumătate de secol, pricinuieşte de zile bune agitaţie la Tirana. Cum se întâmplă mai mereu, harababura este inutilă, ca să nu spun grotescă, la fel cum e şi motivul care a provocat-o. E scrisoarea deschisă a unui literat, vechi prieten al autorului, care declară că un anume roman nu e din 1958, cum a mărturisit autorul însuşi, ci e scris acum, în anii aceştia.

O declaraţie a editorului, care afirmă că deţine manuscrisul după care a fost tipărit textul, demonstrează, la fel ca autorul, acelaşi lucru: momentul scrierii romanului. Desigur, odată cu disponibilitatea de a expertiza manuscrisul.

Numai că asta nu l-a împiedicat pe autorul scrisorii s-o publice.

Ca de obicei în asemenea cazuri, te întrebi dacă trebuie să răspunzi sau nu. Sunt mulţi cei care refuză să răspundă (povestea cu amestecul în tărâţe sau a nebunului care aruncă o piatră în gârlă), dar nu sunt puţini nici ceilalţi, care, din respect pentru public ar vrea o clarificare de tipul: „Nu credeţi? Duceţi-vă la editor şi faceţi expertiza”.

După ce s-a gândit bine, autorului i-a trecut prin cap să aleagă calea de mijloc: un răspuns, dar fără a dramatiza

deloc situaţia. Ba chiar cu un titlu potrivit sută la sută: „Scrisoarea unui prost”.

Titlul pare ofensator, dar scrisoarea în sine pare atât de ilogică, încât îţi creează convingerea că e singurul titlu pe care-l merită.

Lipsa de logică începe chiar din pomenirea celor doi ani apropiaţi, 1958–1959. În fiecare a fost scris câte un roman. Unul din ele, cel din 1959, *Oraşul fără reclame*, finalizat la Moscova, în afara faptului că este amintit chiar de autorul scrisorii, a fost publicat între timp peste tot în Europa, prezentat drept primul roman al autorului, ciudat de indiferent faţă de realismul socialist. Celălalt, rămas în ceaţă, cel care a trezit suspiciunile expeditorului scrisorii începând cu data redactării şi până la refuzul *realismului socialist*, e scris cu un an înainte, în 1958. Întrebarea e simplă: dacă romanul din 1959 e real, credibil etc., de ce vecinul lui în timp, cel din 1958, care, din toate punctele de vedere, este mai modest, ar fi neadevărat, greu de crezut, scris la o dată mult după aceea etc., etc.? Aceasta este întrebarea care se pune. Dacă autorul nu are nici o nevoie de clarificare, înseamnă că nu are nici un motiv de ordin etic. Mai corect ar fi să se spună că singurul motiv ar fi cuvântul „prost” din răspuns, deşi folosit cu grijă pentru a nu-şi jigni fostul coleg.

Altceva îl împiedică să publice răspunsul şi acesta e gândul că dictaturile, împreună cu mecanismele lor, n-au fost niciodată în mâna unor proşti. Ba chiar se poate spune că mulţi oameni din Albania postcomunistă – foşti călăi, torţionari, foşti decidenţi şi mai ales foşti informatori – visează să nu mai fie consideraţi ca atare, ci pur şi simplu nişte proşti.

După cum se pare, fostul prieten al autorului intră în această categorie. Numindu-l „prost”, autorul este conştient că, după ce a aşteptat îndelung să se deschidă

dosarele pentru a descoperi adevărul despre el, îi face acum un mic favor, un favor micuţ, cum s-ar putea spune: să-i spună prost.

Dar el nu merită nici măcar acest favor. Şi se va dovedi puţin mai târziu. Hărmălaia iscată în presă a fost nu numai nejustificată, dar şi de cea mai joasă speţă. Şi nu avea cum să fie altfel, ca ecou al unei confruntări imaginare tragicomice. Esenţa întâmplării este aceasta: expeditorul scrisorii i se adresează autorului cu acuza: tu n-ai fi putut scrie acest roman în anul 1958, câtă vreme eu nu ştiu, căci nu mi-ai spus de el. Iar răspunsul imaginar al scriitorului: nu ţi-am spus pentru că n-am avut încredere... Pentru că...

Continuare răspunsului vi-l puteţi închipui, ca şi cinismul lui. Dar era singurul răspuns. Pentru că... jumătate din Tirana ştia că rău-famata poliţie secretă albaneză avea în serviciul său mulţi literaţi. Pentru că... neuitatul şi nepreţuitul Drago Siliqi, înainte de a muri într-un accident de avion, ne-a prevenit asupra unuia dintre colaboratorii cei mai zeloşi care se învârtea printre noi... Iar noi, un grup de prieteni de la începutul anilor ’60, Dh. Qirjazi, D. Agolli, Dh. Xhuvani, F. Arapi şi ceilalţi, ştiam asta. Şi cu peste douăzeci de ani înainte, în cartea *Povara crucii*, publicată în 1991 în albaneză şi franceză la Paris, e prezentat clar acest avertisment.

În scrisoarea sa deschisă, expeditorul a făcut, cum s-ar părea, un test. Dincolo de problema manuscrisului (chestiune uşor de lămurit într-o oră sau două printr-o expertiză), omul a vrut să testeze viitorul destin al unei armate întregi de foşti colaboratori ai poliţiei secrete, care sperau cu fiecare zi că se va întâmpla minunea minunilor: căderea în uitare a ceea ce au făcut.

Fireşte că au un motiv să spere. După un sfert de secol de la prăbuşirea comunismului, Albania este singura ţară

care nu-şi deschide dosarele secrete. În această arhivă nesfârşită se află şi dosarele acelora care şi-au trădat colegii. Niciodată în istoria omenirii nu au fost atât de mulţi scriitori delatori ca în secolul comunismului. Şi în nici o altă ţară comunistă nu au fost atât de mulţi ca în Albania.

Iată de ce teama lor este explicabilă.

Pornind de aici, agitaţia de mai sus nu e lipsită de temei. Totuşi, şi amploarea, şi ura care au caracterizat-o a depăşit orice închipuire. Ambele tabere au folosit cuvinte şi expresii incalificabile: pitecantrop, taliban, enverist, vlah trădător, semivlah, turcaleţ, grecoman, miop, jihadist, ţărănoi, haidamac, vehabist, turcoman.

Era o demonstraţie de forţă? O încercare a dictaturii răsturnate de a-şi arăta colţii?

Văzută de la o anumită distanţă, întâmplarea n-ar fi putut fi socotită decât o „încăierare de nebuni”. Un scriitor cunoscut, într-un gest de bună-credinţă faţă de cititorii, cercetătorii şi colegii săi, acceptă publicarea unui manuscris foarte vechi, a unuia dintre acelea care adesea nu văd lumina tiparului datorită naivităţii sau caracterului lor prea intim. Însoţeşte ediţia, lămurind această chestiune, cu expresia voinţei lui de autor ca această creaţie de tinereţe, tocmai pentru imperfecţiunile pe care le are, să nu fie inclusă în opera lui.

Este aproape incredibil că acest gest de bună-credinţă nu e primit doar cu neîncredere, ci se abuzează de el, aşa cum nu s-ar petrece în nici o ţară cât de cât civilizată.

E vorba despre acei analişti care abia aşteaptă să ponegrească orice şi, în primul rând, pe cei mai cunoscuţi scriitori.

Cunosc refrenul acesta. Supărarea, nervozitatea, suspiciunea, ura împotriva scriitorilor cunoscuţi a fost o parte a istoriei comuniste de-a lungul secolului XX. Ură

prezentă încă de la începuturile comunismului rusesc. În 1905, Valeri Briusov, liderul simbolismului rus, l-a persiflat şi l-a ironizat cumplit pe „domnul Lenin” pentru sloganul lui mârşav *„doloj svjehrpisateli”* (jos scriitorii consacraţi).

Acest slogan a devenit pentru aproape un secol cuvântul de ordine numărul unu împotriva scriitorilor consacraţi din tot spaţiul comunist. Evitând expresia „mari scriitori”, care căpătase o aureolă imbatabilă, Lenin a folosit cu viclenie sinonimul „svjehrpisatel” care înseamnă literalmente „peste”, „super” sau „hiperscriitor”.

Sub acest slogan al lui Lenin au avut loc cele mai mari crime împotriva vârfurilor literaturii ruse, şi totuşi condamnarea lor, azi, la 110 ani după Briusov, a fost foarte timidă în comparaţie cu grozăviile produse.

O armată întreagă de delatori, denunţători şi spioni a ajutat statele comuniste, şi mai ales pe cel albanez, să aplice indicaţiile lui Lenin. Nedeschiderea dosarelor secrete arată că această armată se bucură de protecţie în această ţară.

Dar răul nu se termină doar cu aceasta. Sunt trei faze pe care delatorii literari le-au parcurs ca toţi ceilalţi. În prima fază, imediat după căderea comunismului, s-au ascuns, îngroziţi că vor fi daţi în vileag. Mai apoi, văzând că nu exista nici un interes pentru deconspirarea lor, a început faza a doua, aceea a relaxării, a creării unei înţelegeri şi compasiuni pentru ei: ia uitaţi-i, sărmanii, cum merg modeşti cu bicicleta, încărunţiţi etc. În timpul acesta, prea puţini îşi aminteau că aceşti oameni cărunţi de azi au fost ieri nişte adevărate bestii. Şi-au spionat colegii scriitori, au intrat, ca nişte adevărate lude, în casele lor.

După această fază de telenovelă, nimeni nu şi-ar fi închipuit că ar fi putut să vină şi o a treia fază: cea a aroganţei. Acum nu numai că nu le e ruşine de ceea ce au fost, ci se simt chiar mândri. Mai mult, în absenţa birourilor

de la Sigurimi, trufaşi, plini de nostalgie, se duc noaptea la doamna X. ca să-i transmită, ca nişte curieri, mesajele.

Expeditorul scrisorii despre care vorbesc a depăşit primele două faze şi se află în cea de-a treia.

Face parte acum din armata calomniatorilor cei mai zeloşi, iar pentru asta se simte... mândru.

În puţine locuri tehnologia calomniei a fost perfecţionată cu asemenea măiestrie ca în regimurile totalitare.

Începe, de obicei, cu ceea ce poate fi considerată drept baza calomniei. În cazul de mai sus, baza e constituită de ideea cuiva că data la care a fost scrisă o operă nu e aceea declarată de autor, ci alta, anterioară sau posterioară.

O grămadă de analişti corupţi se agaţă de calomnia iniţială pentru a repeta ideea că despre X autor s-a răspândit suspiciunea că schimbă datele. Desigur că a schimba datele aduce după sine şi o bănuială urâtă. Printre analişti se va afirma unul care să spună că, în afară de asta, autorul X schimbă şi titlurile. Analistul aduce ca exemplu romanul *Cetatea*, care, e adevărat, e publicat în albaneză şi în alte limbi cu diferite titluri. Ne putem imagina că suspiciunea schimbării datelor se dublează având în vedere mulţimea de titluri. Analistul nu spune nicăieri că schimbarea de titluri, mai ales în cursul traducerii, este cel mai banal lucru din lume. Şi uite aşa, schimbarea datelor şi a titlurilor îl face pe analist să exprime îndoieli asupra moralităţii autorului.

Fără a se mulţumi doar cu asta, analistul detractor, urmat deja de alţi doi-trei, îl atacă în continuare pe autor, acum în chestiunea retuşurilor. După ei, autorul X., reeditându-şi opera, are prea multe retuşuri, considerate aproape pe faţă imorale!

În prima clipă, un cititor normal poate rămâne cu gura căscată în faţa acestei acuze. Procesul de retuşare este

oricând o parte esenţială a procesului literar. Între timp, otrava analistului şi a detractorilor se împrăştie mai departe. Conform lor, în acest caz retuşurile nu sunt o parte a procesului literar normal, ci au legătură cu schimbarea regimului politic. Cu alte cuvinte, autorul adaptează opera în funcţie de regim. Pe scurt, o operă cu idei comuniste devine, după căderea comunismului, o operă cu idei anticomuniste!

Este o mistificare de la un capăt la altul. Este atât de murdar, încât chiar şi clarificarea, deci combaterea ei, pare nedemnă (povestea cu amestecul în tărâţe). Din păcate, explicaţia este necesară. Drept care, alături de scuzele datorate cititorului, voi aduce aceste argumente:

Două dintre cele mai publicate şi retuşate opere ale autorului în discuţie sunt *Generalul armatei moarte* şi *Cronică în piatră*, fiecare dintre ele cu cinci-şase ediţii. Trebuie spus că toate reeditările, împreună cu retuşurile, au fost făcute în acelaşi regim politic, cel comunist. Cu alte cuvinte, *Generalul...*, ediţie din anul 1963. Albania dictatură. Ediţia anului 1967. Tot dictatură. Ediţia anului 1971. Dictatură *again*. 1974. Dict... Şi aşa mai departe. Acelaşi lucru despre *Cronică în piatră*. Dictatură. Dictatură. Dict... Acelaşi lucru despre *Iarna marii singurătăţi*, 1973, 1977. Dict. Dict. Deci, acelaşi regim, aceeaşi teroare. Unde e adaptarea la regim? De ce şi faţă de cine? Oare analistul şi detractorii nu ştiu toate astea? Celălalt exemplu ne trimite într-un alt regim politic, de data asta capitalist, occidental. Este un roman cu reeditări, retuşuri şi titluri diferite: *Viaţa, jocul şi moartea lui L.M*. şi *Actorul*. Ambele versiuni, scrise şi publicate la Paris în anii ’90. Deci, în acelaşi regim politic. Regim occidental, democratic. Aşadar, o întrebare este obligatorie aici: faţă de ce ar fi fost necesară adaptarea? Şi, mai ales: pentru ce?

Expeditorul scrisorii, împreună cu aliaţii lui, încercând, la povaţa lui Vladimir Ilici, să înmulţească suspiciunile împotriva unui hiperscriitor, se întorc la ideea jalnică că în vremea aceea nimeni şi niciodată n-ar fi putut exprima vreo ironie la adresa regimului, ba nici nu i-ar fi trecut prin cap s-o facă! După unul dintre ei, scriitorul ar fi trebuit să se ducă măcar o dată în Occident pentru a vedea şi a înţelege că ar fi ceva de ironizat în patria noastră strămoşească!

O asemenea monstruozitate putea produce doar un creier de sclav. Pentru a n-o mai lungi, trebuie spus că nu sute, nu mii de oameni, ci cel puţin jumătate dintre albanezi erau împotriva regimului comunist. Şi erau împotrivă mânaţi nu de vreo toană de domnişoare, ci cu toată ura cumplită provocată de teroare, de condamnări şi de crimele cumplite. Şi erau împotrivă nu cu câteva glume sau cuvinte în doi peri, ci în mod dramatic, cu urechea la Radio Londra şi cu speranţa unei debarcări externe şi răsturnării regimului. Pentru a simţi un asemenea curent nu era nevoie de o călătorie în Occident. Surde şi nesimţitoare erau mai ales familiile celor îndoctrinaţi.

Să nu crezi că ar fi putut exista un asemenea suflu, ba chiar să te enervezi şi să spumegi chiar şi azi, 40 sau 50 ani mai târziu, la ideea că cineva, poate chiar şi în mod naiv, ar fi putut face o ironie puerilă la adresa realismului socialist (ca în versurile lui Aleks Çaçi, cum este şi în cazul romanului în discuţie), este jalnic şi cumplit.

Singura explicaţie psihotică a acestei dereglări stă în devotamentul bolnav pentru dictatura de ieri, care conţine ordinul rău-famat şi meschin al lui Lenin împotriva marilor scriitori.

Precum s-ar părea, în alte spaţii şi vremuri, ordinul acela ar fi necesitat interpretări complementare, chiar şi mai cumplite decât acelea ale lui Briusov. Emiţând îndemnul

„jos!” împotriva marilor scriitori, Lenin îi punea pe aceştia alături de răul care trebuia distrus şi ucis fără milă, aşa cum trebuia să se întâmple cu ţarismul, cu Ţarul şi cu familia lui, mai apoi cu capitalismul, iar în final cu întreaga lume occidentală. În 2014, în Albania, detractorii au cerut ca ordinul lui Lenin să fie pus din nou în aplicare, mutarea lui în timp, ca în metempsihoza lui Pitagora. Altfel spus, au cerut reluarea supravegherii şi persecuţiilor de acum jumătate de secol, ca într-un vis urât, apărând dictatura de primejdiile închipuite, chiar de la începuturile ei.

Au pretins dublarea ordinului leninist cu teze noi, precum aceea a scriitorului bun şi omului rău, care continuă să se propage şi azi peste tot, fără a ne mira dacă se va îmbogăţi şi cu antonimul ei, a scriitorului rău dublat, chipurile, de un om bun.

Uluiţi de o asemenea găselniţă, servanţii târzii ai lui Lenin uită că hiperscriitorii, dacă ar trebui să aibă şi ei ceva rău, ucigător, aceasta ar fi contralovitura, pe scurt, hiperlovitura.

Este o calitate neagră, care, *volens-nolens*, le este dată natural de zeitatea artei. Heinrich Heine îi avertiza astfel pe propriii săi detractori: din puşcăria unde vă aflaţi puteţi ieşi, din camera de tortură, de asemenea, doar dacă veţi fi închişi în terţetele lui Dante, o mie de ani de-acum încolo, scăpare nu veţi găsi.

Kennst du die Hölle des Dante nicht,
Die schrecklichen Terzetten?
Wen da der Dichter hineingesperrt,
Den kann kein Gott mehr retten[20]*.*

Acest devotament genetic faţă de dictatura prăbuşită, privită de departe, îţi aminteşte de povestirea „Câinii”,

[20] Fragment din epopeea satirică *Deutschland. Ein Wintermärchen* (*Germania. O poveste de iarnă*), publicat în 1844.

devenită faimoasă în pragul căderii comunismului, despre care încă nu s-a aflat când a fost scrisă şi de către cine.

Subiectul se desfăşoară în pragul sau imediat după căderea regimului comunist, undeva într-un lagăr asemănător cu cele din Siberia. După închiderea lagărului, au rămas barăcile lui abandonate, ce nu foloseau nimănui. Fuseseră dezmembrate şi vândute puţinele acareturi, uşile, broaştele de fier, iar la sfârşit, sătenii au cumpărat şi câinii care-i păzeau pe deţinuţi.

Ani după aceea s-ar fi părut că totul intrase în uitare şi, cu excepţia barăcilor dărâmate, locul nu mai amintea de vechiul lagăr. Dar nu era deloc aşa. La sărbătoarea de Întâi Mai, în centrul provinciei, după o întrerupere de câţiva ani, s-a hotărât să fie comemorate întâmplările de demult. Însă trecutul a revenit brusc. În vreme ce oficialii se urcau la tribuna ridicată în acest scop, iar cetăţenii, cu steaguri şi banderole, se aliniau pentru parada tradiţională, la fel ca odinioară, imediat după primele acorduri ale orchestrei, s-a întâmplat ceva incredibil. Zeci de câini s-au desprins brusc din mâinile privitorilor şi, lătrând înfricoşător, i-au înconjurat pe manifestanţi. Îngroziţi, aceştia nu înţelegeau nimic, când un fost deţinut a alergat spre tribună, a luat un megafon şi le-a cerut manifestanţilor ca, pentru a preveni vreo nenorocire, să li se supună lui şi câinilor. A trebuit să treacă o vreme până ce oamenii să înţeleagă despre ce e vorba. Fostul deţinut, în fruntea lor, i-a condus în direcţia barăcilor părăsite, fără a ajunge să le dea cheia misterului. Cât de clar era pentru el, pe atât de enigmatic era pentru ceilalţi. Fiind câini de pază ai lagărului, la vederea oamenilor aşezaţi la rând, în câini s-a trezit vechiul instinct de a-i însoţi pe deţinuţi, aşa că nu s-au liniştit până ce mulţimea n-a ajuns la barăci, aşa cum făcea înainte vreme.

Detractorii albanezi de astăzi nu sunt cu nimic diferiţi de câinii aceştia...

Paris, 2014

Exegi monumentum

Este considerat aproape la unison drept ultimul poem al lui Puşkin, deşi nimic nu o dovedeşte. Pare scris special despre moartea poetului, încât poţi crede că a participat la ea. (O moarte care a născut un asemenea text, sau un text care a trimis la moarte.)

Care din cele două, moartea sau poemul, a inspirat-o pe cealaltă? Avem impresia că poetul însuşi s-a aflat în dilemă. La sfârşit, după o serie îndoieli pe care numai el le-a ştiut, i-a părut rău să o sacrifice pe una dintre ele, drept care le-a acceptat pe amândouă.

A avut posibilitatea să evite duelul fatal? Absolut. Era suficient să nu-l ceară şi duelul n-ar mai fi avut loc. Iar el ar fi trăit anii pe care nu i-a mai trăit.

Numai că, între timp, începuse poemul-epilog şi aproape că-i părea rău să-l lase la jumătate.

După mărturia lui Karamzin, Puşkin scrisese acest poem la sfârşitul lui august 1836. Deci cu aproape cinci luni înaintea duelului fatal. Fără a fi poate pe deplin conştient, intrase în zona în care moartea şi arta îşi dăduseră o întâlnire nefastă.

Lui nu i-a mai rămas decât să se consoleze cu cuvintele: *niet vies la nie umriu*. Nu, eu n-am să mor de tot. *Non omnis moriar*, care, la fel ca epitaful poemului, fusese luat din Oda 30 a lui Horaţiu: *„Exegi monumentum aere perennius”*.

Fireşte că mângâiereaa fost monumentul însuşi. „Un monument pe care mâna nu-l poate ridica mi-am ridicat mie însumi”.

Monumentul lui avea să dăinuie mândru, neuitat vreodată şi, trebuie spus, mai falnic decât cel al lui Alexandru.

Alexandru era Ţarul Rusiei şi coloana lui a fost ridicată acum câţiva ani la Sankt-Petersburg. Această coloană ni-l aminteşte mai degrabă pe poet.

Poetul şi Ţarul se cunosc. Puşkin i-a frecventat balurile. Împreună cu Natalia, soţia sa. Ba chiar se spune că Ţarul a şi valsat cu ea. Ca şi derbedeul francez care-i dădea târcoale.

Ţarul. Poetul. Eternitatea. Aici se crede că a început totul. Mai ales pentru propaganda sovietică, căreia i-a venit mănuşă această intrigă pentru a strecura suspiciunea că Ţarul însuşi ar fi pus la cale moartea poetului.

Intriga a început, în mod ciudat, imediat după duel, dar în cu totul alt sens. În vreme ce Puşkin îşi dădea sufletul din cauza rănii, într-una dintre camere sunt percheziţionate manuscrisele, lucru pe care, aşa tulburată cum e, Natalia îl observă. Apoi, manuscrisele sunt înmânate unui grup de martori, printre care este şi Jukovski. Este căutat, cum se pare, manuscrisul „Monumentului”. Chiar şi astăzi se discută dacă Jukovski a făcut bine sau nu că în prima strofă, la ultimul vers, a şters cuvintele „coloana lui Alexandru” şi a scris deasupra lor „coloana lui Napoleon”. Şi acum se crede că acest retuş a fost cel care a salvat poemul, care altfel ar fi dispărut definitiv.

Totuşi, polemica a continuat chiar şi după înlocuirea cuvântului „Napoleon” cu „Alexandru”. Ce era cu acest Alexandru? O fi fost vorba într-adevăr de Ţarul rus, sau de

vreo coloană a anticei Alexandrii? Sau poate de vreun alt Alexandru?

Rusia epocii lui Puşkin n-ar fi acceptat ca poetul să se compare cu Ţarul, darmite să-l şi întreacă. Rusia sovietică, dimpotrivă, considera comparaţia cu împăratul o ofensă la adresa poetului. Cât despre Rusia de azi, nu se ştie.

2014

Albania se topeşte

Domnule ministru, aş vrea să vă pun o întrebare foarte simplă şi fără vreo intenţie ascunsă: câţi locuitori are Albania?

Întrebarea i se adresează unuia dintre miniştrii de interne ai Albaniei, la un prânz la vecinii mei de la Mali i Robit.

În aştept pe ministru să se încrunte, dar el rezistă. Mi-e ruşine s-o spun, dar cifra reală am aflat-o abia cu două luni în urmă. Cinci milioane!

Discuţia a avut loc în urmă cu trei ani.

Mi s-a părut că, în fine, a fost îndreptată una dintre confuziile cele mai dramatice prin care trece Albania: problema numărului locuitorilor ei!

Dar am sperat degeaba. La două-trei luni după ce Albania a făcut, în fine, cinci milioane, răul a revenit în grabă. Nu cinci, ci trei. La fel ca înainte. La fel ca în urmă cu trei ani! Cu treisprezece! Cu treizeci!

S-a amintit de câteva ori, mai precis s-a evocat mirarea lui Jakob Fallmerayer din 1860, cum că populaţia turcilor otomani la începuturile imperiului lor, în anii 1300, era aproximativ cât cea albaneză, de un milion! Iar azi, continuă Fallmerayer, în 1860, albanezii au rămas tot

atâţia, un milion, în vreme ce turcii otomani au ajuns la 16 milioane!

Cifrele sunt privite cu o indiferenţă ciudată chiar de albanezi! Vor ieşi tot felul de avocaţi pentru a justifica ceasul oprit al populaţiei, altfel spus al topirii Albaniei. Un milion, în câteva secole? Într-adevăr ciudat, dar oricum explicabil. Iar ochii experţilor, apoi cei ai guvernanţilor, ai miniştrilor, ai prim-miniştrilor şi preşedinţilor îngheaţă cu expresia aceea cunoscută a ignoranţei.

Se cere o explicaţie aici.

Cifra de un milion nu se dezlipeşte de Albania de câteva secole la rând. (Anglia, ca să aduc numai un exemplu, de la 3-4 milioane a ajuns la 40-50 de milioane.) Albania, căzută parcă într-o capcană fatală, stă pe loc. În anii ’20 era la fel, un milion! În anii ’50, ’60, tot un milion! Toţi sunt de acord cu asta. Începând cu Enver Hoxha, cu Stalin, cu Ciubrilovici. De ce? Nici o explicaţie!

Într-o bună zi, când minciuna riscă să fie infirmată public, are loc un salt brusc: de la un milion, Albania ajunge la trei milioane! Nici o justificare pentru ascunderea cifrei atâta timp! De ce s-a continuat atâta vreme? Ce grupare ostilă a susţinut minciuna? Ce tendinţe revizioniste! Ce agenturi străine! Ce sabotori!

Nimic. Cifra de trei milioane stăruie oficial de 30 sau 40 de ani. Împotriva oricărei logici. Sub privirile tâmpe ale guvernanţilor, savanţilor, miniştrilor. În comunism. În postcomunism. Până la prânzul de la vecinul meu. Până la scandalul de acum doi ani, când s-a declarat că populaţia Albaniei este egală cu numărul alegătorilor: două milioane şi opt sute de mii! Şi nimeni nu s-a mirat de nimic!

Albania continuă să se topească sub privirile tuturor.

Mali i Robit, 2008

Început de octombrie

Ar trebui să înceapă odată cu octombrie, dar de obicei nu se întâmplă aşa. Începe mai devreme, în ultima săptămână din septembrie, indiferent când pică ultima zi de joi.

Sper în fiecare an ca hărmălaia să fie mai mică. Cei care aşteaptă au obosit, speranţa de scandal mai firavă, disidenţi nu mai sunt.

Speranţa e inutilă. Liniştea dinaintea furtunii. Şi uite, uite că undeva începe... Se va găsi un motiv, un ziar, o polemică încheiată şi totul va reîncepe ca-n fiecare an... De data asta Premiul Nobel...

Toţi ştiu că iluziile nu au nici o justificare, previziunile, la fel, şi nici lobiştii care susţin ca învingătorii să fie mai curând femei, popoare mici, popoare foarte mari, limbi care nu l-au luat niciodată, naţiuni ignorate.

Odată cu descoperirea internetului, scandalul s-a amplificat. Mai ales în Albania.

Vrem Premiul Nobel. Îl vrem al naibii de tare. Îl meritǎm. Neapărat. Da, neapărat? Doar la el ne gândim. Or să ni-l dea neapărat. Să nu ni-l dea vreodată! Altă soluţia nu au. Băi, nu ni-l vor da să stăm şi-n cap. Vina e a ăstuia, că nu iese să strige: nu-l vreau şi pace! la stai, domnule, cum să spună nu-l vreau, când nu i-l dă nimeni? Aşa să spună: dacă ţineţi aşa de mult la el, ţineţi-l pentru voi. Trăim şi fără Nobel. Aşa spunem, într-adevăr, dar gândul ne stă tot la el. Da, la el. Ăsta al nostru nu bate cu pumnul în masă, ori Nobelul, ori mă întind aici şi mor. Şi totul porneşte de la zero. Aceleaşi gemete, acelaşi „ce bine ne face”, asta e şi atât. Ici-colo, vreo perlă rară ivită unde nu te-aştepţi, precum aceea a imaginii învingătorului, întors de la ceremonie, perifrazând faimoasele cuvinte despre libertate

ale lui Kastrioti... Nobelul nu vi l-am adus eu, l-am găsit printre voi...

Paris, 2007

Două e-mailuri

Spre deosebire de mai toată lumea, mi-e mai greu să scriu e-mailuri decât scrisori.

Trebuie să scriu două e-mailuri, unul pentru scriitorul şi prietenul meu croat Predrag Matvrejević, celălalt pentru traducătorul german.

De la Roma, unde trăieşte de mult, el îmi scrie că a profitat de o şedere de două zile la Zagreb pentru a cumpăra două locuri la cimitir pentru el şi pentru Mira, soţia lui.

Încerc să-i răspund, dar ezit. La început nu mi se pare uşor, apoi mi-e greu şi, ceva mai încolo, imposibil.

Fireşte, găsesc justificări. Nu e uşor să-i răspunzi celuilalt când îţi scrie, din senin, că a cumpărat două locuri de veci. Să-i transmiţi felicitări pentru casă nouă? Să cauţi altă formulă? Mă concentrez, dar nu găsesc nici una. Doar câteva vechi şi uzate. De pildă: să-l stăpâneşti sănătos...

Totuşi, nu poţi spune că problema este simplă. Sute de mii de oameni au încurcături cu ea. Dreptul la un mormânt în locul X. Împreună cu cetăţenia. Şi aceasta din urmă cu o mulţime de documente. Cu preţurile care variază. Cu legile Uniunii Europene, de exemplu, în care Croaţia se pregăteşte să intre.

Cel de-al doilea e-mail are legătură cu ediţiile din Germania. Conform traducătorului meu dintotdeauna, Joachim Roehm, de şase luni, editorul meu german de la Zürich nu-i răspunde nici la scrisori, nici prin poşta

electronică. Se vorbeşte despre renunţare, despre oboseală, despre fuziunea cu o altă editură şi, cea mai proastă variantă, despre faliment. Traducătorul mă întreabă dacă eu, pe partea mea, am vreo veste.

Pe cât de greu îmi e să-i răspund lui Predrag M., pe atât de dornic, ca să nu spun nerăbdător, sunt să-i trimit vreo veste traducătorului german. Motivul e simplu şi greu de crezut. Pe editorul meu dispărut, cel căruia nu i se găseşte noua adresă, nici numărul de telefon, ca să nu mai amintesc de pseudonim, dacă o avea aşa ceva, l-am întâlnit chiar eu, autorul lui, care trăieşte la mii de kilometri distanţă, în nişte împrejurări neprevăzute (în vis, o să spuneţi voi, dar în nici un caz), dimpotrivă, pe stradă, mergând pe jos, pe acelaşi trotuar amândoi, pe bulevardul Saint Michel, prin faţa porţii casei mele.

Iată textul e-mailului pentru Joachim Roehm: „Pe Egon, dispărut de multă vreme, l-am întâlnit întâmplător pe stradă, la Paris. Cu totul altfel decât mă aşteptam, părea foarte fericit, aşa încât îmi închipui că poate n-a dat faliment. Iar el, foarte bucuros, m-a asigurat că e complet falit!”

Cu mesajele se întâmplă un lucru. Vecinul meu francez de la Mali i Robit îşi însoţeşte invitaţiile, mai ales pe cele la cină, cu un text surprinzător. Ultimul a fost pe 13 iulie 2013. „În seara aceasta îl am la cină pe Şeful Comandamentului Forţelor Aeriene. Dacă te gândeşti să dai o lovitură de stat, acum e momentul!”

Două cunoştinţe

În vreme ce mă pregătesc, împreună cu Helena, să călătoresc la Bilbao pentru un premiu literar, primesc un e-

mail de la Ermonela Jaho, care se află chiar acolo, pentru a cânta, aproape o săptămână, în *Traviata*.

Afişe cu chipul ei sunt peste tot. Am citit mult despre ea, dar nu am avut ocazia să o cunoaştem personal. Atentă cum e, ne-a trimis la hotel invitaţiile, programul spectacolelor, totul.

La intrarea în Operă suntem aşteptaţi. Ermonela este emoţionată că veţi fi în seara asta în sală. Sunt primele lor cuvinte despre ea. Vorbesc despre ea cu o atenţie şi o blândeţe deosebită, ca despre o fată din Bilbao căreia i-au venit rudele de departe. (Pare o contradicţie, o fată din partea locului îşi întâmpină familia venită de departe, dar în artă se întâmplă multe lucruri neobişnuite.)

Tot drumul de la intrare până la loja unde avem locurile, Ermonela îi dă câteva SMS-uri Helenei. Scrie cam despre aceleaşi lucruri. O a treia plasatoare, care se ocupă de noi, este şi mai atentă la toate: cuvinte, gesturi, zâmbete.

Sala e plină. Se ridică cortina. Ermonela, singură, în capitala oamenilor care vorbesc cea mai veche limbă a Europei. Sala îşi ţine respiraţia. A venit de departe, invitată pe această scenă necunoscută. Grija faţă de ea se simte, poate, pentru că altundeva, după cum se pare, îi lipseşte...

Despre Luan Krasniqi, albanezul cunoscut peste tot ca *challenger* la titlul de campion la box, s-ar putea spune că atenţia şi blândeţea despre care vorbeam mai sus ar putea fi inutile. El şi-a câştigat faima în ring, deci printre lovituri şi pumni, cu duritate, ca să nu spun cu brutalitate.

Numai că, dacă voi spune că am cunoscut acest personaj nu într-o sală de box, ci la o întâlnire literară în Germania, va părea o scorneală. Şi totuşi acesta e adevărul.

Krasniqi e un apropiat al literaturii. Într-o scrisoare el exprimă clar ce crede despre asemănările dintre cele două meşteşuguri: scrisul şi boxul. Motivul este cunoscut, dacă

ni-i amintim pe scriitorii americani care scriu mai ales despre box, Jack London, Hemingway etc., dar exprimat de un boxer albanez capătă o valoare specială. Asemănarea, după părerea lui, are de-a face cu loviturile şi prăbuşirea. Tot după el, scriitorului nu-i este greu să se ridice după o lovitură, în timp ce pentru boxer aceasta poate fi fatală.

Nu cu mult timp în urmă, într-o scrisoare, îmi scria: „Pe mine, destinul m-a pus la pământ la Hamburg, în anul 2005. Vă doresc să aveţi altă soartă, pentru binele naţiunii noastre.”

Ceva legat de Spania

În notiţele mele găsesc ceva despre un scriitor argentinian, care a publicat un text sau pur şi simplu o replică în legătură cu eseul „Supărarea lui Ahile”, parte a antologiei cu acelaşi titlu pusă în circulaţie de editura Katz.

Pentru că însemnările au fost făcute, ca de obicei, la repezeală, în afară de numele scriitorului sau cercetătorului, Ezequiel Martinez, nu există altceva despre el. Nu-mi amintesc să ştiu ceva despre acest scriitor şi cu atât mai mult despre antologia „Supărarea lui Ahile”, nici despre eseul cu acelaşi titlu, care ar trebui să fie al meu.

Nu sunt foarte sigur că am scris un asemenea eseu, totuşi nu aş putea garanta că n-am nici o legătură cu el. Îmi amintesc că, pornind de la o zicere a lui Konica, m-am ocupat, insistând pe traducere, mai exact, pe traducerea greşită a cuvântului „mëri”, cu care începe *Iliada*, sau, altfel spus, literatura universală. (Povestea „supărării lui Ahile”, care, în realitate, nu a fost mânie, ci ceva mai mult, *obsesie,* în latineşte *mani*, sau *depresie*, cum am spune astăzi.)

Dar Martinez nu se ocupă de asta. Din câte înţeleg din textul spaniol, el se miră de cifra 14 500, pe care am pomenit-o în eseul meu şi care, cum spun eu (mai precis după el, care crede că e după mine), ar fi numărul războaielor purtate de omenire de-a lungul istoriei ei.

Argentinianul se întreabă unde a găsit I.K. această cifră sau pe ce s-a bazat dacă a socotit-o singur şi aşa mai departe.

Ca să fiu corect, nu pot spune că nu sunt puţin şocat şi eu. Nu atât pentru faptul că un scriitor argentinian, la zeci de mii de kilometri de aici, scrie despre aşa ceva, cât mai mult pentru mine. După cum am mai spus, nu pot să afirm că cifra aceea ciudată n-ar avea vreo legătură cu mine. Ba chiar, îmi amintesc vag că într-o zi mi-am stors mintea cu aşa ceva. Ceea ce nu-mi amintesc este ce m-a convins să scriu sau să afirm undeva (după el etc.) cifra aceea blestemată.

Toate întrebările pe care şi le pune Martinez, ba chiar şi altele, mi le pun şi singur. Poate fi calculat într-adevăr numărul războaielor purtate de omenire? Cum e posibil ca istoricii să nu se fi ocupat de asta? Şi, cu atât mai mult, experţii războaielor de toate felurile – fulger, prelungite, secrete, aeriene –, cartografii, turnătorii în bronz, meşterii de medalii, numismaţii, până la meşterii de cruci...

Din titlul textului său, „Atracţia cifrelor inutile”, alături de mirare, răzbate un soi de atracţie, *la atracción por los datos inutiles*.

Întorcându-mă la text, aflu dintr-odată că afirmaţia cu cele 14 500 de războaie o făcusem la o conferinţă la Barcelona.

Aha, îmi spun.

(Barcelona, ce ţi-au auzit urechile...)

Îmi amintesc că Bashkim Shehu, care a fost traducătorul meu la conferinţa aceea, mi-a spus ceva despre textul rostit acolo şi publicarea lui ca eseu în sine.

Nu dau de el la telefon, în vreme ce simt că dorinţa de a dezlega misterul mi s-a mai domolit. S-ar putea ca vorbele acestea să nu fie inventate, ci rostite chiar de mine.

Îmi închid însemnările, când privirea mi se opreşte pe cuvântul „vergüenza”. Intuiţia îmi spune că însemnă „ruşine”, dar nu cred că argentinianul se referă la mine. Oricum, nu-mi este greu să confirm că este chiar „ruşine”. Citesc fraza de câteva ori în spaniolă, apoi tradusă cu Google în franceză, pentru a afla sensul întregului paragraf: Toate războaiele care au fost până azi, deci 14 500 cu totul, şi pentru asta să le fie ruşine, *y ello para su vergüenza*, nu au putut zămisli atâta literatură cât unul singur, cel al Troiei.

(Barcelona, ce ţi-au auzit urechile...)

Deci, este vorbe despre ruşinea comună a celor paisprezece mii cinci sute de războaie, pe care Dumnezeu ştie de unde le-am luat, pentru a le face publice într-o zi la o conferinţă.

În vreme ce-mi închideam însemnările, nu-mi rămânea de tras decât o concluzie filozofică, şi anume că, dacă ar fi fost vorba despre lucruri inexacte, ca să nu folosesc cuvântul „iresponsabile”, acestea nu puteau fi spuse decât în Spania...

Motivul se poate înţelege de la sine.

8 august 2014

Varianta feminină a „Cântecului podului de la Qabesa”

E ceva vreme de când simt impulsul de a face asta ca pe o datorie, obligaţie de conştiinţă, ca să nu spun ca pe o piedică (o piedică ciudată, care nu te lasă să scrii altceva înainte de a-ţi plăti vechea făgăduială).

Le sunt datoare popoarele lumii fetelor şi femeilor lor? Are o asemenea datorie poporul albanez, cel care a creat „Cântecul podului de la Qabesa”?

Iată varianta despre fetele albaneze de astăzi, cele care în linişte şi cu tristeţe îndură ceea ce bărbaţilor le e dat mai rar să îndure.

Am rămas, suratelor, pe aci
Pe margini de şosea in Italia.
Bani trimit prin Money Gram
Că eu n-am să pot veni.

De-ntreabă mama ce mai fac,
Spuneţi-i că m-am măritat.
Iar de-ntreabă tata, spuneţi-i
Cu un mormânt s-a cununat.

Iar dacă Bledi o să-ntrebe,
Îl ştiţi, cel din „a treia B”,
Spuneţi-i că regret şi-acuma,
Că nu m-am sărutat cu el.

Mai apoi vine continuarea cu cuscrii sau corbii care merg la nuntă şi la mormânt, insuportabilă ca întotdeauna.

Şi de-ntreabă de nuntaşi,
Poliţiştii mi-au fost naşi...

Paris, 2014

Cuprins

[Dimineţi la Café Rostand]

Coffeehouse Days
Un aprilie pentru Fredi
Baronul Groult
Domniţele literaturii albaneze
Nelinişte
Macbeth
Mozaic
Cum vin zilele
Zi pierdută
O zi în Biroul Politic
Plânsul de la miezul nopţii
O întâmplare ce se sfârşeşte cu un câine
Exegi monumentum
Albania se topeşte
Început de octombrie
Două e-mailuri
Două cunoştinţe
Ceva legat de Spania
Varianta feminină a „Cântecului podului de la Qabesa”